

VETENSKAP BILDNING TRADITION

AXESS

AXESS MAGASIN NR 9 DECEMBER 2020 PRIS: 89:-

En värdelös tid

Finns det hopp om en vår för
de klassiska dygdena?

Ny antologi

Partiernas vägskäl

Ett nytt politiskt landskap i Sverige och Finland

De politiska utmaningarna är oftast desamma i Sverige och Finland – men gäller det också lösningarna? Statsvetare och jurister visar hur det nya politiska landskapet påverkar partierna, och tidigare EU-kommissionärer belyser relationen mellan nationell och europeisk politik.

MEDVERKANDE: CARSTEN ANCKAR · FREDRIK BERGMAN
MALENA BRITZ · OLOF EHRENKRONA (RED.) · JYRKI KATAINEN
CECILIA MALMSTRÖM · TOMMY MÖLLER · ANDREAS NORLÉN
SIV SANDBERG · ÅSA VON SCHOULTZ · ANNIKA STRÖM MELIN
JAN TEORELL · TEIJA TIILIKAINEN · MATTI VANHANEN
EMIL WARIS · HANNA WASS · ELIN WIHLBORG

Initiativtagare till antologin är *Kulturfonden för Sverige och Finland*. Den finns att köpa på svenska och finska, som tryckt bok och e-bok.

Perspektiv!

– När invanda vägar saknas.

I hundra år har vi förmedlat världsvida katolska utblickar. Välkommen att följa en unik kulturtidskrift in i nästa sekel!

275 kr för 8 nummer (ord.pris 400 kr)

Mejla oss på adm@signum.se
eller ring +46 18 580 07 10

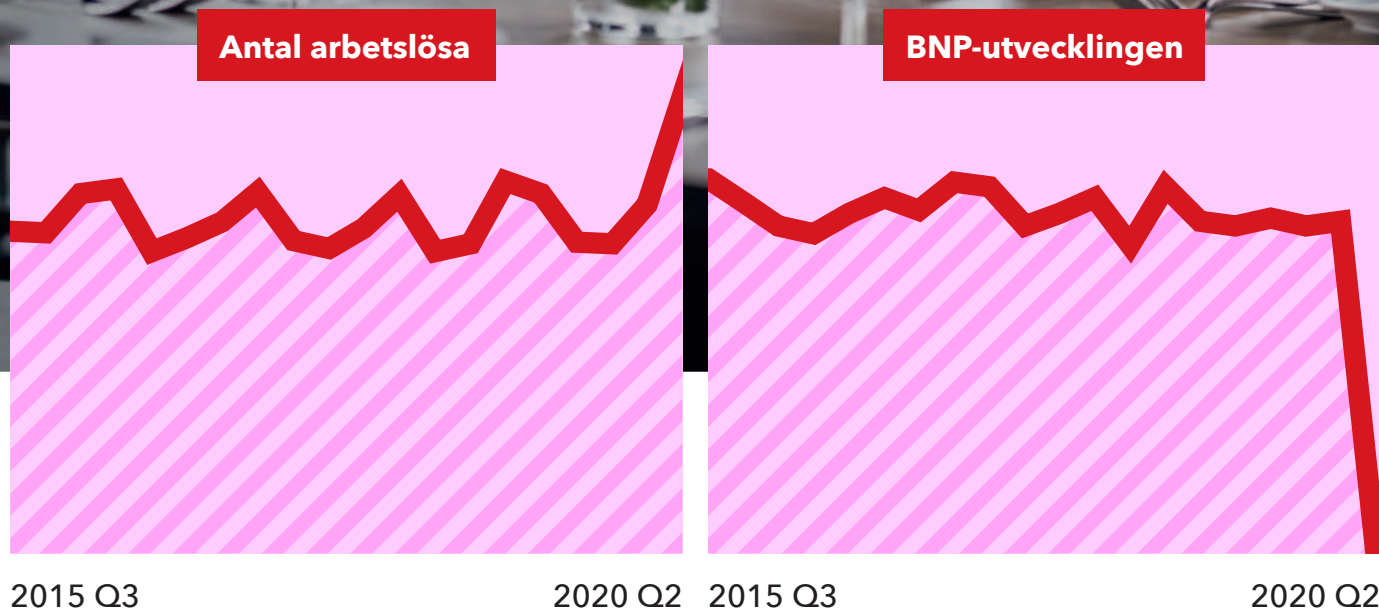
www.signum.se

Signum

katolsk orientering om kyrka, kultur & samhälle

Hur slår andra vågen mot ekonomin?

All fakta på en plats.
ekonomifakta.se/coronakrisen

fakta.se

**PJ Anders
Linder**

Tävla om att bli Sveriges Chicago

Hur står det till med diskussionsklimatet vid universiteten? Av anekdotflödet från USA och Storbritannien att döma håller läget på att bli rätt förfärligt, med snabbt sjunkande takhöjd, och det har börjat komma deprimerande exempel även från svensk akademisk miljö.

Samtidigt kittlar förstås det extrema mer än det rimliga, och det aggressiva och konfliktfyllda ger i motsats till det civiliserade och balanserade upphov till braskande rubriker. Av de enskilda historierna framgår att det finns ett problem, men inte hur stort det är. Därför är det angeläget med mer systematiska granskningar, och därför är det så glädjande att det nu existerar en sådan. Den handlar om amerikanska förhållanden men kan förhoppningsvis inspirera till motsvarande undersökningar i Sverige.

Foundation for Individual Rights in Education (FIRE), en stiftelse med bas i Philadelphia, har tillsammans med Real Clear Education låtit göra en stor enkätundersökning där studenter vid 55 universitet har fått svara på frågor om den reella yttrandefriheten vid respektive lärosäte: Finns det frågor som det är svårt att diskutera på ett öppet och ärligt sätt? Tvekar du att framföra din åsikt? Tar universitetets ledning tydligt ställning för yttrandefrihet och fria meningsutbyten? Anser du att lärosätet bör tillåta inbjudna talare på campus att hävda djupt kontroversiella åsikter? Tycker du att det är i sin ordning att försöka stoppa evenemang där kontroversiella åsikter framförs?

RESULTATET ÄR INTE RIKTIGT så illa som anekdotflödet ger sken av. Men det är inte bra. 60 procent av studenterna har någon gång avstått från att säga sin mening, eftersom de var rädda för reaktionerna de skulle möta. Bara en fjärdedel av studenterna diskuterar utan att tveka svåra frågor med sina kurskamrater. Och undra på det när 61 procent av studenterna tycker att det, åtminstone vid vissa tillfällen, kan vara all right att hindra

talare att säga sitt, och 27 procent tycker att sådana försök "alltid" eller "ibland" är acceptabla. Kan det till och med vara rätt att ta till våld? Nja, det tycker 82 procent är att gå för långt – men 18 procent är öppna för tanken i varierande grad.

Man ska också vara medveten om att redan en ganska liten minoritet kan ställa till med mycket elände ifall den är tillräckligt militant och envis. Få kan förstöra för många.

Status visar sig inte vara någon garanti för ett öppet klimat. När frågesvaren vägs samman till ett debattklimatsindex hamnar bara ett av de åtta prestigeuniversiteten i Ivy League på tio i topp (Brown). Harvard återfinns först på 46:e plats, Dartmouth College på 52:a. Och bland Ivy League-studenterna är det inte 27 utan 36 procent som tycker att det "alltid" eller "ibland" kan vara rätt att göra det omöjligt för kontroversiella föredragshållare att komma till tals. Stora delstatliga universitet får generellt sett bättre resultat än små privata.

SOM ALLTID KAN MAN ha kritiska synpunkter på metodiken. Har enkätmakarna valt rimliga exempel på kontroversiella ämnen? Hur väl fungerar det att väga samman svaren? Men poängen är inte att denna mätning skulle ge ett slutgiltigt besked utan att den tacklar frågan på ett seriöst sätt, som förhoppningsvis stimulerar till fortsatta studier, diskussion och reflexion.

Det är till exempel slående att vinnaren bland de 55 lärosätena vinner med bred marginal och kommer på topp tre för både studenter som anser sig höra hemma till vänster (liberal) och höger (conservative). Denna vinnare är University of Chicago (UOC), som också målmedvetet har profilerat sig som öppet och diskussionsvänligt. För sex år sedan tillsatte rektorn Robert J Zimmer en kommitté om yttrandefrihet och denna formulerade ett dokument som blivit känt som The Chicago Statement och som ett antal lärosäten därefter anslutit sig till.

I dokumentet citeras med gillande den tidigare

Vilket universitet blir först med att tydligt ta ställning för den akademiska yttrandefriheten? Törs man hoppas på Lund?

FOTO: ANDREAS HILLERGREN/TT

rektorn Hanna Holborn Gray: "utbildning bör inte vara avsedd för att få människor att känna sig bekväma, den är avsedd att lära dem tänka". Och kommittén fortsätter: "Det är inte en rimlig uppgift för universitetet att försöka skydda individer från idéer och åsikter som de finner ovälkomna, otrevliga eller ens djupt stötande." Stil och artighet är värdefullt men "hänsyn till artighet och ömsesidig respekt får aldrig användas för att rättfärdiga att man sätter stopp för diskussioner om idéer, hur stötande och otrevliga dessa idéer än kan te sig för vissa medlemmar i vår gemenskap". Hot och förtal är inte tillåtet, men tolkningen av vad som utgör hot och förtal ska vara så snäv att den fria debatten inte tar skada.

MAN KAN TYCKA att detta borde vara självklarheter i en miljö som är tänkt att vara av kunskaps-sökande och prövande natur. Eja så vore. Desto mer uppmuntrande att UOC inte bara har antagit dokumentet utan också förvaltar det väl – och att resultatet syns så tydligt i studenternas bedömning.

Hur mår då den reella yttrandefriheten vid svenska universitet? Av de mest uppmärksammade fallen att döma handlar det mindre om att stora grupper nyfrälsta självrättfärdiga studenter gör livet surt för lärare och kamrater. Tvärtom har det i flera fall varit några enskilda individers klagomål som satt igång processerna. Det bildas någon sorts allianser mellan radikala aktivister, skräckslagna byråkrater och ryggradslösa chefer, som ängsligt vårdar högskolans varumärke och fruktar att inte framstå som tillräckligt progressiva.

För det tycks inte vara alla kontroversiella åsikter som sätter fart på det repressiva maskineriet. Sten Widmalm, professor i statskunskap i Uppsala, konstaterar i en stark artikel i *Respons* (5/2020) att grova och svepande anklagelser i rasism- och miljöfrågor inte skapar nämnvärda risker för sina upphovsmän. Annat är det om en forskare går tidens vindar emot: "En medicinare

som säger något om kön och biologiska faktorer är i sammanhanget litet värd i jämförelse med den som har statsideologin i ryggen och som dessutom kan skapa en mobb i sociala medier."

Widmalm är genuint bekymrad över läget och vad han har att säga borde ruska om dem som vill bagatellisera utvecklingen och vifta bort problemen: "Vid svenska universitet har det blivit alltmer riskabelt att ta upp svåra eller känsliga frågor till diskussion, eftersom ett slags etikettering av åsikter allt oftare används som ett diskussionsveto." Det är en rent förfärlig situation han beskriver. Vad glädje har vi av en akademi där inget är viktigare än att inte råka säga fel!?

HUR LÅNGT HAR DET då gått? Det skulle vara mycket intressant om undersökningar som FIRE:s kunde göras även hos oss – och då inte bara av studenternas syn på saken utan också lärarnas. Är de senaste årens uppmärksammade exempel på översitteri mest enskilda incidenter eller visar de på ett mönster?

Fast det går att skrida till verket redan innan den kunskapen föreligger. Stiftelsen Academic Rights Watch, som värnar den akademiska friheten i Sverige, rekommenderar alla organisationer i högskolevärlden att ansluta sig till Chicago-manifestet. Det låter som en utmärkt idé.

Ännu bättre vore om lärosäten själva tog initiativ för att i ord och handling understryka hur fundamentalt det är med högt i tak och ett öppet diskussionsklimat, där man inte behöver väja för de svåra och laddade frågorna. Jag skulle bli mycket glad om min alma mater, Lunds universitet, som tyvärr blamerat sig vid mer än ett tillfälle, gick i bräsch. Men skulle något annat universitet hinna före må det vara hänt. Låt tävlingen börja om att bli Sveriges Chicago!

PJ Anders Lind

"Det bildas någon sorts allianser mellan radikala aktivister, skräckslagna byråkrater och ryggradslösa chefer, som ängsligt vårdar högskolans varumärke och fruktar att inte framstå som tillräckligt progressiva."

10 SAMHÄLLE

- Krönikor* Annika Borg förfäras över postmoderna perspektiv på kyrkans heliga böcker 10
 Susanna Birgersson behöver de egensinniga och bångstyriga 10
Zambia Emil Uddhammar besöker det nya kalla krigets spelplan 12
Frankrike President Macron tar ett stort grepp på islam och staten 16
Chile Mauricio Rojas fruktar ett avgörande steg mot fördärvet 18
Kulturpolitik Fredrik Norén och Lars Diurlin om kulturen i vården 20
I korthet Efter brexit. Familjefrid 22
Samtiden Fredrik Johansson ser sig omkring och skakar på huvudet 23

24 FRIZON

Mariusz Kalinowski benar ut ett litterärt dilemma.

30 OPINION

Christian Abrahamsson lutar åt historielösa anti-rasister.

”

Det finns förstås
 inget självändamål
 med att hålla fast
 vid mossiga och
 svår användbara
 begrepp. Men när
 forskarna gjort
 reträtt har de
 lämnat över
 diskussionen åt
 andra.

Alva Dahl, sid 65

TEMA: DYGDER FÖR VÅR TID

- Få proportion på tillvaron** Olle Abrahamsson strävar efter storsinhet. 34
Dygdemönster Katarina Barrling konstaterar att dygdena hänger samman. 36
Med mitt mått mått Karin Brunsson får nog av meningslöst mätande. 38
Så enkelt är det inte Karin Svanborg-Sjövall hyllar nyfikenheten. 40
Inlevelse, skepsis och klarsyn Anders Mathlein vill börja i det lilla. 42
Utan heder ingen dygd Ulrika Carlsson sätter sin lit till det egna omdömet. 44
Besinna dig Johan Tralau uppmanar till självbehärskning. 46
Tag ansvar och värna orden Agneta Pleijel tar sig an språkets urholkning. 48
Vi måste tro på andens styrka Cecilia Nikpay tror på dygdens chanser. 50
Vår tid kräver vishet Dan Korn frågar vem som bestämmer om vad som är rättvist. 52
Var lagom och bråka inte Mikael Timm vill vara återhållsam på ett måttfullt sätt. 54
Förebilder i farans stund Peter Santesson beundrar det fysiska modet. 56

58 TRADITION

Margareta Melén om Roger de Bussy-Rabutin.

62 CIVILISATION

- Historia* Gunnar Wetterberg om finska medeltidskyrkor 62
Språk Alva Dahl om behovet av stilanalys 64
Lyrisk Tommy Olofsson läser det poetiska vittnet Carolyn Forché 66
Konst Laura Barbagallo tittar på Max Klinger 68
Tv-serier Erik Hedling tittar på *Line of Duty* 70
Krönika Fredrik Haage försöker hålla stilen 71
I korthet Nathan Shachar minns Basmat Even-Zohar 71

72 SVENSKA FACKBÖCKER 2020

Specialsektion med 23 recensioner av titlar ur årets utgivning av svensk facklitteratur.

104 RECENSIONER

- Carl Rudbeck skådar ljuset 105
Lena Kåreland utnyttjar litteraturen 109
Katrine Marçal påtalar ett svek 111
Jonas Elvander begråter italiensk politik 113
Kim Salomon hittar tidig globalisering 116
Henrik Nilsson minns en diktator 118
Kristina Adolfsson lystrar till skvaller 120
Håkan Lindgren buar ut en mobbare 123
Lars Åberg kartlägger politikens yttre gräns 126
Helena Granström inväntar undergången 128

130 I VÅR TID

Bengt Ohlsson om ett ständigt aktuellt ämne.

AXESS

Axess Magasin är en tidskrift inom humaniora och samhällsvetenskap och utges av Axess Publishing AB.

Chefredaktör och vd:

PJ Anders Linder

Redaktörer: David Andersson,
Jan Söderqvist och Mats Wiklund

Redaktionssekreterare:

Katarina O'Nils Franke

Redaktionsråd: Louise Belfrage,
Peter Elmlund, Thomas Gür, Peter
Luthersson och Nathan Shachar

Korrektur: Catharina Lewenhaupt

Layout: Petter Carnhagen
och Maria Haack

Bildredaktör: Maria Haack

Ansvarig utgivare: Peter Elmlund

Nästa nummer: 9 februari 2021

Annonser: redaktionen@axess.se

Material: Redaktionen tar inte
ansvar för insänt obeställt material.
Material insänt till Axess kan lagras
och publiceras elektroniskt.

Ekonomiansvarig: Inger Berg

Postadress: Jakobsbergsgatan 2, 5 tr.
111 44 Stockholm

E-post: redaktionen@axess.se

Telefon: 08-788 50 50

Omslagsillustration:

Niklas Eriksson

Vinjetbilder: Johan Patricny

Porträtteckningar: Johan Patricny

Villkor & personuppgifter: axess.se

Prenumerationsärenden:

Helår 9 nummer: 689 kr

Kontakta Pressdata: tfn 08-799 63 31

e-post: axess@pressdata.se

Typsnitt: Freight (Display,
Sans, Text & Big), Archer

ISSN: 1651-0941

Repro och tryck:

Printpool/Mukusala

Christian Abrahamsson
Fil dr i kulturgeografi
och kulturskribent

Olle Abrahamsson
Tidigare rättschef i
Justitiedepartementet

Kristina Adolfsson
Journalist och chefredaktör
i *Senioren*

David Andersson
Författare och redaktör i Axess

Laura Barbagallo
Frilansskribent

Katarina Barrling
Docent i statsvetenskap

Susanna Birgersson
Fri skribent

Annika Borg
Teologie doktor och skribent

Karin Brunsson
Docent i företagsekonomi
vid Uppsala universitet

Ulrika Carlsson
Fil dr i filosofi

Stephen Castle
Journalist i *New York Times*

Adam Cwejman
Politisk redaktör i
Göteborgs-Posten

Alva Dahl
Fil dr i nordiska språk,
författare och översättare

Ann-Sofie Dahl
Docent i internationell
politik och nonresident senior
fellow vid Atlantic Council

Lars Diurlin
Fil dr i filmvetenskap och
lektor vid Linnéuniversitetet

Jonas Elvander
Kritiker och utrikesredaktör
i *Flamman*

Kristian Gerner
Professor emeritus i historia

Helena Granström
Författare, fil mag i teoretisk
fysik och fil lic i matematik

Fredrik Haage
Politisk chefredaktör i
Smålandsposten

Bo G Hall
Fil dr och författare

Anna Victoria Hallberg
Fil dr i litteraturvetenskap

Erik Hedling
Professor i filmvetenskap
vid Lunds universitet

Jakob Heidbrink
Universitetslektor vid
juridiska institutionen vid
Göteborgs universitet

Henrik Höjer
Historiker och författare

Fredrik Johansson
Senior director på
Hallvarsson & Halvarsson

Lars Anders Johansson
Författare, musiker
och journalist

Anders Johnson
Skriftställare och
näringslivshistoriker

Mauriusz Kalinowski
Översättare

Åsa Karlsson
Fil dr i historia och
huvudredaktör för Svenskt
biografiskt lexikon

Dan Korn
Författare, samhällsdebattör
och rabbin

Lena Kåreland
Professor i litteraturvetenskap
vid Uppsala universitet

Hugo Lagercrantz
Professor emeritus
i barnmedicin

Martin Lagerholm
Litteraturkritiker och
kulturskribent

Håkan Lindgren
Journalist och kritiker

Magnus Ljunggren
Professor emeritus
i rysk litteratur

Katrine Marçal
Journalist och författare

Anders Mathlein
Journalist och författare

Margareta Melén
Översättare och kulturskribent

Catta Neuding
Medarbetare i Axess

Cecilia Nikpay
Ekonom och frilansskribent

Henrik Nilsson
Författare och essäist

Fredrik Norén
Fil dr i medie- och
kommunikationsvetenskap
vid Umeå universitet

Katarina O'Nils Franke
Redaktionssekreterare i Axess

Bengt Ohlsson
Journalist och författare

Tommy Olofsson
Författare och professor
emeritus i kreativt skrivande

Erik Petersson
Fil dr i historia och författare

Agneta Pleijel
Författare

Mauricio Rojas
Docent i ekonomisk historia
vid Lunds universitet

Carl Rudbeck
Fil dr i litteraturvetenskap

Torsten Rönnerstrand
Docent i litteraturvetenskap

Kim Salomon
Professor emeritus i historia

Blanche Sande
Redaktör i nättidningen
Kompass

Peter Santesson
Vd i Infostat

Nathan Shachar
Journalist och författare

Karin Stensdotter
Arkitekt och författare

Karin Svanborg-Sjövall
Författare och
liberal skribent

Erik Thyselius
Projektassistent vid Axel
och Margaret Ax:son
Johnsons stiftelse

Mikael Timm
Journalist och författare

Nils Johan Tjärnlund
Vetenskapsjournalist
och författare

Johan Tralau
Professor i statsvetenskap
vid Uppsala universitet

Emil Uddhammar
Professor i statsvetenskap
vid Linnéuniversitetet

Gunnar Wetterberg
Historiker och författare

Mats Wiklund
Redaktör i *Axess*

Lars Åberg
Journalist och författare

Petra Östergren
Författare och doktorand
i socialantropologi

Brott och straff

JAG INSTÄMMER I Henrik Nilssons "De kommer undan" (*Axess* 8/20). Det är farligt när brottslingar kommer undan, när de fortsatt kan härja, när de infiltrerar statsapparaten.

Problemet är dock att en del av denna straffrihet är inbyggd i vår rättsliga kultur, och att denna del utgör en hörnpelare i rättsstaten. Så länge vår rättsliga kultur förblir sig lik, och så länge den rättsstatliga ideologin spelar en dominerande roll, är det svårt att undvika att vissa kommer undan. Om dock alltid åtminstone några kommer undan, blir problemet ett problem avseende omfattningen, graden av straffrihet. Diskussioner om grader är dock svåra: sist och slutligen är ju frågor om grader alltid frågor om tycke och smak.

Låt mig förklara.

Principen *in dubio pro reo* – att den åklagade vid tvivel ska frias – går tillbaka till Aristoteles och romersk rätt. Principen är inte enbart gammal, utan har dessutom varianter som självständigt blivit bärande delar av straffrätten. Enligt romersk rätt skulle den tilltalades ställning i processen vara mera förmånlig än åklagarens: denna maxim har i sin moderna tappning blivit oskuldspresumtionen, alltså utgångspunkten att alla ska anses oskyldiga till dess motsatsen bevisats (numera förankrad i art. 6 i den europeiska människorättskonventionen). Därtill kommer att bevisningen ska vara mycket stark innan oskuldspresumtionen bryts: skuld ska vara bevisad "bortom rimligt tvivel". Den engelska juristen William Blackstone uttryckte tanken så att hellre tio skyldiga må gå fria än en oskyldig bli dömd.

INOM VÅR KULTURKRETS är alltså den straffrättsliga utgångspunkten att den åtalade ska anses vara oskyldig till dess skulden av åklagaren bevisats bortom rimligt tvivel. Det är ingen nyhet – Blackstones sentens formulerades på 1760-talet – att denna princip medför straffrihet för somliga (ganska många) skyldiga. I den mån någon tror att brottslingar förr spärrades in och nu går fria är den föreställningen alltså felaktig. Däremot håller

jag med om att fler tungt kriminella numera verkar gå fria än tidigare.

Till en del har detta att göra med att brottsligheten ändrat karaktär. Internationellt organiserad brottslighet med industriell produktion av sexslavar, narkotika och vapen har revolutionerat "marknaden". Vi har inte längre att göra med några småkriminella som försöker knäcka en bank, utan med internationella koncerner av brottslingar som förslavar kvinnor i Västafrika som sedan köps, säljs, missbrukas och våldtas i Europa.

Det är dock bara den ena sidan av myntet. Rättsväsendet ser samtidigt ut att ha blivit tveksamt till att använda sin makt. (Jag har själv tjänstgjort som domare och har upplevt denna tveksamhet hos mig själv.) Det ser ut att finnas en tendens att området för rimliga tvivel blir allt större: alltmer avlägsna ursäkter verkar accepteras av domstolarna. Höjningar av den maximala påföljden för olika brott verkar inte ha någon verkan avseende rutinbrott: straffskärpningar skapar endast mera "luft" uppåt i straffskalan, men förändrar inte straffen i rutinfallen (trots att det är lagstiftarens tanke). Domstolarna verkar vänta på helt osannolika fall för att den högsta delen av straffskalan ska användas.

ÄVEN LAGSTIFTAREN måste acceptera en del av ansvaret. Det gör skillnad om fängelse är normalpåföljden och andra påföljder ett undantag, eller om omvänt icke-frihetsberövande straff är det normala och fängelse undantaget. Det räcker inte att höja maximistraffet, utan för att ändra domstolarnas praxis måste minimistraffet höjas.

Det grundläggande problemet kommer vi dock inte ifrån ens med hårdare domstolar och en medveten lagstiftare. Problemet är att vi rättskulturellt förpliktat oss att vara ytterst försiktiga att straffa. Den omfattande straffriheten för kriminella kommer vi endast åt om vi är beredda att rucka på detta arv.

Och i det sammanhanget är frågan om vi törs löpa de risker som är förknippade med så grundläggande förändring.

Om vi inte är det, måste andra vägar hittas att komma åt straffriheten.

Jakob Heidbrink

Krönikor

Jesusbarnet
snart *hen*

EN AV DE INTENSIVA kyrkliga debatterna de senaste åren har handlat om Svenska kyrkans nya kyrkohandbok, de röda böcker där de liturgiska ordningarna för gudstjänster finns samlade. Det är inte märkligt att det blev liv i luckan: uppdraget som kyrkans beslutande organ gett var att göra en varsam översyn av 1986 års kyrkohandbok, inte att ett självutnämnt kvinnligt kompisgäng i maktens centrum skulle producera en helt ny. Men så blev det och ut kom en kyrkohandbok av milt uttryckt skiftande kvalitet.

Ni minns kanske hur Kungliga Musikaliska Akademien och Sveriges kyrko-

musiker gav svidande kritik när banden till det kyrkomusikaliska arvet kapades och att Svenska Akademien förbluffades över det taffliga språket? Teologer skakade på sina huvuden och undrade över kompetensen hos den lilla krets som gett sig själva uppdraget att omformulera gudstjänsternas innehåll. Den nya kyrkohandboken kuppades helt enkelt igenom.

NU ÄR DET DAGS IGEN. En notis i tidningarna skvallrade om att Svenska Bibelsällskapet beslutat att det år 2026 ska finnas en nyöversättning av Nya testamentet. Då är det femhundra år sedan den första svenska

Det nya kalla krigets spelplan

12 Pandemin och ett ökat beroende av Kina skapar spänningar i Zambia.

Frankrike visar vägen

16 President Macron sätter skola och stat i centrum för ett partnerskap med islam.

Nu är det Chiles tur

18 Arbetet med den nya grundlagen kan föra Chile mot fördärvet.

Folkhälsans artisteri

20 Kulturens roll i hälsovården är självklar men långt ifrån okomplicerad.

I korthet

22 Efter brexit. Familjefrid.

Samtiden

23 Fredrik Johansson har svårt för namn.

Bångstyriga ger liv

FÖR 25 ÅR SEDAN låg där upplöjda åkrar och några hektar träd och buskar, ett ganska trist och artfattigt stycke mark på en brant sluttning ner mot Gudenån i närheten av Silkeborg på Jylland. Idag är det en helt annan plats. Vild och vacker, orörd, oförutsägbar och vibrerande av biologisk mångfald. Och allt tack vare en handfull isländska hästar som går ute året runt och själva letar upp sin föda. De rycker och sliter i bark och rötter, välter träd och rör upp botten i vat-tendrag. De gödslar marken och håller skogen lagom öppen. Skallbaggar, bin och groddor, mossor, svampar och örter har återkommit i riklig mängd. På marken blommar nu vicker, rödklöver, kärringtand och violer, och fjärilarna har lockats tillbaka.

”Paradisiskt”, skriver journalisten på *Weekendavisen* om platsen. Och jag undslipper mig en suck av välbehag när jag läser reportaget om vad lantbrukaren Peder Størup har gjort med en del av sin mark. Tanken på hur den vilda naturen får breda

ut sig på ett område som länge varit hårt brukat, gör mig upprymd. Att det går, att det kan gå så fort, att det som än gång exploaterats kan återställas. Det är som ett drömscenario från romantiken; det vilda, farliga, autentiska tar över och återförtrollar det som blivit sterilt, regelstyrkt och rationellt. Men det är något mer; medan jag läser blir jag varse att det är en magnifik metafor över samtiden, och kanske framtiden.

VI, SVERIGE, ÄR som den torftiga slänten på östra Jylland. Nyttotänk och fantasilöshet, modernitetsdyrkan, konform progressivitet och förstelnad radikalism har utarmat kulturen, politiken, det offentliga samtalet, medierna, myndigheterna, akademien, arkitekturen och kyrkorna. Samma budskap predikas överallt, samma produkt säljs i alla torgständ. Allt luktar likadant, allt har samma smak. Vi låtsas inte om att ojämlikhet är ett av mänsklighetens grundvillkor och likriktat därför samhällets alla

bibelöversättningen kom. Jag, som ägnat stor del av mitt liv åt exegetik – bibelvetenskap – och tolkningsfrågor satte teet i halsen när jag läste om de obskyra planerna. Den senaste svenska officiella bibelöversättningen av Nya testamentet kom så sent som år 1981. Vid millennieskiftet var även översättningen av Gamla testamentet färdig och hela Bibel 2000 kunde då tas i bruk. Båda översättningar är resultatet av många års gediget och koncentrerat språkligt, historiskt och litterärt översättnings- och tolkningsarbete.

Bibel 2000 var den sista svenska bibelöversättningen som utfördes inom en statlig ram. Efter de förändrade relationer mellan stat och kyrka kommer det i fortsättningen att vara kyrkan själv som ansvarar för framtidens översättningar av Bibeln. Medlen för det finns i en bibelfond, en fond som består av pengar som kommer från intäkterna av försäljningen av Bibel 2000.

SÅ VARFÖR SKA bibelfonden nu tömmas på många miljoner för att göra en icke-efterfrågad nyöversättning av NT-81, som inte ens har fått leva och verka i en generation? Svaren jag finner är krystade. Ett av dem är att en ny översättning skulle vara ett bra sätt att uppmärksamma 500-årsjubileet. Men vore det då inte bättre att lyfta

fram och fira Bibel 2000? Ännu märkligare blir det när jag får klart för mig att remissinstanserna var iskalla när förslaget kom för några år sedan. Svenska kyrkan ansåg

Nu ska det in nya inkluderande psalmer, läser jag.

att det inte behövdes någon ny översättning. Ändå har Svenska Bibelsällskapet, där svenskkyrkliga representanter sitter, nyligen beslutat om att sätta projektet. Känner ni igen mönstret?

KLÄFINGRIGHETEN HAR även drabbat Den svenska psalmboken, som antogs år 1986. Nu ska det in nya inkluderande psalmer, läser jag. Besluten kring psalmboksprocessen lider även de av brist på transparens. Det är en förstudie som inletts, men den kyrkliga kommunikationen beskriver det som att en ny psalmbok ska tas fram. Mönstret, igen.

Det är alarmerande att olika kyrkliga instanser och nätverk behandlar våra heliga böcker utifrån ett postmodernt perspektiv. Ingenting får längre vara ifred och förbli, utan allting ses som relativt och ska

flyta med i tidens ström. Ingenting silas längre genom ett evighetsperspektiv, som manar till försiktighet med och ansvar för vår tradition. Vi människor ska inte få känna igen oss, göra ord och tankar till våra, innan de byts ut av de självutnämnda och kläffingriga.

SÅ SJUNG PSALMEN *Bereden väg för Herren* med hög röst framför tv-gudstjänsten i advent och jul, lyssna till orden om *Fridsfursten* och *Sonen* med särskild andakt. Mitt stalltips är att de snart är borta och att Jesusbarnet i krubban förvandlats till *hen*. ✨

Av Annika Borg

verksamheter i försöken att radera ut orättvisorna. Fåfängt.

Vår samtids fattiga ekosystem behöver dem som hittar sin föda själva, som river och sliter i barken och välter träd, som ifrågasätter utgångspunkterna vi alla är överens om. Lars Vilks borde hedras, istället lever han som fredlös. Dag Sandahl är det få som känner till, fast han är ut och år in uppkäftigt utmanat det självhögtidliga etablissemangen inom Svenska kyrkan. Lena Andersson är av många utdömd som en intellektuell bluff, fast få personer i det här landet genererat så mycket meningsfull debatt och reflektion som hon. Vi behöver dem. Vi behöver Sofia Lilly Jönsson, lojal mot ingen, på ständig kollisionskurs med alla, kritiker och sanningsälskare. Vi behöver – ja, faktiskt – Linda Skugge, vars underliga texter är så obehagliga och amoraliska att man alltid får syn på något, något vid sidan om själva texten. Vi behöver Thomas Idergard, snyggmoderaten som blev jesuitisk präst och nu, lika pedagogiskt som oförfärat, argumenterar för en helt annan människosyn än den mainstream-humanistiska.

Vi behöver dem och vi behöver fler som dem.

Vi, Sverige, är som den torftiga slänten på östra Jylland.

VI BEHÖVER INSTITUTIONER som är oanfäktade av statligt påbudna ideologier, oberoende av statliga pengar. Fria universitet, där vad som helst får debatteras och studenterna inte bestämmer över litteraturlistorna, där antalet publicerade artiklar inte avgör vem som befordras utan intelligens, kunskap och originalitet spelar större roll.

Vi behöver kyrkor som inte ängsligt försöker göra evangeliet aptitligt för 2000-talsmänniskan, där predikningarna inte går ut på att frenetiskt knåda de bibliska berättelserna så att de till slut kan användas som liknelser för våra moderna ideal.

Vi behöver skolor som inte konkurrerar med höga betyg, utan med löftet om att inte sätta ett enda glädjebetyg, skollärdare som uppmanar sina lärare att tolka betygskriterierna som om de handlade om faktisk kunskap, och inte om en abstrakt förmåga att resonera om precis allt i hela världen ur ett oändligt antal perspektiv. När Skolinspektionen sedan gnäller och Skol-

verket vill stänga, då kommer allmänhetens reaktioner vara så starka att de räddhågsna byråkraterna måste backa, och fler skolor kan följa efter.

Bångstyriga, egensinniga och självständiga kan islandshästarna ge liv och variation till den enahanda och lite själlösa natur som vårt samhälle har blivit. ✨

Av Susanna Birgersson

ZAMBIA

Det *nya* kalla krigets spelplan

Zambias framtid verkade nyss lovande. Men pandemin och ett ökat ekonomiskt beroende av Kina har skapat spänningar, skriver [Emil Uddhammar](#).

>>

President Lungu hälsar på kinesiska arbetare.

FOTO: DAWOOD SALIM/TT

Det nya kalla krigets spelplan

NYFIKEN PÅ STÄMNINGSLÄGET i Afrika reste jag i mitten av september till Zambia. En fråga som jag bar med mig var hur coronapandemin påverkar Afrika, en annan hur förhållandet till Kina utvecklats.

I Zambia har den kinesiska närvaron länge varit påtaglig, inte bara i det mer industrialiserade kopparbältet i norr utan även inom småskalig handel. I det kalla krig som successivt utvecklats mellan väst och Kina är Afrika en viktig spelplan,

liksom under det förra kalla kriget. Råvaror, politiskt inflytande och ekonomisk framtidspotential står på spel.

När jag anländer till Radisson Blue hotell – ett av de få som är öppna i Lusaka – och presenterar mig vid incheckningen, stiger en man fram från sidan och hälsar mig välkommen på svenska. Johan Klang visar sig vara hotellets direktör sedan två år. Han berättar att man kunnat hålla öppet under hela året, men på sparlåga.

– Efter förhandlingar med facket och ministeriet för arbetsmarknad har en stor del av personalen gått på obetald semester. Från mars har beläggningen varit runt 10 procent, men nu ökar den till ungefär 18 procent. Men två nätter hade vi inga gäster alls.

Radissongruppen är sedan några år helägt av kinesiska Jon-Jang Group. Det är ett privat företag med statlig ägarandel och idag världens näst största koncern inom hotellnäringen.

DE FLESTA PÅ HOTELLET bär ansiktsmask, man erbjuds handsprit vid flera olika stationer. Annars talar inte många om coronapandemin. Antalet registrerade fall

har gått ner sedan toppen i juli och ligger på cirka 800 aktiva fall enligt statistiken; dödstalet hittills är omkring 350. Även om dessa siffror är i underkant – någon nämner att den troliga dödssiffran snarare är omkring 1 000 – kan de jämföras med 8 400 döda årligen till följd av tuberkulos och omkring 16 000 av hiv/aids i Zambia.

Flera av dem jag talar med menar att den direkta påverkan av viruset inte kommer att bli så kännbar i Afrika. En artikel i *Science* i augusti menade att statistiken är relativt trovärdig, plus att miljön i flertalet länder i Afrika gjort att människor där har erfarenhet av flera olika infektioner och att detta kan ge ett visst skydd även mot coronaviruset. En befolkningspyramid där de unga helt dominerar spelar också en roll.

Från 2010 till 2016 var tillväxten stark, omkring 6 procent årligen, men har sedan sjunkit drastiskt för att i år troligen minska med 4 procent. Valutan har halverats i värde visavi dollarn på fem år och skulderna uppgår till 11 miljarder dollar, varav två tredjedelar till Kina och resten till Europa. Nyligen meddelade regeringen att man begärt anstånd i sex månader för nästa avbetalning i de lån man tagit upp i

euroobligationer. Många menar att Zambia med nuvarande politik riskerar att skapa allt större problem och närma sig läget i Zimbabwe.

Johan Klang och hotellnäringen har känt av den ekonomiska nedgången.

– Det är dyrt att importera varor, som till exempel processad mat från Sydafrika och under pandemin tog turismen storstryk, all flygtrafik stoppades i maj. Först i augusti öppnades gränsen.

Zambia har 18 miljoner invånare och hör till mellannivån av länder räknat i BNP per capita i Afrika. Detta döljer dock stora skillnader, främst mellan det relativt välmående kopparbältet i norr och en stor, fattig befolkning på landsbygden. Sedan 2015 styrs landet av Edgar Chagwa Lungu, men den egentliga makten anses ligga hos några inflytelserika personer i presidentens närhet. Politiken präglas varken av stringens eller fiskal disciplin. Många inom näringsliv och med högre utbildning hoppas på oppositionen vid nästa val, som skall genomföras i augusti 2021.

TILL SKILLNAD FRÅN andra länder i regionen har Zambia inte stängt ned under coronakrisen. Det har varit en relativ fördel i regionen, framhåller Shabbil Mulla, indisk zambier i tredje generationen och vd för Hazida Motors. Företaget säljer och gör service på Scania's bussar och lastbilar som en del av verksamheten. Shabbil är 28 år och hans farfar utvandrade från Gujarat i Indien för att söka en bättre framtid i dåvarande Nordrhodesia. Farfadern arbetade

Ytterligare en indirekt konsekvens är ökat tjuvskytte. Färre turister betyder mindre övervakning.

först på ett handelskompani och startade sedan ett åkeri. 1987 bildades det nuvarande bolaget.

– Det vi sett under de senaste, tuffa åren är att billiga kinesiska lastbilar och bussar tagit en stor marknadsandel. Marknaden idag för europeiska lastbilar är ungefär 100 per år, medan kineserna säljer 1 000.

På den positiva sidan menar både Johan Klang och Shabbil Mulla att Zambia i jämförelse med andra länder i regionen är mycket fredligt. Kriminaliteten är låg och det finns inte mycket vapen i omlopp.

Kanske som ett undantag blev tre kinesiska föreståndare för ett textilvaruhus mördade nyligen i Lusaka. Morden var brutala men sätts i samband med de ofta

mycket hårda metoder som kinesiska företag använder sig av. Deras syn på afrikaner anses också vara mycket nedlåtande.

Men bilden är komplex. Över 20 000 kineser arbetar i Zambia i 260 företag. Utländska investeringar är välkomna i Afrika, som givetvis behöver ekonomisk utveckling. Samtidigt diskuteras motiven bakom Kinas expansion på kontinenten.

Campan öppnade i juli, men beläggningen är mycket låg. Management och delägare har gått ner till en fjärdedel av lönen, övriga till halva lönen.

En annan svensk som jag träffar är erfaren ingenjör inom energisektorn. Han planerar ett större infrastrukturprojekt med zambiska och västerländska företag, och berättar entusiastiskt om de olika delarna i projektet. Dock blir han litet dämpad när han kommer in på finansieringen. Det finns ingen större riskvilja nu och i och med att Zambia just meddelat att man inte kan betala av sina lån blir det mycket dyrt med finansieringen.

Ytterligare en faktor som han nämner är Kina. Projektets intressenter vill trots allt finna en finansiering – det gäller att stoppa kineserna.

– Kina har ett antal tusen arbetstillstånd *in blanco*, förklarar ingenjören. De kan sända hit folk utan att de zambiska myndigheterna lägger sig i. Det är klart att det kan skapa spänningar, tillägger han.

Bland annat för att se hur turismen och ekoturismen påverkas av pandemin besöker jag Lower Zambezi, en nationalpark vid Zambesifloden. Vid den motsatta stranden ligger Zimbabwe med flera kända nationalparker och reservat. Men just nu är dessa

anläggningar tomma på besökare, en indirekt följd av coronapandemin. Ekoturismen här hämtar normalt sina kunder från hela världen, inte minst Europa och Amerika – inte i år.

NATUREN I LOWER ZAMBEZI är spektakulärt vacker. I bakgrunden ser man bergen som leder till höglandet i väster. Parken har

en dramatisk historia. Under 1940-talet evakuerades större delen av befolkningen på grund av sömnjukan som då härjade. Så småningom grundades nationalparken Lower Zambezi samt tre kringliggande buffertområden där människor kan bo men med naturen skyddad, förutom viss reglerad jakt.

Sedan kom kriget mellan Sydafrika och de så kallade frontstaterna i kampen mot apartheid och vitt styre i Rhodesia, nuvarande Zimbabwe. Under åren 1970–1980 var det som nu är nationalparker på ömse sidor om Zambesi en av de hetaste fronterna i kriget. När Lower Zambesi åter öppnades i början av 1980-talet vågade inte många resa hit eftersom området var fullt med minor. Den tidigare populationen av svarta noshörningar hade också helt utrotats.

Safaricampen jag bor på har drabbats hårt av de indirekta effekterna av pandemin.

– Vi kom hit i början av mars fulla av förväntan, berättar Tissie, som är 30 år och annars bor i Lusaka. Vi satte upp tälten, >>

I kikarsiktet? Hotet har ökat.

FOTO: KARIN DE WINTER/ALAMY

gjorde reparationer och organiserade allt. I slutet av månaden kom beskedet att vi skulle stänga ned helt.

– Jag blev så deprimerad och besviken, utbrister Tissie. Aldrig hade jag väntat något sådant, det kom som en fullständig chock. Vi är 75 personer som arbetar här, många med familj. Hur skulle vi klara oss?

Campen öppnade i juli, men beläggningen är mycket låg. Management och delägare har gått ner till en fjärdedel av lönen, övriga till halva lönen. Inne i parken finns sex liknande campers och strax utanför åtta. Med ungefär lika många anställda i varje camp och med Världsbankens snittsiffra fem för hur många varje anställd i Afrika söder om Sahara försörjer, har omkring 6 300 personer sin direkta försörjning från ekoturismen enbart i Lower Zambezi. Sedan tillkommer alla de som levererar mat, utrustning, bilar, transporter, reparationer och annan kringsservice. De drabbas nu alla av coronapandemin, förutom risken att smittas.

Ytterligare en indirekt konsekvens är ökat tjuvskytte. Färre turister betyder mindre övervakning. Nikita på den lokala naturskyddsorganisationen *Conservation Lower Zambezi* berättar att både "bushmeat" för lokal konsumtion och jakt på elfenben för den asiatiska marknaden – mest Kina och Vietnam – ökat dramatiskt i år. Organisationen, som till stor del finansieras av turistintäkter, har inte råd med lika mycket övervakning genom "ambassadörer" i byarna och operationer med sin specialiserade hundpatrull. Av organisationens 60 anställda är 50 lokalt rekryterade.

LIKA KLART SOM att Zambia drabbas hårt av de indirekta konsekvenserna av pandemin, lika tydligt är det att Kinas inflytande i ett institutionellt relativt svagt land som Zambia blivit mycket påtagligt. Det kan ses som positivt genom att investeringar i infrastruktur och företag tillförs. Men det har också skapat tydliga konflikter och motsättningar, från arbetsplatserna upp till högsta nivå med en nygammal beroendeställning på grund av skuldsättning. Och genom efterfrågan i Kina och Vietnam hotas elefant och noshörning.

När jag reser från Zambia dominerar kineser vid incheckning och i avgångshallen. De har nästan alla hel "rymd-dräkt" till skydd mot coronapandemin, inklusive vit engångsoverall, skyddsglasögon, ansiktsmask och gummihandskar. Det ger ett märkligt intryck, som taget ur en katastroffilm: en bild av distans mellan Kina och övriga världen. ✨

Emmanuel Macron tar ett helhetsgrepp.

FOTO: LUDOVIC MARIN/TT

FRANKRIKE

Frankrike visar vägen

Islam måste bli en del av det franska samhället. President Macrons lagförslag sätter staten och skolan i centrum, skriver **Karin Stensdotter**.

I BÖRJAN AV OKTOBER i år håller president Emmanuel Macron sitt sedan länge efterfrågade tal om hur politiken ska bemöta islamismen. I talet presenterar han ett antal lagförslag som ska läggas fram i december, men han målar även upp en större vision om hur islam ska bli en självklar del av det franska samhället.

Han kommer med konkreta förslag på hur andra livsval än de extrema ska bli möjliga och mer lockande för barn och unga. Det är ett projekt med lång tidshorisont, förmodligen flera generationer.

Lagförslaget landar inte i ett vakuum. Den drygt två månader långa rättegången mot medhjälparna till attentaten i Paris

i januari 2015 mot satirtidningen *Charlie Hebdo*s redaktion och kosherbutiken pågår och återigen publiceras Muhammedkarikatyrerna i flera medier. Det är en rättegång som många hoppas ska bli ett värdigt avslut på en mörk period, en ordets seger över barbariet. Men snart tas den mediala scenen istället över av en ny våg av terrorattentat av det slag vi sett då och då sedan 2015: en ung mer eller mindre "nyanländ" man mördar bestialiskt med kniv.

STÖRST ILSKA och upprördhet (hittills) väcker mordet på och halshuggningen av historieläraren Samuel Paty på öppen gata i Parisförorten Conflans-Sainte-Honorine. Även Paty har använt karikatyrerna i sin undervisning.

Resultatet blir ett totalt enat Frankrike, där Macron förkunnar att man inte tänker vika en tum vad gäller bland annat karikatyrer och där folk samlas på gator och torg med sitt exemplar av *Charlie Hebdo* i näven.

Kanske måste man tillägga här att det i botten inte handlar om huruvida man bör publicera en teckning eller inte. Skämt- och karikatyrteckningar är en levande del av den franska journalistiken där varje dags- och veckotidning har sina tecknare knutna till sig. Teckningarna som driver med allt och alla är en ständigt pågående kommentar till samtiden.

Mordet på en lärare blir i detta sammanhang ett attentat mot den franska republikens fundament, där både yttrandefriheten och skolan, förutsättningen för den kritiskt tänkande medborgaren och den fungerande meritokratin, ingår.

Samtidigt leder mordet till att de enorma problemen i skolan med islamismen kommer upp till ytan, och parallellt börjar det missnöjet höras från delar av den muslimska världen.

MACRONS TAL om islamistisk separatism landar alltså inte i ett vakuum. Men det är inte ett svar på dagshändelser utan förberett sedan många år, en frukt av det stora arbete som intensifierats sedan attentaten 2015 med att kartlägga islam och politisk islam i Frankrike.

Macron tar ett helhetsgrepp på komplexet, lämnar inget åt slumpen, och det är här styrkan ligger.

Efter en överblick där han konstaterar att problemet inte är laïcitén, den franska statens konfessionslöshet, utan istället den politisk-religiösa ideologi som är islamismen, ringar han in fem områden inom vilka republiken (ungefär staten) och politiken måste agera.

Det första området är något som kan beskrivas som "respekt för republiken och dess tjänstemän". Skolor ska inte kunna

påtvinga alla barn en religiöst motiverad skolmat, simhallarna ska inte tvingas ha speciella öppettider för bara kvinnor eller män. Eftersom beslut i den här typen av frågor fattas av kommunpolitiker, ibland under press från stora väljargrupper, kommer prefekten, statens representant i departementen, att överta ansvaret för att lagen följs. I samma kategori hamnar problem till exempel inom kollektiv-

Det som ofta ses som en belastning, Frankrikes koloniala förflutna, kan i det här sammanhanget vändas till en fördel.

trafiken, som ofta sköts av privata bolag, och där reglerna för statligt anställda inte tydligt och klart gäller, men där nu lagstiftningen på området utsträcks till att omfatta även dessa bolags anställda. Den busschaufför som inte släpper på folk beroende på hur de är klädda eller vägrar ta en kvinnlig kollega i hand kan alltså i förlängningen få sparken.

DET FRANSKA FÖRENINGSLIVET är rikt och viktigt, särskilt i utsatta områden. Man har även här konstaterat miljöer för radikaliserings, liksom att oräkneliga föreningar saluför värderingar på tvärs med republikens. För att komma åt detta ska föreningarna skriva under ett avtal om att följa republikens regler för att få ekonomiska bidrag. Sker överträdelser ska pengarna betalas tillbaka och föreningen kunna upplösas.

Skolan är förmodligen den viktigaste institutionen i kampen, och förväntningarna på "republikens skola" är enorma. Skolan är också det enda instrument staten har för att faktiskt nå *nästan* alla barn och unga. "Hemundervisning" har varit tillåten, likaså obskyra friskolor.

Nu föreslår Macron att skolan blir obligatorisk från och med tre års ålder redan nästa höst. Han vill även öka insynen i friskolorna och möjligheterna att stänga dem. Det här är antagligen det mest kontroversiella inslaget i paketet då det kommer att omfatta alla barn, inte bara de som inte lär sig franska hemma eller får med sig fel värderingar.

SEDAN EFTERKRIGSTIDEN, tillsammans med arbetskraftsinvandringen, har Marocko, Algeriet och Turkiet försett Frankrike med imamer, ett förhållande som av många skäl visat sig mer och mer ohållbart. Importen av imamer från ursprungsländerna ska "fasas ut" under några år och på sikt ersättas med imamer utbildade i Frankrike. Här kan staten beroende på lagstiftningen (laïcitén) egentligen inte göra så mycket mer än att sätta press på muslimerna, men det tänker man alltså göra. I lagförslaget finns också nya regler för finansiering av församlingarna där en transparent organisation uppmuntras via mer gynnsamma beskattningsregler. Man kan fortsätta att vara en liten obskyr församling understödd av Saudi – men det blir väldigt mycket dyrare.

Ett område där den franska staten däremot kan gå in med pengar är kunskaper och utbildning kring islam. Historia, kultur och språk kan och ska stärkas vid universiteten. Det som ofta ses som en belastning, Frankrikes koloniala förflutna, kan >>

Efter mordet på Samuel Paty: ett enat Frankrike.

FOTO: ELKO HIRSCH/GETTY IMAGES

i det här sammanhanget vändas till en fördel. Här kommer också arabiskan in, ett språk som Macron vill stärka genom hela skolsystemet. Macron vill se en resonerande och "uppläst" islam där en ny generation intellektuella med djupa kunskaper i dessa ämnen tar en större plats i samhällsliv och debatt. Det här kan låta nästan omöjligt visionärt, men en början på den här utvecklingen ser man redan i Frankrike som numera "producerar" tongivande intellektuella med en bakgrund som kan kallas "kulturellt muslimsk".

DET SISTA, OCH KANSKE SVÄRASTE området där Macron tänker sig stora förändringar är de segregerade förorterna. Också här måste barn, unga och deras familjer se att de har en framtid i Frankrike. Viktigast är återigen skolan, som i dessa områden ska förstärkas. Men även andra statliga institutioner ska tillbaka till förorten som de under de senaste årtiondena lämnat. Här handlar det om

Protester i Jakarta mot president Macron.

FOTO: OSCARSIAGIAN/GETTY IMAGES

närpolis, små strukturer för snabba juridiska processer som berör människors vardag, men också ökade öppettider på biblioteken och mer stöd till (ett kontrollerat) föreningsliv. Det är i grund och botten samma diskussion om "territoriet" som förs i Sverige även om problemet här inte är radikal islam utan oftare gängkriminalitet.

ATT ALLT DET HÄR kan se svårgenomförbart ut just nu i ljuset av vidriga islamistiska terrorattentat på fransk jord och en bitvis fientligt inställd omvärld, går inte att förneka.

Samtidigt får man inte glömma att Frankrike är Frankrike. Man har en historia där kampen för de upplysningsidéer vi idag ser som ett självklart västerländskt arv har varit flera sekler lång, och där våldet varit och är en lika självklar del av arvet som idéerna.

Med det i minnet kan vi hoppas och tro att det blir Frankrike som återigen visar vägen. ✨

CHILE

Nu är det Chiles tur

Chilenarna har röstat för att landet behöver en ny grundlag. Det kan bli ett avgörande steg mot fördärvet, skriver **Maurico Rojas**.

"NÄR GICK DET ÅT HELVETE för Peru?" är den kanske mest återgivna frågan i den latinamerikanska litteraturen. Den ställs i de första raderna av Mario Vargas Llosas *Samtal i Katedralen* från 1969. Sedan dess har det i varje land söder om Rio Grande getts åtskilliga svar på en likalydande fråga där det enda som varierar är namnet på det berörda landet, ty överallt i Latinamerika har det gått åt helvete inte en utan många gånger. Nu verkar det som om turen, eller rättare sagt oturen, har kommit till Chile. Sedan oktober 2019 har landet upplevt en makalös våg av missnöje, stora demonstrationer, polarisering och våld som ingen trodde var möjlig i regionens mest utvecklade och framgångsrika land.

Folkomröstningen den 25 oktober 2020, i vilken en överväldigande majoritet chilennare (78,3 procent) röstade ja till att en helt ny grundlag skulle författas, kan visa sig vara ett avgörande steg i landets fortsatta vandring mot fördärvet. Det får vi se under 2021, då den nya konstituerande församlingen som ska skriva den nya författningen väljs och börjar sitt arbete och två andra viktiga val kommer att hållas: president- och parlamentsval.

DET ÄR INTE lätt att förklara att det land som under lång tid betraktades som regionens klarast lysande stjärna skulle drabbas av en överväldigande våg av misshag och våld, som under dramatiska omständigheter framtvingade den folkomröstning som med enfaset visade att chilenarna ville göra om landets politiska fundament. Det betyder inte att man vet vad man vill istället. Den stora majoriteten som röstade för att omskapa landet är i det avseendet en gåta, som inte har ett utan en stor mångfald av svar och likaså grunder för sitt missnöje.

Låt oss börja med ett försök att förstå missnöjet med en samhällsmodell som på tre decennier lyckats tredubbla inkomsten per capita, reducera fattigdomen

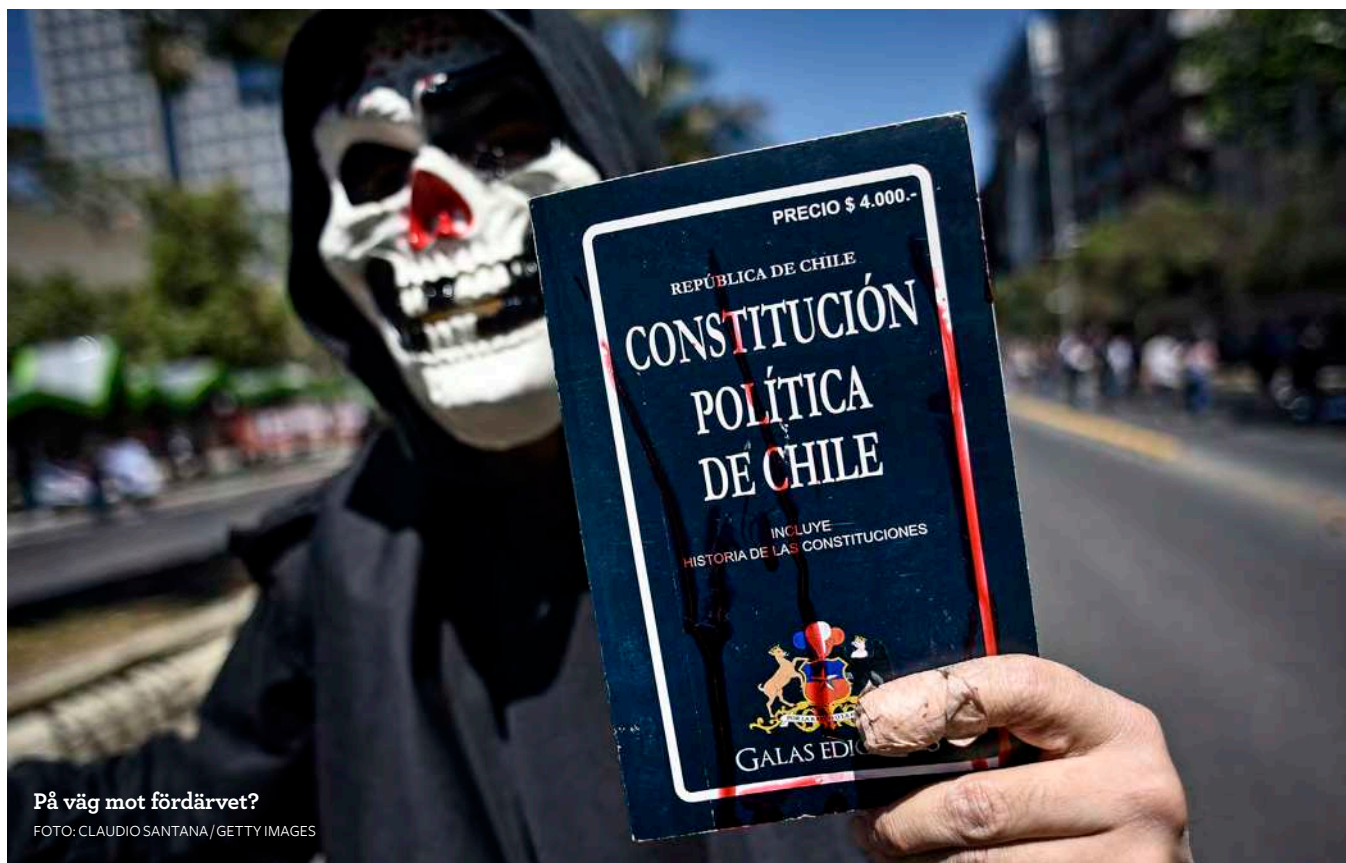
till en bråkdel av vad den var på slutet av 1980-talet, alstra en bred medelklass, förbättra utbildningsnivåerna på ett makalöst sätt och till och med reducerat inkomst- ojämligheten något.

Händelseförloppet i Chile kombinerar åtminstone fyra olika sorters missnöje som, paradoxalt nog, alla är en produkt av landets remarkabla framgångar. Det första är ett praktexempel på vad statsminister Tage Erlander redan på 1950-talet kallade "de stora förväntningarnas missnöje" och som i USA kopplades samman med det som benämndes "the revolution of rising expectations". Snabba framsteg ger upphov till förväntningar som växer mycket fortare än möjligheten att tillfredsställa dem. Känslan av att vara fattig och förfördelad kan till och med öka när behovshorisonten växer exponentiellt. Frustrationen kan då stegras i samma takt som medvetenheten om allt det man inte har och som andra kan njuta av. Man blir otålig och ilskan kan gro under den till synes lugna ytan.

Mario Vargas Llosa ställde frågan.

FOTO: JUAN MABROMATA/TT

På väg mot fördärvet?

FOTO: CLAUDIO SANTANA/GETTY IMAGES

DEN ANDRA KÄLLAN till missnöje kommer från rädslan att förlora det man redan har uppnått och åter hamna i fattigdom. En sådan rädsla är väldigt påtaglig i Chile bland den nya och fortfarande tämligen sårbara medelklassen. Därav kravet på att staten träder in och skapar robusta trygghetssystem, som skyddar mot livets oförutsedda händelser eller en fattig ålderdom. Drömmen är en generös välfärdsstat, åtminstone så länge en minoritet – ”de rika” – eller kopparexporten betalar för den.

Sedan har vi ett generationellt missnöje, som har varit avgörande för de stora demonstrationerna men också för våldsutbrotten. Det handlar om drastiska värderingsskiften som en följd av snabbt förbättrade levnadsvillkor. På det viset kan en vid klyfta öppnas mellan föräldragenerationen, uppvuxen som i Chiles fall under svåra omständigheter (ekonomiska kriser, fattigdom, diktatur) och deras barn, uppväxta under motsatta omständigheter (snabbt växande välstånd, masskonsumtion, demokrati). Den unga generationen som har lett protesterna i Chile är den i särklass mest utbildade, materiellt välmående och friaste i landets historia, men också den mest missnöjda och inte så sällan beredd att ta till våld för att manifesteras sin frustration. Det är en generation som inte litar på den befintliga politiska klassen och inte heller på landets institutioner, som

många ser som en produkt av en förkastlig kompromiss med det Chile som formades under general Pinochets diktatur.

TILL SIST HAR VI ett radikalt och ytterst destruktivt missnöje bland de sektorer som på olika sätt lever i utkanterna av det chilenska samhället. Det är inte så att de på

idag hundratals bostadsområden runt om i Chile och har bildat den hårda kärnan i den våg av vandalisering, bränder, plundringar och attacker mot polisstationer som har skakat Chiles städer sedan oktober 2019.

Denna missnöjets mosaik kan givetvis enas mot någonting, men har helt annorlunda föreställningar om vad som istäl-

Föraktet mot den politiska eliten är kolossalt stort i Chile. Det gäller alla och vänsterpartierna får ännu sämre betyg i opinionsundersökningarna än högerpartierna.

något sätt skulle vara fattigare nu. Tvärtom. All tillgänglig statistik visar att de som relativt sett har tjänat mest på de senaste decenniernas utveckling är just de minst bemedlade grupperna i samhället. Det handlar istället om en företeelse som är ytterst vanlig bland underklasserna i rikare länder: ett väldigt avstånd mellan drömmar och verklighet och en plågsam känsla av utanförskap, av att inte respekteras eller räknas som likvärdig.

Då kan brottsligheten och bildandet av kriminella eller halvkriminella gemenskaper förefalla bli enda den vägen mot drömmarnas uppfyllelse. Dessa parallella gemenskaper – kriminella ungdomsgäng, fotbollshuliganer, narkotikligor – dominerar

let ska till och likaså om metoderna för att åstadkomma det. Den nya medelklassen kan exempelvis drömma om en starkare beskyddande stat, men för delar av utanförskapets underklass är drömmen en svag stat, som definitivt retirerar från ”sina territorier” och låter dem ”leva i fred”. Några vill bygga upp ”ett nytt Chile”, andra är beredda att gå bärsärkagång mot allt och alla.

DE STORA PROBLEMEN som kan skönjas vid horisonten och som kan utlösa nya massiva protester och våldsamheter som fördjupar landets nedåtgående spiral kommer att ha sitt ursprung i det organ som är tänkt att lösa Chiles problem, alltså den konstituerande församlingen som ska väljas i april >>

2021 och påbörja sitt arbete månaden därpå. Detta av tre anledningar.

För det första församlingens sammansättning. Föraktet mot den politiska eliten är kolossalt stort i Chile. Det gäller alla och vänsterpartierna får ännu sämre betyg i opinionsundersökningarna än högerpartierna. Det råder ingen tvekan om att den överväldigande majoriteten av dem som röstade för en ny författning ville ha "nya ansikten" som medlemmar av församlingen, folk som inte var "kontaminerat" av partipolitiken. Det visar den andra frågan som avgjordes vid folkomröstningen: 79 procent röstade mot att nuvarande parlamentet skulle utse en del av dem som skulle delta i författningsarbetet. Men det kommer att bli tvärtom.

VALLAGEN GER PARTIERNÄ alla fördelar inför den kommande valprocessen och redan nu florerar en mängd kandidater till den konstituerande församlingen som inte ens är en del av den aktiva politiska klassen (där inte många är beredda att lämna sina nuvarande och mycket bättre betalda uppdrag), utan fördetningar som nu vill göra comeback som grundlagsfäder eller grundlagsmödrar. Det kommer att skjuta i sank församlingens legitimitet innan den ens börjar med sitt arbete. Vredet kommer att vara stort mot partierna och alla dessa gamla politiker som norpat åt sig folkets seger.

Den andra anledningen är ekonomin. Den är redan kraftigt försämrad av våldsamheterna och pandemin, och till råga på det kommer nu de förlamande effekterna av en oviss tid – två år räknar man med – där ingen kan sia om hur de framtida spelreglerna kommer att se ut. Det kommer att spåda på frustrationen. Man ville ha ett mycket bättre Chile, men det är ett allt fattigare land man kommer att få istället.

Till sist men inte minst, ingenting av det väsentliga som de flesta chilenaar vill ha här och nu – bättre skola, sjukvård, bostäder och transporter, lägre kriminalitet och högre pensioner – kommer att ske under överskådlig tid. Då kommer man att inse att man röstade för en illusion och att man inte har tid att vänta tills en ny konstitutions fina ordalydelse omvandlas till verklighet. Då kommer gatan att återigen vara arenan där den viktiga matchen spelas och i den matchen finns det inga regler eller domare att ta hänsyn till. Då skulle Chile vara tillbaka på ruta ett.

Om det är så landets framtid kommer att gestaltas kan frågan om när det gick åt helvete för Chile besvaras mycket exakt: vid folkomröstningen den 25 oktober 2020. ✨

FOTO: CLAUDIO BRESIANI/TT

KULTURPOLITIK

Folkhälsans artisteri

Att kultur ingår i hälsovården anses numera självklart. Men relationen mellan hälso- och sjukvården och kulturarbetare har alltid varit komplicerad, skriver

Fredrik Norén och **Lars Diurlin**.

I SEPTEMBER BESLÖT Stockholms stad att avbryta ett 25-årigt arbete med beställd kultur till patienter inom vården – teaterföreställningar, workshoppar med målning, dans eller slöjd på äldreboenden, clownar på barnsjukhus. Intresseorganisationer för kulturarbetare krävde att beslutet skulle omprövas. Kulturarbetare kan, löd ett av argumenten, nämligen hjälpa att bryta äldres isolering under pandemin.

Diskussionen om kultur inom hälso-

vården ska förstås i ljuset av det internationellt växande forskningsfältet "arts in health". Här studeras hur kultur kan användas för att förbättra människors hälsa. Inte sällan handlar det om praktiskt orienterad forskning, till exempel studiet av kulturens potentiella rehabiliteringseffekter – av att se film, läsa romaner, lyssna på musik – och att försöka identifiera bästa praxis för sådana aktiviteter inom hälsovården.

Samtidigt är det nödvändigt att behålla en kritisk förståelse för de historiska

idéer som ligger bakom sammanflätningen av hälso- och kulturinstitutioner. Risken finns annars att beslutsfattare fäster stora och naiva förhoppningar till kultur som ett alternativ för att minska kostnader och stärka folkhälsan i stort – till synes befriat från interna konflikter, kritisk opinion och politisk debatt. När kulturens roll i vården belyses ur ett historiskt perspektiv framträder ofta ett komplext band mellan kulturarbetare och hälso- och sjukvården, präglad av både ömsesidiga och motstridiga intressen, behov och drivkrafter.

FRÅN TIDIGT 1970-TAL började Socialstyrelsen ingå en rad olika samarbetsprojekt med kulturarbetare. Det var en tid då en förändrad syn på hälsoupplysning sammanföll med etablerandet av den socialdemokratiska kulturpolitiken, vilken hade varit under formation sedan maktövertagandet på 1930-talet. Redan då gjorde tanken om ett statligt ansvar för konstnärernas ekonomiska situation sig till känna. Kulturpolitik som eget område ansågs dock överflödigt eftersom förverkligandet av välfärdssamhället skulle leda till att folk per automatik intresserade sig för (fin)kultur.

Men den ökade fritiden under 1950-talet fylldes av populär masskultur och det blev tydligt att kulturen som samhällssektor inte automatiskt tillfördes pengar och arbetskraft trots en expanderande ekonomi. En aktiv kulturpolitik krävdes där staten skulle motverka ett undermåligt kulturutbud. Kulturen kunde inte längre isoleras från övriga samhällsfrågor, som till exempel den om hälsa. Levnadsvillkoren för välfärdsstatens konstnärer skulle säkerställas i samma anda som arbetarens. Konstnären behövde, enligt den socialdemokratiska kultursynen, ett institutionellt erkännande. Under 1960-talet genomfördes också en rad reformer vilka mer eller mindre cementerade länken mellan välfärdsstaten och dess kulturella utövare.

VID DENNA TID förändrades hälsoupplysningen. Från att främst varit stöpt i medicinska fakta började hälsoinformation också formas av ett närmande mellan discipliner så som psykologi, pedagogik och marknadsföring. På så sätt breddades hälsa till att både inkludera medicinska och sociala perspektiv. Förändringen byggde bland annat på en insikt om att människor inte verkade ändra sitt beteende trots att de exponerades för medicinska fakta. Inte olikt hur svenska folket under 1950-talet inte började hänga sig åt klassisk musik och annan finkultur, trots att de fick det bättre ställt.

När Medicinalstyrelsen 1968 gick upp i Socialstyrelsen – en symbol för hur det medicinska och det sociala fältet ansågs

sammanlänkat – fanns en insikt om att något behövde göras med hälsoupplysningen. En särskild enhet etablerades, Hälsovårdsbyrån, som instruerades att ta fram hälsoupplysning som kunde övertyga människor att följa råden, men också för att visa att hälsoupplysningen kunde minska sjukvårdens kostnader.

Från att främst varit stöpt i medicinska fakta började hälsoinformation också formas av ett närmande mellan discipliner såsom psykologi, pedagogik och marknadsföring.

MYNDIGHETEN UPPMUNTRADES att ta fram kreativa och fantasirika förslag, gärna tillsammans med andra aktörer. Socialstyrelsen inledde därför samarbeten med konstnärer, filmare, författare och teatergrupper. Syftet var dels att skapa en ny form av kreativ samhällsinformation om olika hälsoaspekter, dels – baserat på idén om kulturens terapeutiska förmåga – att hjälpa människor att må bättre. Kulturarbetare kunde, menade Socialstyrelsen, skapa kreativa uttryck som låg utanför myndighetens ansvarsområde, och därtill ta formen som så kallade vidareinformatörer – en term för att beskriva när fristående aktörer spred myndighetsinformation till medborgarna. Men det fanns också ett intresse från kulturarbetarna att samarbeta med hälsovården. För samtidigt som den kulturpolitiska utvecklingen hade banat väg för att samhället – genom skattemedel – skulle skydda kulturarbetares ställning, fanns det också under 1960- och 1970-talen ett blomstrande ideal om att kulturen skulle engagera sig i samhällets frågor och utveckling.

När Hälsovårdsbyrån i början av 1970-talet kontaktade de då nybildade fristående centrumbildningarna – Filmcentrum, Författarcentrum, Konstnärscentrum och Teatercentrum – blev responsen således positiv och resulterade i flera samarbetsprojekt. Ett projekt som fick bidrag var Stefan Jarls film *Ett anständigt liv*. Vidare beviljades fria teatergrupper medel för att sätta upp pjäser om könsroller och samlevnadsfrågor riktade till ungdomar. Merparten av kulturprojekten uppfattades som positiva, men inte alla. Det gavs bland annat medel till ett projekt där etablerade filmskapare skulle hjälpa fångar på Hällbyanstalten att göra film i terapeutiskt syfte. Filmerna skulle sedan nyttjas som en form av drogavvänjande hälsoinformation. Resultatet blev lika lyckat som kontroversiellt. Inom loppet av ett par år hade filmerna visats för över 3 000 människor. Det vara bara det att filmerna varken tog upp drogen eller individens handlingar

som ett problem. Istället riktades hård kritik mot en stigmatiserande kriminalpolitik och inhuman samhällsstruktur. Lösningen låg i att riva fängelsemurarna för gott.

ETT ANNAT EXEMPEL är en konstutställning om hälsa, som sattes upp av 12 konstnärer och ställdes ut på Liljevalchs våren 1973.

Riktlinjerna från Hälsovårdsbyråns sida var motsägelsefulla. Å ena sidan beskrevs projektet som att konstnärerna ”släpps lösa” för ”fritt skapande av konstverk”; å andra sidan var det viktigt att utställningen speglade ett brett hälsoperspektiv och att ansvaret för god hälsa lades på både individen och samhället.

Några dagar innan vernissagen öppnades uppdragades att konstnärerna kraftigt hade överbetonat och omtolkat samhällets ansvar i hälsofrågorna. Två konstnärer hade bland annat avbildat poliser med grishuvuden – med motiveringen att det högsta av ohälsa var att vara ofri, och samhällskontrollen genom polisen var ohälsosam. Socialstyrelsen beslöt att plocka bort de mest provocativa delarna av utställningen.

Samarbetsexemplen från 1970-talets början visar hur den kulturpolitiken länge varit intrasslad i hälsovården. De synliggör också en särskild dimension av politiken: idén att kulturen ska kunna bidra till samhällsnyttan, och att samhället i sin tur har ett ansvar för kulturen och dess producenter. Ömsesidiga intressen förhindrar dock inte motstridiga idéer mellan kulturarbetare och hälsovården. Men det är inte heller ett argument för att undvika sådana samarbeten.

IDAG FRAMSTÅR DISKUSSIONEN om kulturens roll i hälsovården som att kulturens existens tas för given. Den bara finns där, redo att bidra med dess bevisade hälsofrämjande effekter. Som ett brev på posten ”finns stora hälsovinster att hämta”, som det uttrycks på hemsidan för Karolinska institutets forskningsportal Centrum för Kultur, Kognition & Hälsa. Istället för att stirra sig blind på hur kulturaktörer kan bidra till hälsovinster kan man också, något provocativt, vända på perspektivet. När en pandemi tär på både folkhälsan och förutsättningarna för kulturellt skapande, hur kan då hälsoområdet bidra till en ekonomiskt hållbar och kontinuerlig produktion av ny och potentiellt hälsofrämjande kultur? ✨

Upp i det blå

Under ett telefonsamtal med Donald Trump förra året inbjöd Storbritanniens premiärminister Boris Johnson presidenten till en FN-organiserad klimatkonferens i Skottland. Han hade omnämnt konferensen med akronymen COP26 och fick ett överraskande svar som bekräftas av en tjänsteman: Trump skulle mycket gärna närvara. Han associerade troligen inte till avtalet som slöts vid Pariskonferensen och som USA var i färd med att dra sig ur. På grund av pandemin sköts mötet upp till 2021, och med presidentvalets utgång finns det goda chanser att USA verkligen kommer att delta. Det är glädjande för Johnson men belyser också den balansakt han måste genomföra när han envist talar om "det globala Storbritannien", ett synnerligen tunt begrepp.

I frågor som klimatförändringen, hanteringen av Iran och Ryssland och Natos betydelse förblir Storbritannien stabilt internationalistiskt. Trots att det lämnar EU har det ställt sig vid Frankrikes och Tysklands sida på flera punkter där Europa och USA sannolikt kommer att finna mer gemensam grund under Joe Biden. Den brittiske premiärministern stod ändå nära Bidens rival, som stödde brexit och gav Johnson sin allra förnämsta komplimang då han kallade honom "Storbritanniens Trump". Det är okänt om Johnson har träffat Biden men några av den blivande

Högtflygande planer.

FOTO: GETTY IMAGES

presidentens närmaste medarbetare känner honom, är misstänksamma mot hans band till Trump och glömmar inte att Johnson betecknade president Obama som "halvkenyan". Biden kommer troligen inte att prioritera det handelsavtal med Storbritannien som Johnson så ivrigt eftertraktar, han har ingenting till övers för brexit och med sitt irländska påbrå blir han uppmärksam på alla hot mot den bräckliga freden i Nordirland som brexit medför. Och Storbritanniens ställning som USA:s gynnade partner i Bryssel och som bro över Atlanten har fått en allvarlig knäck.

Hur kan Johnson göra "det globala Storbritannien" till något konkret i detta sammanhang? Att sluta använda frasen vore en bra början. Under folkomröstningen 2016

bidrog den till att intala somliga väljare att de inte stödde en inåtblickande engelsk nationalism med sina röster på brexit. Nu klingar den bara ihåligt. Ett exempel är en färsk artikel av brexitören Nick Timothy som tidigare arbetade i premiärministerns kansli. Han torgför den realistiska idén att Storbritannien blir "aktör i Stilla havet" och med självförtroende bör "ta steget ut och in i världen".

Storbritannien skulle få större inflytande om det upphörde med sitt skrävel och sin uppblåsta retorik om att leda världen i frihandel (eller vad det nu är fråga om). Istället borde det understryka sin kompetens, på försvar, säkerhet, underrättelseverksamhet, diplomati, internationell utveckling och den mjuka makt som utövas av en G7-ekonomi vars språk och kultur sträcker sig över hela världen. På den internationella arenan ligger Storbritanniens framtid i att bevisa sitt värde, inte i att vila på sin historias lagrar, i imperiets varma efterskimmer eller i en "speciell relation" som Margaret Thatcher och Ronald Reagan omhuldade. Transatlantiska kontakter kommer även i fortsättningen att bygga på kraftfullt samarbete i underrättelseverksamhet och säkerhet. De blir dock mer affärsmässiga, liksom förbindelserna med resten av världen.

Stephen Castle

Översättning: Margareta Eklöf

LUGNT OCH FRIDFULLT

USA:s största helgdag är inte julen utan Thanksgiving, den enda dagen som alla oavsett religiös tillhörighet firar. Tiotal miljoner amerikaner tar sig över kontinenten mot nära och kära för traditionell kalkonmiddag.

Till spelet regler hör två inslag. För det första en fullkomligt omotiverad oro över kalkonens tillagning. I veckor före den stora dagen konsulteras självutnämnda experter av sönderstressade och ångestfyllda ("Turkey Trouble? Try These Thanksgiving Hotlines!"). Intrycket ges att det mer handlar om förberedelser för en månlandning än att fösa in några kilo fågel i ugnen och se till att den inte blir bränd.

För det andra övertygelsen om att det gäller att undvika olämpliga samtalsämnen. Donald Trump har bidragit till särskild dålig

stämning de senaste fyra åren. Många hoppas att det lugnar ner sig och åter handlar om att hålla en halvpäckad morbror i ful tröja på plats.

Men i år tillkom ett nytt inslag. *New York Times* satte rubriken: "Plan for a Safe Thanksgiving Break. Health officials and college administrators are worried about Thanksgiving".

Här har vi varningssignaler av en annan kaliber än de gamla vanliga om felaktiga ugnstemperaturer och långa flygplatsköer. Pandemin är nu det stora och allvarliga samtalsämnet.

En inte alltför djärv gissning är att den goda stämningen därför åter bröts vid många amerikanska köksbord. Inte så mycket över oron över covid-19:s medicinska konsekven-

ser utan dess polarisering. Munskydd eller ej har för många blivit en politisk handling som sätter sinnen och vänskapsband i brand.

2020 har varit ett *annus horribilis* för oss alla. Det är svårt att känna tacksamhet och frid i en tid då allt tycks ha sammansvurit sig mot det goda i tillvaron.

Men låt mig försöka: verkningsfulla vacciner mot viruset har tagits fram och Donald Trump är snart borta från Vita huset. Det ljusnar. För att citera en statsman och optimist under en annan mörk tid: "Now this is not the end. It is not even the beginning of the end. But it is, perhaps, the end of the beginning."

Jag önskar Axxess läsare en fridfull jul och ett bättre nytt år.

Mats Wiklund

Svårt för namn

Den 1 januari 2020 bildades fackförbundet Akavia. Akavia är resultatet av sammanläggningen av Jusek och Civilekonomerna. Jusek organiserade enligt namnet Jurister, Samhällsvetare och Ekonomer. Civilekonomerna organiserade..., ja, ekonomer. Man visste vad man fick. Akavia kräver mer av mottagaren.

Enligt Akavias hemsida är det nya namnet resultatet av en lång process med en ihållande ström av möten: "Hur döper man ett förbund? Tidigare hade vi ju båda hetat vad vi var. Väldigt beskrivande namn. Nu ville vi visa redan i namnet att vi skapat något nytt."

Och inte särskilt väldigt beskrivande, kan man tillägga.

"Aka" kommer från Akademi och "Via" betyder som bekant väg. Så Akavia beskriver den akademiska vägen. Fast det andra a:et är långt. Så när det uttalas som ett ord/namn blir det "Akaaavia". Snarare än "Ackavia".

En mer elakt lagd tunga skulle därmed kunna hävda att Akavia låter som en ledande finländsk tillverkare av laminatgolv. Och att den nya medlemstidningen *Akavia aspekt* låter som ett sällsynt slitstarkt – men ändå elegant – laminatgolv. Kanske för groventrén i ett hus med en familj med tre småbarn och en labrador?

MAN SKA NATURLIGTVIS ha respekt för att det är svårt att slå ihop organisationer som ibland har mer än en mansålder på nacken. Jag har ju inte varit med på något av de möten där Akavia växte fram som det namn som byggde "löftet om att du som medlem ska få utväxling på din akademiska utbildning, genom hela arbetslivet, från studenttiden till pensionen". Inget är lättare än att sitta på läktaren i sådana här sammanhang.

Jag önskar Akavia och alla akavianer (som låter som en folkgrupp med sin bas vid en av Amazonas medelstora bifloder) all lycka till med detta. Bakom orden verkar det också finnas en klar idé om vad man ska göra – vilket ju i någon mening är långsiktigt viktigare än vad man råkar heta.

Men Akavia är bara det senaste exemplet på ett svenskt akademiker- eller tjänstemannafack som bytt namn till något som kräver sin förklaring. Det är en trend.

Namnet Sveriges kommunaltjänstemannaförbund ställde möjligen krav på yteffektiva visitkort, men ingen kunde få för sig att man var något annat än just kommunaltjänstemän. Och den föredömligt raka förkortningen SKTF får ändå sägas ha varit väl inarbetad. Sedan 2011 heter man "Vision". Ett högst generiskt namn, men

som samtidigt betyder något. Vilket ytterligare förvirrar. Med den nya logotypen och namnet såg SKTF ut att ha klivit in i e-handel för kontaktlinser. Om man googlar förekommer det också i en del tidiga sammanhang att förtroendevalda och medarbetare kallas "Visionärer." Detta tycks dock ha fått ett slut, vilket rimligen förklaras av att man som facklig organisation har ett öga för arbetsmiljöfrågor.

BRANSCHGLIDNINGEN och mer flytande yrkesidentiteter är en viktig förklaring. Det gäller Akavia, men även Vision som bland annat förklarar sitt namnbyte med sina kyrkligt och privat anställda medlemmar. Medlemmarna flyter. Organisationerna flyter med.

"FTF – Facket för försäkring och finans", som från 1945 under knappt sextio år hade det hyggligt entydiga namnet "Försäkringstjänstemannaförbundet", bytte 2019 till Forena. Jag

gissade att denna ambitiösa utredning av begriplighet hängde samman med att man inte längre bara organiserar medlemmar i försäkringsbranschen. Men på hemsidan står det att man är "försäkringsbranschens fackförbund". Därav Forena?

Det finns dock ett motstånd. Ledningen i ST – som organiserar

den sega stammen av svenska statstjänstemän – misslyckades 2018 att få de två tredjedelars stöd av kongressombuden som krävdes för att byta namn på organisationen till "Sterka".

STERKA LÅTER SOM ett hyllsystem från Ikea. Ett alternativ var "Publikt". Vilket låter som en kontorsmöbel från Ikea. Publikt föll om möjligen än sämre än Sterka på den styva statstjänstemannaläppen.

ST är för övrigt ingen förkortning, utan man heter helt enkelt Fackförbundet ST. Varför Statstjänstemannaförbundet vid namnbytet 2004 ansågs förlegat förtäljer inte riktigt historien. Men särskilt nöjda verkar man inte vara: "Förtydligande förklaringar måste ofta ges. Dessutom är kännedomen fortfarande låg om Fackförbundet ST. En annan anledning är det i talspråk alltför närallgande kopplingen till det politiska partiet Sverigedemokraterna, SD. Ett parti som förbundet inte vill förknippas med."

Man undrar hur stor kännedomen om Statstjänstemannaförbundet var. Efter att namnets använts sedan 1904. En gissning är att det sällan förväxlades med politiska partier.

Namnbytestrenden är ingen isolerad svensk företelse. År 2000 bytte ST:s (inte SD:s) finländska systerorganisation namn till Pardia. Vilket låter lite som laminatgolvstillverkaren Akavias främsta konkurrent. ✨

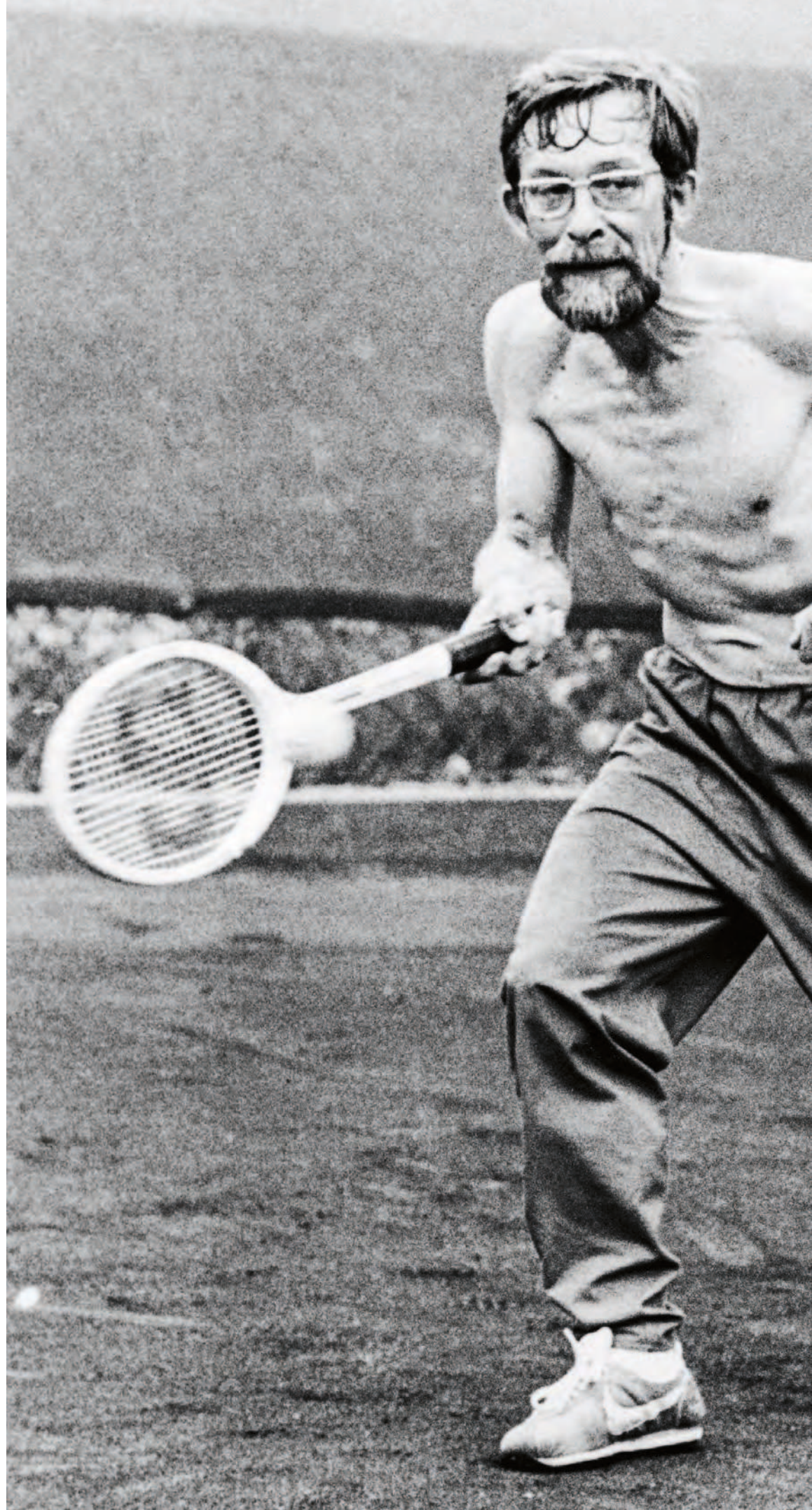
Fredrik Johansson
är senior director
på Hallvarsson &
Halvarsson.

"Sterka låter
som ett
hyllsystem
från Ikea."

**Av Mariusz
Kalinowski**

Mariusz Kalinowski
är översättare.

Professor Gustafssons *dilemma*

Mariusz Kalinowski har länge uppmärksammat August Strindbergs starka beroende av Nikolaj Tjernysjevskijs roman *Vad bör göras?* men haft svårt att intressera de svenska Strindbergsforskarna. Om orsakerna spekulerar han i en artikel som rymmer en suggestiv läsning av Lars Gustafssons roman *Tennisspelarna*.

Lars Gustafssons roman *Tennisspelarna* från 1977 tycks vara uppskattad. Den har utkommit i flera utgåvor och räknas som en klassiker. Sommaren 2019 stod det om den i DN: "Kanske den roligaste och skönaste sommarbok man kan läsa. Den har en så ljus grundton att man blir rent lycklig. För att det handlar om tennis och läsning." Så kan den sammanfattas – men frågan är om denna ljusa lätthet inte är lite bedräglig: boken är nämligen i grunden en moralitet.

Jag skall berätta två historier – en fiktiv och en verklig. Båda handlar om Strindberg. Den första kommer just från Gustafssons humoresk.

Berättelsen i *Tennisspelarna* är autofiktiv. Här finns det ingen skarp gräns mellan det verkliga och rena påhitt.

På höstterminen 1974 arbetade Lars Gustafsson som gästprofessor i skandinavisk litteratur vid University of Texas i Austin, där han bland annat ledde ett seminarium om Strindbergs *Inferno*. En av hans doktorander – berättar Gustafsson i sin roman – den svarte Bill, upptäcker på en biblioteksvind en hittills (efter allt att döma) okänd bok: en gammal memoar, skriven på franska, av en polsk kemist, Zygmunt Pietziewzskoczsky.

>>

”

Alla subtila tolkningar av verket gapar nu tomma som övergivna luftslott. Samtidigt blottas en besvärande litteraturhistorisk kunskapslucka. Varför har ingen kommit på det tidigare?

Som vi minns, upplever Strindberg på 1890-talet sitt livs djupaste kris. Oförmögen att skriva, ensam i Paris, vilse, i mitten av sin levnads bana, vill han revolutionera vetenskapen. Han anser sig ha skapat guld. Omgiven av mystiska tecken brottas han med Gud – Den Okände. Han känner sig ständigt förföljd – kanske av människor på sitt hotell, kanske av straffande ”makter”. Är han måhända galen?

Nu läser Gustafsson i Pietziewzskoczskys memoar att det faktiskt hade funnits en liga på Hotell Orfila. Det var en grupp försupna polska anarkister, vänner till Strindbergs gamle rival Przybyszewski. Dessa förslagna desperados fikade efter hemligheten bakom Strindbergs guldmakeri, för att med hjälp av guldet störta samhällsordningen. De spionerade på honom, gjorde inbrott i hans rum, försökte söva honom, allt för att komma åt receptet. Och denna skumma verksamhet pågick under nästan hela Infernokrisen. Strindberg var alltså inte galen. Han var verkligen förföljd.

Borde detta inte vara en guldklump för en forskare värd namnet? Men professor Gustafsson är förfärad. Bills upptäckt innebär ju att *Inferno* – den svenska prosans kanske mest fascinerande roman – i en handvändning tappat all sin mörka lyskraft. Strindbergs brottning med ”makterna” banaliseras – det var ju bara ett gäng lömska polacker. Alla subtila tolkningar av verket gapar nu tomma som övergivna luftslott. Samtidigt blottas en besvärande litteraturhistorisk kunskapslucka. Varför har ingen kommit på det tidigare?

”En förarglig affär” – klagar professorn inför sin elev och vän, den irriterande intelligenten Doobie Smith från Dallas. Helst skulle han negligera doktorandens upptäckt, med det tycks omöjligt. ”Och tänk dig vilket helsike det blir när alla biografier måste skrivas om! När Strindbergssällskapet får reda på det här kommer det att bli slaganfall och hjärtinfarkter.”

Situationen visar ett särskilt dilemma. I sin doktorsavhandling i filosofi, *Språk och lögn*, om

sanningens villkor – författad ungefär samtidigt med *Tennisspelarna* (och publicerad ett år senare) – beskriver Gustafsson en snarlik belägenhet på teoretiskt plan: vissa insikter, som kan rubba ens själsliga balans – eller ens världsbild – är ”principiellt” omöjliga att acceptera.

I *Tennisspelarna* förklarar han problemet populärt: Gustafsson är nu försatt i en moralisk knipa. Bills upptäckt kan inte smärtfritt integreras med professorns ”världsbild”. Priset för sanningen verkar för högt. Dock kommer Doobie, hans favoritelev – som tankemässigt alltid ligger ett steg före – med en tröst. Hon är en äkta nietzschean – medveten om att sanningar bara är illusioner med bestämda sociala uppgifter. Kunskap är relativ, lögn har ofta en samhällsbärande funktion. Så här förklarar hon situationen för professorn:

”Den här otäcka polacken, vad hette han nu [...] Är det riktigt sannolikt att Bill skall vara den första människan som upptäcker honom? Kan det inte vara så att en och annan strindbergsforskare har stött på honom förut – är det inte i själva verket det enda sannolika?

– Hur menar du? [...]

– Jag menar att ännu på tjugotalet hade det gått bra att avskaffa Strindbergs Infernokris, men den som försöker göra det nu, ja han kommer helt enkelt att *göra bort sig*. Det är lite för många som har gjort karriär på Infernokrisen, som lever på att undervisa om den. Det går inte att komma dragandes med någon gammal polsk alkemist nu, det vore lika fänigt som att försöka bevisa att ryska revolutionen tog slut ett par månader in på 1918. Tro mig, kloka människor har för länge sedan sett den där dumma memoaren och lagt den till handlingarna. [...] Glöm inte att *sant är bara det som gagnar livet*.” (Kursiverna är Gustafssons.)

Det existerar två varianter av *Tennisspelarna*. Den första lästes upp i svensk teve av Lars Gustafsson själv under sju kvällar i augusti 1976. (Idag kan man se den på nätet, i SVT:s arkiv.) Det som skiljer denna version från den ”mogna” slutgiltiga varianten är främst slutet. I den tryckta, mest kända versionen kan Gustafsson inte offentliggöra Bills upptäckt – den polska memoaren visar sig nämligen spårlost försvunnen:

”Jag har skrivit runt till vartenda bibliotek av betydelse i Europa, jag har letat igenom kilovis av antikvariatkataloger. Allt är hopplöst!” Tråkigt – *vis maior* – men dilemma är härmed ur världen. Professorn har moralisk tur, och rent samvete. I den ursprungliga tv-versionen däremot *väljer* Gustafsson *själv* att röja undan det enda kända exemplaret av polackens memoar. (Det hamnar på professorns vind, i norra Västmanland.) Han sällar sig på så vis till de kloka som Doobie har berättat om.

Historien om Pietziewzskoczsky (nej, sådana namn finns inte) och hans bok kan ses som en parabel om konsten att hantera en önskad sanning. Lite som H C Andersens *Kejsarens nya*

Hotell Orfila på Strindbergs tid.

REPRODUKTION: LINA LÖFSTRÖM BAKER, KUNGLIGA BIBLIOTEKET

kläder: den visar hur "den offentliga lögnen" (Strindbergs begrepp) blir till.

Hur kommer det sig att fröken Julie i Strindbergs drama heter – just Julie? Den frågan ställde jag mig för ungefär för 15 år sedan, ett par år efter att ha översatt pjäsen till polska. Namnet var nämligen inte alls självklart. I de äldre polska översättningarna hette hjältinnan alltid Julia – som hos Shakespeare. Så varför nu plötsligt Julie? – ville teaterfolket veta. Det enkla och brutala svaret löd: Så heter hon i originalet. Men för att bryta den långa polska traditionen krävdes det flera, skarpare argument.

Jag råkade nämna problemet för Bo-Göran Dahlberg, som på 1980-talet hade översatt *Vad bör göras?* till svenska – den klassiska ryska romanen från 1863 – av Nikolaj Tjernysjevskij. Det var en fullträff: Dahlberg uppmärksammade mig på att namnen Julie och Jean dyker upp i romanen, som Strindberg hade varit hänförd över. De franska namnen sticker ut lika mycket i en rysk som i en svensk text. Strindberg har troligen tagit dem från Tjernysjevskij.

Då läser jag romanen en gång till – den här gången på svenska – och häpnar: *fröken Julie* har uppenbarligen en rysk förlaga. I Tjernysjevskijs persongalleri finns det två något perifera men ändå viktiga gestalter: en *mademoiselle Julie* – fransyska, en kurtisan i Sankt Petersburg (föret gattflicka i Paris), samt en *Jean* – ryss, primitiv och cynisk – möjligtvis en av hennes intima bekanta. Jag ser att Strindberg inte behövde skapa sina romanfigurer från scratch – han hittade dem, nästan färdigsydda.

Här är några likheter mellan Strindbergs Julie och Tjernysjevskijs: Både fröken och *mademoiselle* rör sig i högre samhällskretsar – men har ett dubiöst förflutet (hos Strindberg påstås grevens dotter stamma från en mjölnarsläkt). Båda föraktar äktenskapet och vill fövandra sina män till sina slavar. Båda är sexuellt provocativa och nyckfulla, och leker vårdslöst med sin makt. Båda svärmar för Schweiz, dit de vill fly med sina respektive älskare och så vidare.

Och det är inte bara namnen och rollfigurerna som Strindberg hämtat från ryssen. Den centrala scenen i pjäsen – dess nav, peripetin då hela dramat når sin klimax – kan man beskriva som "jungfruns veklagan efter syndafallet". Fröken Julie får ett utbrott då Jean – hennes betjänt och älskare – kallar henne för hora. Hon faller från zenit till nadir. Den stolta härskarinnan blir till slav. Scenen hos Strindberg är en blåkopia av en scen hos Tjernysjevskij: både fröken och *mademoiselle* faller på knä, brister i gråt, ropar till Gud och ber om räddning från den "smuts" som de ser sig drunkna i. Under tiden är Tjernysjevskijs Jean uttråkad och gäspar, medan Strindbergs Jean "börjar bli sömnig".

Historien berättad av Strindberg speglas i *Vad bör göras?* på många sätt. Till och med frågan som har sysselsatt många forskare: Varför

August Strindberg i Paris 1894.

FOTO: LEOPOLD EMILE REUTLINGER

”

Det man kan häpna över är att så uppenbara spår från Tjernysjevskij i ett av Strindbergs mest berömda dramer har negligerats av Strindbergsforskningen.

måste fröken Julie dö? Tjernysjevskijs Julie upprepar vid ett par tillfällen att "det är bättre att dö, än att ge en kyss utan kärlek". Och om Jean sägs det flera gånger i romanen att "döden är att föredra framför ett liv med honom [...] det är bättre för en anständig flicka att dö". Svaret tycks alltså givet. Strindbergs Jean säger: "Det är rysligt! Men det finns inget annat slut!"

Ingen text är en ö, hel och fullständig i sig själv. Det är inget märkvärdigt med att författare lånar av varandra. Här håller jag med Strindberg: "Plocka sönder våra verk. Tag ut tankar och räkna efter huru många vi tänkt själva. Vetenskapsmannen citerar sina källor, journalisten refererar andras, men författaren tar, tar egoistiskt vad han kommer över..." Eller som T S Eliot uttrycker det: "Omogna poeter imiterar; mogna poeter stjälar [...] förbättrar det de tar, eller gör åtminstone något annat av det." »

”

De franska namnen sticker ut lika mycket i en rysk som i en svensk text. Strindberg har antagligen tagit dem från Tjernysjevskij.

Filmatiseringen av *Fröken Julie* med Anita Björk och Ulf Palme.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

Det man kan häpna över är att så uppenbara spår från Tjernysjevskij i ett av Strindbergs mest berömda dramer har negligerats av Strindbergsforskningen.

Dessutom slutar det inte med *Fröken Julie*.

I sin monografi om Strindbergs dramer från 1926 betecknar Martin Lamm *Ett drömspel* uppkomst som "ett av Strindbergsforskningens största mysterier": "Hur har Strindberg" – skriver han – "ur detta enkla och ytterst disparata material [...] kunnat framtrolla en sådan följd av underbara kaleidoskopbilder? Hur han ur lösrivna skissboksblad kunnat skapa ett av sina poetiskt rikaste och originellaste verk?" Och: "Litterära impulser ha knappast spelat någon viktigare roll vid Drömspelets tillkomst."

Har Martin Lamm inte läst Tjernysjevskij? Eller så har han bara skummat igenom boken. Annars skulle han märka att *Ett drömspel* – modernismens kanoniska stycke – till stor del bygger på ryssens roman.

En viktig roll i boken spelar fyra små kapitel, där det berättas om hjältinnans drömmar. Det viktigaste av dem är "Vera Pavlovnas fjärde dröm" – den mest berömda delen av romanen. Indras Dotter hos Strindberg – en människogudinna – är konstruerad med Vera Pavlovna som mall (Vera är både människa och kvinnlighetens gudinna).

Man kan följa en slående samstämmighet mellan *Vad bör göras?* och den första akten av pjäsen. Indras Dotter upprepar – nästan ordagrant – vissa repliker från romanen; vissa motiv och scener (de är många) får sin motsvarighet i dramat. Ett ryskt Kristallpalats förvandlas till exempel till "det växande slottet". ("Vem bor i detta hus, praktfullare än ett palats?" – frågar Vera i början av sin dröm – "låt oss träda in i palatset".

Och Indras Dotter i *Ett drömspel*s öppningsscenen: "Vet du vem som bor i det slottet? [...] Låt oss gå in i slottet!", och så vidare.) Det är i "Vera Pavlovnas fjärde dröm" som Strindberg hittar idéen till sin berättelse om den evigt hoppfulle Officieren som framför operan förgäves väntar på sin älskade Victoria.

Det kan knappast råda någon tvekan om att Strindberg tagit strukturen till *Ett drömspel* från Tjernysjevskij. Pjäsens nydanande form, med dess lösa tablåer som sammanfogats av en led-sagande gudinna, hittar vi i Vera Pavlovnas dröm (den fjärde). Det som man kallar för Strindbergs "drömspelsteknik" – bland annat splittring av jaget, upphävandet av tid och rum, det prefreudianska undermedvetna – finner vi redan i Veras drömmar, 40 år tidigare.

Strindberg stjälar formen och förädlar den – sedan polemiserar han med källan. Ett *drömspel* kan man faktiskt se som en dialog med *Vad bör göras?* Pjäsens berömda ledmotiv – "Det är synd om människorna!" – är ett direkt svar på den ryska gudinnans utrop "Lyckliga, lyckliga människor!". *Ett drömspel* som en tidig svensk existentiell invändning om människans fördärvade natur som svar på ryssens flygande utopier om "den nya människan" som kom att inspirera bolsjevikerna – borde det inte vara högt intressant?

Spår av inflytandet från Tjernysjevskijs drömmar – inser jag – kan även ses i ett par andra av Strindbergs post-Inferno dramer – som till exempel *Till Damaskus*. I den mån han är känd i världen, är han det som dramatiker. Han är, som Arthur Miller säger, "The Mad Inventor of Modern Drama". Det stoff som det moderna

dramat är vävt av tycks alltså vara – ryska drömmar.

Det har gått över 40 år sedan Lars Gustafsson skrev *Tennisspelarna*. Under tiden har nationalupplagan av *August Strindbergs Samlade Verk* publicerats – med en utförlig presentation av verkens tillkomst – och en stor mängd helt nya analyser och biografier. De vedertagna sanningarna om Strindberg och hans verk – orubbliga, enligt den kloka Doobie Smith, redan på 1970-talet – är nu som huggna i sten.

Att Tjernysjevskijs bok påverkat Strindberg djupt vittnar han själv väldigt om. I *Tjänstekvinnans son* skriver han om sin alter ego att han "föll genast". Hänvisningar till *Vad bör göras?* (*Was thun?* i tysk utgåva från 1883) hittar jag i ett fyrtiotal av Strindbergs brev. Till Jonas Lie skriver han 1884: "Denna roman har gjort epok i mitt författarlif".

Men – i Gunnar Brandells monumentala biografi (idag ett standardverk), som heter *Strindberg – ett författarliv* – i fyra band, på sammanlagt drygt 1 400 sidor, med ett personregister som omfattar cirka 1 200 namn – nämns Tjernysjevskij inte alls.

Är det inte – lite uppseendeväckande?

Min upptäckt verkar ha flera likheter med doktoranden Bills. Det händer att jag resonerar som Gustafssons Doobie: Är det sannolikt att jag skulle vara den förste som upptäcker ryssens betydelse för Strindbergs dramer? Är det verkligen möjligt att alla, "från Böök till Brandell" (så säger Gustafsson) – eller från Lamm till Lagercrantz – och senare, alla de andra efter dem – har missat honom? Kloka människor – säger jag till mig själv – och de var säkert många – hade förstås för länge sedan lagt märke till den ryska socialismens höga visa, "Vera Pavlovnas fjärde dröm", och dess betydelse för Strindberg, och valt att lägga saken till handlingarna.

Men är det inte sannolikt – frågar jag mig – att också den livslevande Lars Gustafsson – för-

Förlaga? Nikolaj Tjernysjevskij.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

fattaren – var en av alla dessa kloka? Det skulle nämligen kunna förklara likheten mellan dessa två historier – den verkliga och den fiktiva – som båda handlar om Strindbergs nyckelverk, om revolutionära drömmare med svårstavad slaviska namn (och deras skrifter), och om ett liknande dilemma. Visste alltså Lars Gustafsson?

Den förste att uppmärksamma paralleller mellan *Fröken Julie* och *Vad bör göras?* var – har jag kommit fram till – den sovjetiske forskaren DM Sjarypkin ((i bibliotekstjänsten Libris: Šarypkin). I sin bok om rysk litteratur i Skandinavien (*Russkaja literatura v skandinavskich stranach*, Leningrad 1975) skriver han, att Strindberg döpte sina hjältar efter Julie och Jean hos Tjernysjevskij; han gav dem också "liknande karaktärsdrag och liknande syn på livet". Likheter – fastslår Sjarypkin – är "knappast slumpartade".

Intressant nog gavs Sjarypkins bok ut precis då Lars Gustafsson arbetade i Austin. Det är högst sannolikt att den har lästs av någon av Gustafssons studenter eller vänner (själv kunde han inte ryska). Med utgångspunkt från Sjarypkins påpekande var det sedan inte särskilt svårt att komma till insikt om den ryska romanens roll också för Strindbergs andra dramer. (Sjarypkin själv fullföljde aldrig spåret, han dog för tidigt inom ett par år.)

Kan det då inte tänkas att Gustafsson i Austin, Texas, har – med Sjarypkins hjälp – upptäckt Strindbergs okända skuld till Tjernysjevskij? Omöjligt är det inte alls. I så fall hamnade han i samma trångmål som sin alter ego i *Tennisspelarna*.

Gustafsson vet att vissa sanningar inte kan accepteras smärtfritt. I sin avhandling *Språk och lögn* påpekar han att sagan *Kejsarens nya kläder* fungerar utmärkt som beskrivning av det sociala lögnmaskineriet, och att det lilla barnets ofta citerade anmärkning "Men han är ju naken" balanseras av Kejsarens långt mindre kända – fast lika viktiga – replik: "Nu måste jag hålla ut, tills processjonen är över."

Efter sin återkomst från USA till Sverige berättar Gustafsson i *Tennisspelarna* om sitt problem med Pietziewzkoczskys memoar. I två versioner. Istället för att berätta om Sjarypkins upptäckt? undrar jag. Ersätter han här Tjernysjevskij med polacken? Smugglar han sanningen som kontraband? Av försynthet, måhända? För skulle inte en sådan mystifikation (lite i Jorge Luis Borges anda) erbjuda honom ett smidigt sätt att komma undan dilemmat med det obekväma ryska fyndet? En möjlighet att – på samma gång – nämna det *och* förtiga? Samtidigt visa det *och* dölja? Och ändå skapa en liten fiffig spricka i den offentliga lögnens mur?

Ja, tanken är tilltalande.

Men om det inte var så? Om Gustafsson ingenting visste – med andra ord: om parallellen mellan Pietziewzkoczskys "förargliga affär" och Tjernysjevskijs är rent slumpmässig – skulle det vara särskilt ägnat att förvåna? Knappast. Ibland gör verkligheten allting för att härma en bra påhittad historia. ❀

”

Kan det då inte tänkas att Gustafsson i Austin, Texas, har – med Sjarypkins hjälp – upptäckt Strindbergs okända skuld till Tjernysjevskij? Omöjligt är det inte alls.

Jämställandet av svensk rasism och vår koloniala historia med de amerikanska erfarenheterna av slaveriet är ett lågvattenmärke. Det är också ett övergrepp.

Historien missbrukas

Av Christian Abrahamsson

Den 25 maj 2020 i Powderhorn Park i Minneapolis dödades George Floyd av polismannen Derek Chauvin. Floyd greps efter att ha försökt betala i en livsmedelsbutik med en förfalskad 20-dollarssedel. Han låg på magen på marken med handbojor medan Chauvin pressade sitt knä mot hans hals i nästan åtta minuter trots att Floyd gång på gång ropade att han inte kunde andas. Efter Floyds död bröt protester ut i Minneapolis och under veckorna därefter i mer än 50 städer både i USA och i flera europeiska länder. I Sverige hölls i början av juni stora demonstrationer i både Stockholm, Göteborg och Malmö.

LEDANDE I PROTESTERNA är den så kallade Black Lives Matter (BLM)-rörelsen som fått stor internationell uppmärksamhet. Under sommaren bildades även en svensk Black Lives Matter-organisation, Black Lives Matter Sweden. Den svenska debatten har till stor del kommit att handla om Sveriges koloniala historia, Carl von Linnés betydelse för rasismens idéhistoria och samtidens afrofobi. Sommarens debatt nådde ett slags crescendo när den vid tidskriften *Expo* verkssamma skribenten Bilan Osman den 30 juni i *Expressen* hävdade att Sverige är "vithetens högborg". Osman skriver:

"Protesternas genomslag i Sverige är ett erkännande av Sveriges arv, inte USA:s. Det var inte amerikansk kultur som gav världen hittepå-vetenskapen att mäta skalor. Det var inte i USA rasismens stamfader föddes – Carl von Linné. Det var Sverige

som tillsammans med Danmark skeppade hundratusen slavar över Atlanten.

DET ÄR INTE USA som koloniserat Sápmi eller väntat fram till slutet på 1950-talet innan romer fick rösträtt här. Det är inte USA som grundade världens första statliga rasbiologiska institut och sedan dess gjort typ noll för att på allvar göra upp med det. Istället har man fortsatt på samma sätt som innan: varit vithetens högborg och exporterat bilden av Sverige som det homogena landet som nyss upptäckt mångkultur."

Osmans text kan uppfattas som ett lågvattenmärke där hon utan att generas översatte den afroamerikanska erfarenheten till dagens Sverige. Mer än ett lågvattenmärke visade artikeln även hur en viktig debatt i rekordfart inramades av kulturkrigets alla kännetecken, snabba och osmälta åsikter om komplicerade historiska skeenden, knivskarpa konfliktlinjer längs med vilka välbekanta debattörer fattar posto i sina på förhand bestämda positioner och ett högljutt moraliserande. I debattens narcissism glömdes dock det viktigaste bort, sakfrågan.

Om vi vill förstå måste vi läsa på och vi måste vara medvetna om den långa debatten i de brittiska kolonierna mot slaveriet långt före självständighetsförklaringen. Personer som kväkaren Benjamin Lay, vars bok *All Slave-Keepers that Keep the Innocent in Bondage, Apostates*, tryckt 1737 i Philadelphia av Benjamin Franklin, utgjorde ett rasande teologiskt angrepp på slaveriet som samhällsinstitution, visar hur det var långt ifrån självklart att alla vita var förtryckare.

OM VI VILL FÖRSTÅ dagens USA behöver vi också ha bättre kunskap om vad som

”

Istället förvandlas dessa historier och människor till abstrakta symboler i en debatt som handlar om allting annat än deras liv.

Bilan Osman.

FOTO: THOMAS KARLSSON/TT

drabbade dem som köptes och såldes som slavar. Det är deras ättlingar som i dag lever med arvet efter hundratals år av slaveri.

I sin bok *Soul by Soul. Life Inside the Antebellum Slave Market* beskriver historikern Walter Johnson hur slavmarknaderna i New Orleans, de största i USA, där nästan 100 000 människor köptes och såldes, fungerande under åren efter att USA 1807 hade antagit den lag som förbjöd importen av slavar. I och med förbudet mot import av nya slavar blev det nödvändigt att förflytta den slavbefolkning som framförallt varit koncentrerad till de övre sydstaterna, till bomullsfälten i det djupa Södern. Till slavmarknaden för denna interna slavhandel i New Orleans kom de flesta slaverna och där delades många familjer och såldes.

JOHNSON SKILDRAR hur slavhandlarna förberedde sina "varor" inför de slavauktioner som hölls vid något av handelshusen i New Orleans. De skulle vara i god form för att betinga ett så bra pris som möjligt. "I slavgårdarna var läkarbehandling enbart ett affärstrick, ingenting mer. De medicinska utgifterna var spekulationer inte olika andra spekulationer säljarna gjorde, den omsorg man visade gentemot slavernas kroppar handlade om en förhoppning att de skulle säljas. När den förhoppningen försvann, försvann också säljarens

omsorg." Johnson visar hur slavhandlaren John White förde anteckningar om de investeringar han gjort för att bota en sjuk slav vid namn Harriet. Så länge det fanns en möjlighet att rädda Harriets liv och därmed den förtjänst White räknade med vid en försäljning fick hon medicinsk behandling. Hennes barn, mindre värdefulla för White än hon, fick ingen behandling och såldes så snabbt det var möjligt när de övergick från att vara sin mors ansvar och istället blev slavhandlarens.

I SLAVHANDLARNAS anteckningsböcker beskrivs hur slavhandlarna arbetade för att förbereda slaverna för försäljning. Hur de handlar mat för att slaverna ska äta upp sig inför auktionerna, nya kläder och skor så att de ska se friskare ut. I oktober 1857

Men man måste lära av historien.

FOTO: LINNEA RHEBORG/GETTY IMAGES

redovisas i en av John Whites anteckningsböcker hur han inhandlar fyrtio identiska blå arbetsställ till slaverna i hans slavgård. Syftet var att maskera skillnader mellan slaverna, att täcka över eventuella kroppsliga problem och att få dem att framstå som en enhetlig massa.

Bortsett från att "paketeras" indelades slaverna även i raskategorier. Dessa skilde sig åt mellan hur slavhandlarna talade med varandra om slaverna och hur dessa beskrevs för köparna. Internt användes kategorier som "Prime, No. 1, No. 2" och så vidare, ett sätt att beskriva en slavs förväntade värde. I köpekontrakten användes dock nästan uteslutande biologiska raskategorier som "Negro, Grife, Mulatto eller Quadroon". Syftet var att ge köparen kunskap om slavernas biologiska arv, huruvida de var blandade och hur den blandningen såg ut. Detta påverkade i sin tur värdet av en slav och vilka arbetsuppgifter slaven skulle kunna förväntas sköta.

Johnson beskriver en central del av den historia som lett fram till dagens samhälle. Den är central för att det är här, i köpet och säljandet av människor som varor, slaveriets omänsklighet blir tydlig. I de sönderslitna familjer som forskare menar är ett arv som fortfarande präglar den afro-amerikanska familjen och påverkar människors socioekonomiska möjligheter. Det är lätt att glömma bort att den historien endast är några generationer bort. Det är fullt möjligt att nu levande äldre personer i barndomen kan ha träffat människor som var de barn som såldes på slavmarknaderna i New Orleans.

ETT AV DE intressantaste exemplen på muntlig nedskreven historia är författaren, antropologen och filmaren Zora Neale Hurstons postumt publicerade bok *Barracon. The Story of the Last "Black Cargo"*, i vilken hon intervjuar en av de sista överlevande från mellanpassagen över Atlanten, Cudjoe Lewis. Han hade tagits som slav i Västafrika och olagligt förts till USA på det sista dokumenterade slavskeppet Clotilda. Han anlände insmugglad till Mobile, Alabama, 1860. Zeale Hurston träffade och intervjuade Lewis 1927 som dog 1935.

Idén att det existerar en koppling mellan de historier som till exempel Johnson berättar och de liv som människor som Cudjoe Lewis lever och den svenska historien eller, för den delen, samtiden blir mycket svårt att ta in. Istället förvandlas dessa historier och människor till abstrakta symboler i en debatt som handlar om allting annat än deras liv.

Historien missbrukas, ett missbruk som innebär ett ytterligare övergrepp.

Christian Abrahamsson är fil dr i kulturgeografi och kulturskribent.

A detail from Raphael's fresco 'The School of Athens' in the Vatican Museums. It depicts the philosophers Plato and Aristotle. Plato, on the left, is an older man with a long white beard, wearing a blue and white robe, pointing his right index finger towards the sky. Aristotle, on the right, is a younger man with a red headband, wearing a blue and white robe, gesturing with his right hand palm-down towards the earth. Between them is a small cherub holding a flaming torch. The background is a blue sky with soft clouds. The fresco is framed by a decorative arch with a Greek key pattern.

TEMA

DYGDER FÖR VÅR TID

Det klassiska Grekland höll sig med fyra kardinaldygder: vishet, rättrådighet, måttfullhet och mod. Vår tid skulle inte ta skada om de fick en renässans. Vad krävs för att en sådan ska bli av? Eller är det rentav andra dygder vår tid behöver? Tolv skribenter reflekterar över frågorna.

Få proportion på tillvaron

Brist på balans och oförmåga att skilja på sak och person är en plåga. Mygg bör inte skjutas med kanoner.
Storsinhet är en dygd att sträva efter.

Av Olle Abrahamsson

Largesse, mina vänner, largesse! I memoarboken *Minna ljuger* berättar Kjell Espmark hur dåvarande akademisekreteraren Karl Ragnar Gierow med de orden kunde återföra till besinning ett samtal som riskerade att bli småaktigt och inriktat på personangrepp snarare än diskussion i sak. Den franska glosan är svåröversatt men kan sägas stå för generositet utan moralism, uppskattning också av det man inte själv står för och en attityd präglad av ljus lätthet. Förhållningssättet återknyter till ett antikt ideal, Platons dialoger och Aristoteles skrifter genomsyras av det.

I tankedramat *Staten* kan en avspänd konversationsstämning plötsligt slå över till skarpt läge när frågorna spetsas till, men de medverkande upphör inte att respektera de andras åsikter och motiv. Samma storsinhet kännetecknar skådespelet *Perserna*, som får sin gripande verkan genom att skeendet beskrivs ur den besegrade fiendens perspektiv; om Aischylos hade begränsat sitt verk till ett äreminne över grekernas lysande seger hade vi för länge sedan upphört att fångas av hans tragedi.

Öppenhet för motpartens synpunkter och förmågan att skilja på sak och person var dock även i forntiden bristvaror och är så ännu i vår tid. Förlusten av de klassiska dygderna är kanske mest kännbar på det politiska fältet. I vad som går under namnet debatter varvas monologer med personangrepp, motståndares argument bemöts överhuvudtaget inte. Banala felsteg tolereras inte utan leder till att dugligt folk tvingas bort från sina uppdrag.

Den som efter moget övervägande ändrar åsikt möts med oförståelse och förakt av forna vänner. Mentaliteten som ledde till utfrysning av Erik Gustaf Geijer efter dennes avfall till liberalismen 1838 går igen i dagens samhällsliv.

Men likriktning, trångsynthet och pedanteri kan och bör

motverkas, på politikens område likaväl som på andra. Ledare av skilda slag bör ha kurage nog att försvara ifrågasatta medarbetare när dessa köllhalas i medierna och angrips i den egna organisationen. Sverige har i det avseendet en del att lära av Finland och Danmark, där särskilt politiker har varit mindre känsliga för opinionsvindar och förmått samverka trots åsiktsskillnader. Johannes Virolainen, ärrad veteran i tiotalet finska regeringar, har uttryckt saken pregnant: "Man får aldrig ta någonting personligt i politiken. Man måste förstå att det finns så många olika motiv."

Mod och klokskap i förening med en rimlig grad av anpassningsförmåga är egenskaper lika eftersträfvansvärda idag som på Perikles tid. Från romersk rätt kan man hämta ett viktigt komplement: *Praetor non curat minima* – pretorn befattar sig inte med struntsaker.

"Rättshaveristens signum är att inte kunna skilja smått från stort, en ringa oförrätt blir för honom en livsuppgift att strida för."

Sakerna bör ges sina rätta proportioner, mygg bör inte skjutas med kanoner. Rättshaveristens signum är att inte kunna skilja smått från stort, en ringa oförrätt blir

för honom en livsuppgift att strida för. Men sinne för proportioner borde långt fler än rättshaveristen ha mer av, egenskapen är som dygd betraktad allmängiltig. I bokstavlig mening kan resultatet av dess frånvaro beskådas av huvudstadsborna när de blickar upp mot kongresspalatset Waterfront, ett stenkast från stads- huset. Byggnaden är påtagligt överdimensionerad i förhållande till sin omgivning.

Just avsaknad av balans är något som ofta vidlåder det offentliga beslutsfattandet. I syfte att minska antalet olyckor till sjöss förbjöd riksdagen år 2010 förtäring av även små mängder alkohol vid framförandet av mindre fritidsbåtar. Kriminaliseringen innebar ett dräpdrag mot många människors semestervanor men

DYGDER FÖR VÅR TID

Karl Ragnar Gierow manade till besinning.

FOTO: ANDERS SJÖBERG/TT

träffade inte målet att förbättra sjösäkerheten. Minerallagen är utformad med statens och gruvnäringens bästa för ögonen och tar knappast alls hänsyn till markägarnas intressen. Ambitionen att brottslingen snabbt skall återanpassas till samhället har i lagstiftningen genomgående överordnats brottsoffrets önskan om upprättelse och allmänhetens behov av säkerhet till liv och egendom.

Den romerska rättens krav på proportionerlighet kan inte heller sägas ha inspirerat svensk försvarspolitik. För tio år sedan avskaffades den allmänna värnplikten i Sverige och försvarsbudgeten halverades jämfört med vad den varit bara femton år tidigare.

Det skedde vid en tidpunkt då angreppskrig nyligen hade förts i Europa och antalet kärnvapen i världen översteg 20 000. Samti-

digt ökades anslaget för statlig assistansersättning åt funktionshindrade till cirka 20 miljarder kronor och hamnade därmed i nivå med det krympande anslaget för "Förbandsverksamhet och bered-

skap". Intet ont om strävandena att underlätta tillvaron för rörelsehindrade personer, men man kommer inte ifrån att hela det sociala stödsystemet kan fara åt fanders om riket väljer bort förmågan att försvara sig mot väpnade angrepp.

Det är nog för mycket begärt att Platons dialoger, med dess air av *largesse*, skall få efterföljd i nutidens politiska samtal. Men om högre makter låter "vishetens ande vila över regering och riksdag", som invokationen löd

i den gamla svenska evangelieboken, bör vi kunna glädja oss åt att något ännu finns kvar av arvet från Hellas.

"Just avsaknad av balans är något som ofta vidlåder det offentliga beslutsfattandet."

Olle Abrahamsson är tidigare rättschef i Justitiedepartementet.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

Dygdemönster

Vår kultur förbiser behovet av att balansera det individuella. Individens frihet och rättigheter måste vägas mot plikter, ansvar och dygder.

Av Katarina Barrling

I vår tid diskuteras det goda samhället ofta – vad som krävs av människor för att bygga upp ett gott samhälle mer sällan. Ofta beskrivs de människor som utgör samhället som vore de kugor i ett maskineri, där förväntningarna ligger på vad de skall *göra*: gå i skola, gå till arbete, betala skatt. Människan antas förmögna till dessa handlingar oavsett vilka egenskaper hon har. Och skulle hon misslyckas är det politikens

styrmedel som skall hjälpa henne, med piskor och morötter, med tvång och förbud.

Men hur mycket incitament och tvång politiken än tillgriper så är den för sin framgång beroende av mer svårstyrda fenomen, som kultur och sociala normer, men också egenskaper hos människorna själva. En plats där det kulturella och individuella möts är i dygderna. Individens särdrag avgör delvis vilka dygder vederbörande

DYGDER FÖR VÅR TID

kan tillägna sig – den omgivande kulturen avgör vad som betraktas som dygder.

I vår kultur är det tydligt att redan själva ordet dygd skys. Den liberala ideologi som präglar vår tid förutsätts inte sällan kunna verka utan dygder. Istället är det institutioner och system som skall understödja den. Ordet dygd, för att inte tala om dygdig, förknippas gärna med bigotteri och inskränkthet.

Men antikens kardinaldygder – vishet, mod, måttfullhet och rättrådighet – är uttryck för allt annat än inskränkthet. Tvärtom hjälper de människan att vidga sina perspektiv, och se något annat än sig själv i världen. Men kardinaldygderna är inte bara värdefulla från ett samhälleligt perspektiv, utan också för att de kan hjälpa individen till inre harmoni. Och dygderna hänger samman: inget mod utan vishet, ingen vishet utan måttfullhet – och så vidare. Jag skulle önska mer av dem alla i vår tid, men skall jag peka ut en av dem som särskilt underskattad är det måttfullheten.

Vår tid är allt annat än måttfull, och ger överväldigande belägg för Aristoteles tes om att även det goda blir ont om det går till överdrift. Samtidigt som vår individualistiska kultur är besatt av individen – individens frihet och rättigheter – förbiser den behovet av att balansera det individuella. För hänsynen till andra individer, men också för individens egen skull, behöver individens frihet och rättigheter vägas mot plikter, ansvar och dygder, som en sorts moralisk kostcirkel – inte så rolig på kort sikt, men hälsosam i långa loppet. Men den som påtalar vikten av moralisk kosthållning löper överhängande risk att ses som ”skuldbeläggande”. Att skuldbelägga en individ är en av vår tids kardinalsynder.

Det är istället genom att bejaka individens utlevelse och gränslöshet som vår kultur anser sig främja individens frihet. Och det känsloutlevande och självupplevda är numera inte bara ett moraliskt utan även estetiskt ideal. Fenomenet förstärks av de sociala medierna: den som inte har möjlighet att vända ut och in på sig själv och sina närstående i en roman eller i en dokusåpa, kan göra det på dessa nyvunnna arenor, antingen det sker genom självutlämnande selfies eller ”bekännelsejournaler” i mikroformat. Väl villigheten i en kultur som omfamnar dessa handlingar som frigörande är dock skenbar. Det är i själva verket en hård och grym kultur som lämnar individen mycket ensam.

Men att såväl ordet dygd som kardinaldygderna är tämligen frånvarande i vår tid betyder inte att dygder inte skulle finnas. Och här ser vi ett av många exempel på hur genomsyrade vi är av kristet tänkande. Det är nämligen kristendomens egna dygder, tro, hopp och kärlek, som präglar vår tid, om än i vår tids dräkt; Thomas av Aquino skulle sannolikt ha känt sig främmande inför vår tids uttorkningar.

Där kristendomen såg tro, hopp och kärlek som tillägg till kardinaldygderna, verkar vår tid ha låtit tro, hopp och kärlek ersätta dem. Vårt perspektiv på dygder framstår från det perspektivet som än mer religiöst. Som bland andra historikern Yuval Noah Harari pekat på är liberalismen en modern form av religion.

Thomas av Aquino: skulle ha känt sig främmande inför vår tid.

FOTO: TT

Istället för Gud är det mänskligheten, förkroppsligad av individen, som omfattas av vår tro. Hoppet utgörs av den allmänt påbjudna ”optimismen”. Kärleken, slutligen, kommer till uttryck genom kärleken till nästan, i vår tid abstrakt formulerad som idén om alla människors lika värde. Tro, hopp och kärlek är alla nödvändiga för frälsning, så inte märkligt att vi känner ett sådant behov av att manifestera dem.

”Där kristendomen såg tro, hopp och kärlek som tillägg till kardinaldygderna, verkar vår tid ha låtit tro, hopp och kärlek ersätta dem.”

Och just manifestationen är central. Tro, hopp och kärlek är betydligt enklare att uppvisa än vishet, mod, måttfullhet och rättrådighet. De antika dygderna är kvaliteter som kräver ansträngning för att kunna uppvisas, intellektuell eller moralisk. Men det betyder inte att tro, hopp och kärlek skulle vara enklare att faktiskt omfatta – tvärtom. Där kardinaldygderna faktiskt går att försöka tillägna sig, om än med möda och stort besvär (kostcirkeln igen), så är den sanna tron, hoppet och kärleken mer svåråtkomliga. De är en nåd, även i den sekulära meningen något man får, inte något man tar. Mot den bakgrunden är det betecknande att vår värld översvämmas av hjärtan, handhjärtan, trosmanifestationer och tända ljus – de framstår som en form av besvärjelser, för frälsning. Och hur måttlös vårt dygdeanvändande än må vara, under dessa handlingar anar vi människans behov att inte bara odla ett samhälle, utan också sig själv. Det behöver hon. Och det behöver det goda samhället.

Katarina Barrling är docent i statsvetenskap vid Uppsala universitet.

Med mitt mått mått

Människor låter sig styras av siffror och mått. Men den som inte litar på sig själv riskerar sin integritet.

Av Karin Brunsson

Siffror är magiska. De innehåller inte bara andra siffror utan också bedömningar, fördomar och känslor. Genom att mäta kan man avgöra hur något förhåller sig – på riktigt. Intrikata formler ger sofistikerade mått, som beskriver samband och skapar förutsättningar för teorier.

Mått gör det subjektiva objektiva. Ju mer som kan mätas, desto säkrare blir underlaget för kloka och framsynta beslut. Utan mätande, inga framsteg. Devisen *What you measure is what you get* lärs ut till managementstudenter världen över.

Detta är en föreställning med allvarliga biverkningar. Det flitiga mätandet är nämligen beroendeframkallande. Människor mister tilltron till sitt eget omdöme, blir obenägna att ta ansvar för sina upplevelser och prestationer, och allt ängsligare.

Är du tjock eller mager?

Hur gick löprundan?

Sov du bättre i natt?

De som mäter behöver inte själva besvara dessa och liknande frågor. BMI-formeln och pulsklockan bestämmer hur man ser ut och vad man har åstadkommit.

Människor som inte litar på sig själva riskerar sin integritet. Istället för att använda sin förmåga att handla rättrådigt oberoende av yttre påtryckningar – som är Svenska Akademiens definition av integritet – misstror de sina egna upplevelser. De blir lika ängsliga och rastlösa som Hemulen i Tove Janssons böcker om mumintrollen.

I Mumindalen är Hemulen den mest ömkansvärda, men också den modernaste varelsen. Hemulen är sällan nöjd med sig själv. Han vill förändra och skapa ordning. Målet är att bli så lik Muminpappan som möjligt.

Ända sedan Frederick Taylor började med sina vetenskapliga undersökningar i början av 1900-talet har det funnits en föreställning om att människor måste styras. Syftet har varit att komma åt den lätta som Taylor ansåg fanns inbyggd i varje människa ("the natural instinct and tendency of men to take it easy"). Taylor menade att en anställd kan behöva upp till åtta chefer, var och en med sin specialitet.

Iett samhälle där det mesta kan mätas behöver ingen längre pådyvlas någon styrning. Ängsliga människor vill ha fler siffror och mått. De tävlar villigt om att gå i trappor, äta äpplen och rapportera in sin sunda livsstil. Spelifiering (gamification) ger nya jämförelsemöjligheter, som kan användas både privat och på jobbet. Forskare talar om lyhördhet,

alternativt funktionell dumhet. Men det handlar inte om den bekvämlighet eller solidaritet med kolleger som Taylor klagade på; snarare om att ängslighet har blivit ett normaltillstånd. Det mätande samhället är fullt av hemuler. (Forskarna själva räknar citeringar, följer mallar och påpekar att det behövs fortsatt forskning innan man vet säkert.)

Trots att regeringen har lanserat en tillitsreform – eller kanske just därför – blir även företag och myndigheter allt ängsligare. Det räcker inte med att ta hand om medborgarnas klagomål eller kritik som framförs i den allmänna debatten; hela befolkningens, ibland hela jordens, uppfattningar efterfrågas. Meningslöst mätande spår på ängsligheten:

Hur stort är förtroendet för Folkhälsomyndigheten? Av 6 000 tillfrågade svarade 2 065 att de hyste mycket eller ganska stort förtroende för denna myndighet. Förtroendebalansen blev 75, men vad siffran betyder kan man oroas sig för.

Hur väl står sig universitetets forskning? Genom att bedöma och väga samman uppgifter om utbildning, lärares kvalifikationer, utmärkelser och publicerade artiklar kan ett kinesiskt rankingsinstitut tala om var världens främsta universitet befinner sig. Mellan Stockholms och Uppsala universitet skiljer det 0,3 poäng. Är det mycket eller lite, viktigt eller oviktigt?

För att bli meningsfulla måste måtten värderas. Att reda ut vilka bedömningar och avgöranden som har stoppats in i balanser och rankingar blir i praktiken ogörligt. De som vill förstå vad siffrorna betyder får gissa. Det blir på nytt fråga om – subjektiva – bedömningar, fördomar och känslor. Skillnaden är att de som gissar inte behöver ta ansvar för någon bestämd ståndpunkt. De kan behålla sin grundläggande ängslighet.

I Mumindalen finns varken företag eller myndigheter. För Hemulen hade modern teknik varit förödande – tänk om Hemulen hade börjat räkna på sitt BMI! Frågan är dock om Muminpappan är det bästa föredömet. För ängsliga nutidsmänniskor finns ett bättre ideal – Snusmumriken.

Snusmumriken är inte perfekt – han röker och blir stundtals på dåligt humör. Men i hela Mumindalen finns ingen med så genuin integritet som Snusmumriken. Sent i november vänder han tillbaka till sommarens tältplats. Han går genom den regntunga skogen för att hämta några kvarglömda takter till sin nya melodi.

Karin Brunsson är docent i företagsekonomi vid Uppsala universitet.

DYGDER FÖR VÅR TID

Här har du ditt liv.

FOTO: MUJOKORACH/TT

Så enkelt är det inte

Nyfikenhet gör oss till fungerande samhällsvarelser.
Den får oss att orka ompröva för att förstå vad som inte
fungerar och vad som istället borde göras.

Av Karin Svanborg-Sjövall

Den första känsla som vi upptäcker i det mänskliga sinnet är nyfikenhet, skrev Edmund Burke i *Om det sublima och det sköna* från 1757. Det är också, konstaterade han en aning avmätt, den enklaste känslan.

Burke definierade nyfikenhet som lusten eller dragningen till allt nytt. Denna den ytligaste av sinnesrörelser kännetecknas av en väldig, men enkelt tillfredsställd, aptit. Den är aktiv, fladdrar planlöst runt en punkt, för att allt mindre entusiastiskt återvända från sina utflykter. En sinnesrörelse alltså, eller en känsla: barnets vägledande instinkt. Inte kan väl denna beskrivas som den dygd vår rastlösa, splittrade samtid behöver mest? Eller ens som en dygd, i sig? Jag vill hävda att det både är möjligt och rimligt.

I likhet med andra dygder kan nyfikenhet förstås inte stå på helt egna ben. Den måste pareras och kombineras med andra värden för att komma till sin rätt, och kan som det mesta annat ta sig vitt skilda uttryck. Intellectuell nyfikenhet kan sporra en forskare att pröva sig fram till nya, mer effektiva behandlingsmetoder. Men också till att samma person tar sig en medicinskt helt omotiverad – och lagvidrig – tjuvtitt i kändisjournalen. Nyfikenhet i sig har ingen moral, även om jag vill hävda att den till sin essens är något mer och ädlare, ett för människan gott i sig, än den primitiva drift den ofta reduceras till.

En av flera fördelar med nyfikenhet är att ett övermått sällan får lika allvarliga konsekvenser som en överdosering av de fyra antika dygderna som detta tema utgår ifrån.

Mod som kantrar över i vårdslöshet kan bli riktigt farligt, både på individuell och på kollektiv nivå. Måttfullhet är fint, men riskerar alltid att glida in i ängslig passivitet. Och någon brist på strävan efter rättrådighet kan jag sannerligen inte konstatera i vår

samtid. Tvärtom är väl just den uppfodrande rättvisesyn som idag tycks ha blivit synonym med begreppet, att betrakta som ett av vår kulturs stora gissel? Både i den utrerade form den kan ta sig i politiken och i universitetsvärldens *cancel culture* och litteraturrensningar? Mer av vishet, både i vårt styre och hos oss själva, vore förstås förnämligt.

Men hur gör man rent praktiskt för att sträva dithän, om nu skillnaden mellan ett högt ideal och en dygd är att man förväntas försöka praktisera den senare i daglig handling? Kunskapsinhämtning och bildning är förstås en god början, men historien visar ingen brist på belästa vettvillingar. I alla händelser är det inte bland intellektuella man brukar hitta den bästa dygdecocktailen.

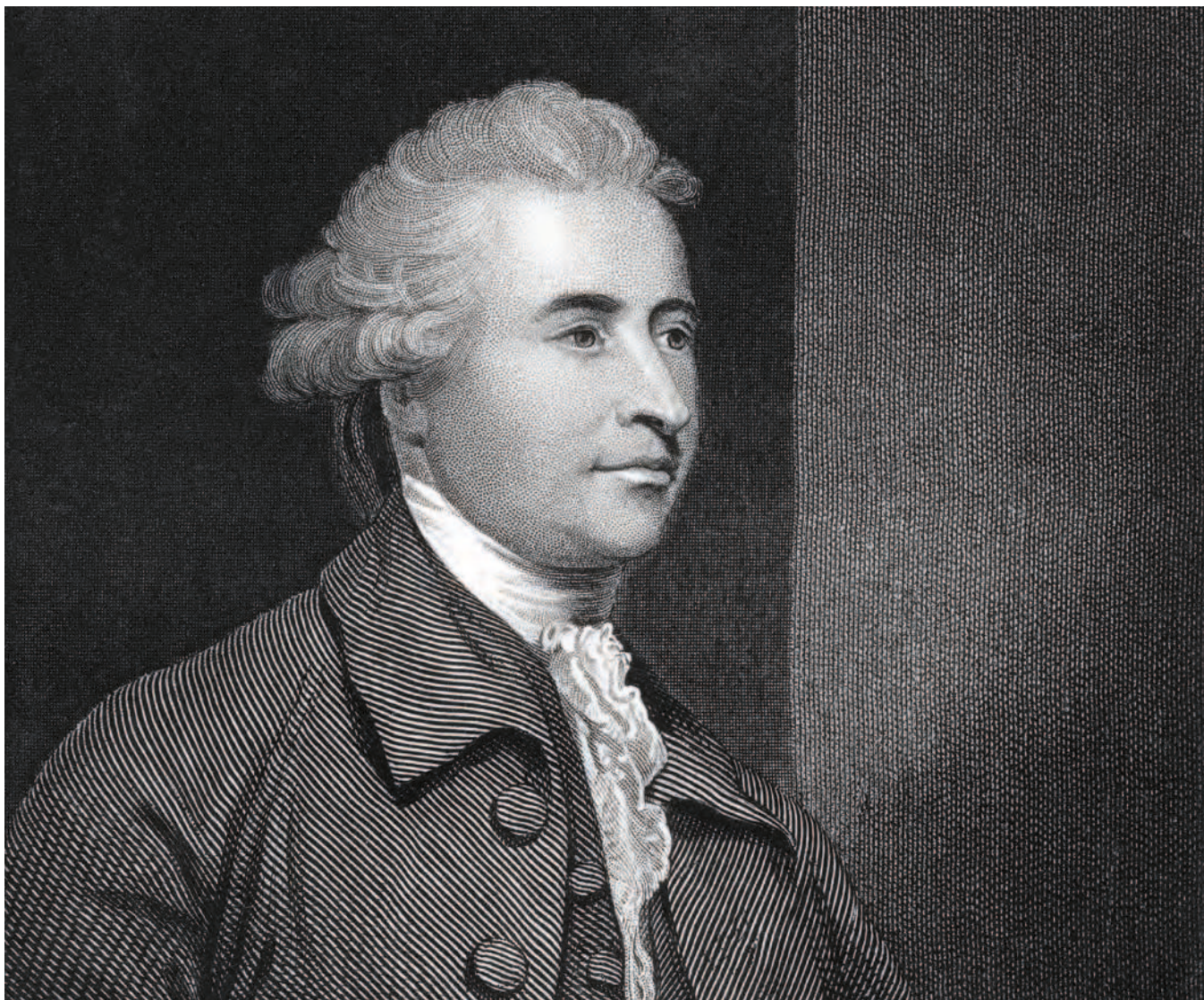
*”Mod som kantrar
över i vårdslöshet
kan bli riktigt farligt,
både på individuell
och på kollektiv nivå.
Måttfullhet är fint, men
riskerar alltid att glida
in i ängslig passivitet.”*

Burkes njugga definition av nyfikenhet som något ytligt och flyktigt är alltså enligt min mening en feltolkning, men säger ändå något om vad det värsta är som kan hända om det skulle bli för mycket av det goda. Människor kan komma att lägga näsan i blöt. Styret, och staten, riskerar att bli distraherad där den borde vara fokuserad. Tråkigt förstås, men ingen katastrof: detta är ju redan vår vardag. Inte heller behöver vi oroa oss för

motsatsen – som reaktionärer i alla tider har fått erfara tycks nyfikenheten outrotlig. Även den moderna konservatismens fader (som ju inte alls var reaktionär) tvingades i *On the Sublime and Beautiful* motvilligt erkänna att ”Some degree of novelty must be one of the materials in every instrument which works upon the mind; and curiosity blends itself more or less with all our passions”.

Det viktigaste argumentet för att nyfikenhet idag är att betrakta som en bristdygd är dock inte att det är riskfritt. Det är att dess

DYGDER FÖR VÅR TID

Edmund Burke: njugg.

FOTO: GETTY IMAGES

tvillingsynd – den slappa eller gravallvarliga fantasilösheten – i så hög grad driver fram flera av vår tids stora bekymmer. Den nyfikenhet jag efterfrågar är vare sig den fladdriga, som tänder gnistor, eller den mer ihållande, som driver det vetenskapliga framsteg. Det är den krävande nyfikenhet som gör oss till fungerande samhällsvarelser.

Att förstå *hur* något fungerar är nämligen inte samma sak som att förstå *vad* som fungerar. För att göra det, måste man också nyfiket orka närma sig det som *inte* fungerar och genuint vilja ta reda på vad som istället borde göras – och hur. Omprövning, att återvända till det som en gång var nytt och obrutet och som nu ligger upptrampat och trasigt, kräver nyfikenhet av ett slag som är tillräckligt ansträngande för att det ska kvalificera som en dygd. Enbart mod eller integritet räcker inte.

Demonstrativt ointresse, och slö brist på fantasi, gör att vi

avskärmar oss relevant information. I det genompolariserade samhället, liksom i det totalitära, motarbetas alla uttryck för genuin nyfikenhet. Rasism avslöjar en skriande brist på nyfikenhet (ett grundläggande intresse för andra är själva förutsättningen för

empati). Men att skrika rasist i syfte att tysta meningsmotståndare, skvallrar ju inte heller om något särskilt rikt inre liv – eller om en syn på värdepluralism som är nödvändig för att det öppna samhället ska fungera.

Fast kanske, när jag tänker efter, kräver också den lekfulla, ytliga nyfikenheten, ett försvar. Läs morgontidningarnas kultursidor och bli varse resultatet när det förutsättningslösa trängts undan: där svaren är färdiga innan frågorna hunnit ställas växer inget vilt, inget

nytt – inget nyfiket. Mer intellektuell rörlighet vore synnerligen önskvärt i en tid som alltmer verkar stelna i sin egen beska buljong.

*”I likhet med
andra dygder
kan nyfikenhet
förstås inte stå på
helt egna ben.”*

Karin Svanborg-Sjövall är författare och liberal skribent.

Inlevelse, skepsis och klarsyn

På dygdepaletten finns åtskilligt att hålla sig till.
Men ordet dygd hör numera inte till vardagsvokabulären. Bäst är kanske att börja i mindre skala.

Av Anders Mathlein

Käre vän,
Tack för ditt mejl. Jag beklagar mitt sena svar, särskilt som jag förstår att frågorna du tampas med förefaller dig akuta.

Att idag ikläda sig rollen som existentiell vägvisare eller "livscoach" kan tyckas förmått för att inte säga dåraktigt. Men att du tydligen betraktar mig som "vis" är så smickrande och uppfordrande att jag ska göra vad som står i min makt för att bistå dig.

Jag förmodar att du har begrundat Predikarens ord om att strävan efter vishet är ett jagande efter vind, och att "där mycken vishet är, där är mycken grämlse; och den som förökar sin insikt, han förökar sin plåga". Där finns mer än ett korn av sanning, men du är tydligen beredd att ta risken?

Hur man förhåller sig till detta för en skolpolitik utifrån "kristen grundsyn" kan vi lämna därhän, men av senare års läroplaner och studieresultat att döma har höga vederbörande tagit Skriften ad notam.

Du skriver att din existentiella kompassnål snurrar helt okontrollerat, tidigare bäringar är ogiltiga och att tillvaron stundvis ter sig "som nånting Lars Norén skrivit på fyllan". Du talar med E M Cioran när du hävdar att din vision av framtiden är sådan att du skulle strypa dina barn om du hade några – men är inte det svartsynt i överkant? Ett mått nykter pessimism, däremot, är ett verksamt vaccin mot glädjekalkyler och positiv psykologi.

I din omvärldsanalys inför du begrepp som "intellektuell härdsmälta", "apokalyps", "kamikazepopulism", "globalt svindleri och monstrosösa orättvisor". Kring detta välver sig pandemin som "en andra, giftig atmosfär" medan vi utför "trösteritualer" och "konsumerar oss mot avgrunden".

Du begagnar ett mer målande bildspråk än jag, men din beskriv-

ning förefaller i sak korrekt. Det är inget tivoli där ute för tillfället. Bland de halmstrån du griper efter nämner du återuppväckande av de klassiska dygderna, och att formulera nya i samklang med vår labyrintiska tids behov.

Ordet dygd hör numera inte till vardagsvokabulären, varken i betydelsen principer som syftar till det goda, förädling av den egna karaktären eller, aningen snävare, sexualsyn. Snarare rör vi oss i det språkets kolumbarium där man finner andra obsoleta ord som jämlikhet och renhårighet. Och som du mycket riktigt påpekar är det inte endast orden som betecknar kardinaldygderna som är i otakt med tiden, utan också de egenskaper de representerar. Måttfullhet, till exempel, utmärker knappast vår kulturs förhållande till de gemensamma resurserna.

Insikter i de mekanismerna visade John Steinbeck i *Det stora kalaset*: "Alla de egenskaper vi beundrar hos människor – godhet och generositet, öppenhet, känslighet och tolerans – är de som i allmänhet följer misslyckandet åt i vårt samhällssystem. Och de drag som vi avskyr – hårdhet, girighet, lystenhet, elakhet, egoism och själv-

upptagenhet – är de som leder till framgång. Och folk beundrar kvaliteten hos de förra egenskaperna och älskar resultaten av de senare."

Men din tanke på en dygdrenässans är god, även om det också med exempelvis sociala medier som verktyg kommer att visa sig komplicerat att åstadkomma en global attitydskonvertering.

Att göra en dygd av nödvändigheten är en beprövad metod som inte sällan omtolkas till att göra en dygd av egenintresset. Man behöver kanske inte gå så långt som François de La Rochefoucauld, som menade att dygderna uppslukas av egoism som floderna

"Måttfullhet, till exempel, utmärker knappast vår kulturs förhållande till de gemensamma resurserna."

DYGDER FÖR VÅR TID

Låt dem stå.

FOTO: JANERIK HENRIKSSON/TT

uppslukas av havet, men onekligen finns här ett uppförslut. Och goda avsikter leder som bekant inte alltid till önskad effekt. Den klimatpåverkan som exempelvis Sveriges subvention av elcyklar åstadkom får trots allt betraktas som begränsad. Jag kommer att tänka på biologen James Lovelock som inför britternas klimatstyrda restriktioner kring plastkassar liknade åtgärden vid att möblera om däckstolarna på Titanic.

Ditt förslag att införa Kants kategoriska imperativ som internationell lag misstänker jag kan uppfattas som aningen drastiskt. Att såväl regeringar som enskilda medborgare vid äventyr av drakoniska straff skulle förbinda sig att börja handla på ett sätt som de också vill tillämpa som allmän lag, vore en reform som nog bör sockras innan man söker implementera den.

Inom dygdetiken refererar man till Aristoteles tankar om eudaimonia, det vill säga ett gott liv eller lycka, vilket leder fram till något som jag tror är värt att begrunda: vi skulle förmodligen känna oss bättre till mods om vi bara slutade försöka

vara lyckliga. Men också här anar man svårigheter i att övertyga på bred front.

Inte heller av de sju dygder som utgör motpoler till dödsynderna finner du många spår. Kanske skulle du titta närmare på några av de tolv "smådygder" som den italienske litteraturprofessorn Carlo Ossola framhållit, däribland älskvärdhet, godmodighet, sans och tacksamhet?

Själv vill jag i all anspråkslöshet föreslå inlevelse, skepsis och klarsyn på en samtida dygdepalett. Kanske förundran. Förefaller också dessa orealistiska kanske man kan börja i mindre skala genom att övertyga människor om att avstå från att använda elsparkcyklar och inte prata så högljutt i mobilen.

Men betänk, käre vän, att livet inte handlar om att vänta tills ovädret går över.

Det handlar om att lära sig dansa i regnet.

Mvh

Din livscoach

"Att göra en dygd av nödvändigheten är en beprövad metod som inte sällan omtolkas till att göra en dygd av egenintresset."

Anders Mathlein är journalist och författare.

Utan heder ingen dygd

Vad är mod och heder? Till sist är det ofrånkomligt att lita på vårt eget omdöme inom etiken.

Av Ulrika Carlsson

Min mamma, som kommer från Östeuropa, skällde en gång ut ett par killar som satt i baren på kaféet där jag jobbade. De hade nämligen inte hjälpt till när en kvinna försökte kånka en barnvagn upp för ett par trappsteg strax bakom dem. "Ja men vi såg ju inte henne!" utbrast de indignerat. Denna omständighet var emellertid ovidkommande för deras anklagare. De hade alltså brutit i ridderlighet, en antikens och medeltidens dygd som lever kvar i öst samtidigt som den i Sverige ter sig löjlig. Men den är värd att återupprättas.

Man skulle kunna tro att min mamma läxade upp de två killarna i baren för att de inte gjort sin plikt. Det som gör exemplet utmärkande för en etisk åskådning som kretsar kring dygden snarare än plikten är att deras ursäkt inte godtog. Inom dygdetiken handlar moraliska omdömen ytterst om personens karaktär och läggning. Hade de två lagt märke till kvinnan med vagnen skulle de kanske erbjudit sin hjälp, men detta räcker inte för att räknas som ridderlig. Den som har en djup benägenhet att vara behjälplig är också uppmärksam på sin omgivning.

När riddaren befinner sig i det offentliga rummet är han medveten om vad som händer runt omkring honom. Han sitter inte försjunken i sin telefon på pendeltåget, använder inte sina hörlurar som skyggglappar, en ursäkt för att inte erbjuda sin plats åt någon som behöver den mer. Den medeltida riddaren gav sig självmant ut i världen för att uträtta stordåd. Han nöjde sig inte med att fullfölja sina plikter, väntade inte tills någon kom och gjorde anspråk på honom. Han hade initiativkraft och en lidelsefull strävan mot självtranscendens.

När han ville komma fram till vad han skulle göra av sitt liv utgick han inte från den livets kurskatalog som hans samhälle försett honom med. Och när han misslyckades var hans första impuls inte att skylla på andra. Detta – att vilja vara en stor människa och inte någon liten lort – var en fråga om heder.

All dygdetik förutsätter just hedern som den drivande värderingen i ens förhållande till sig själv. Det torde alltså säga något om hur lågt i kurs dygdetiken fallit i Sverige att vi för tjugo år sedan så lättvindigt gav bort begreppet "heder" till kulturer där män mördar sina döttrar och systrar för att de har svenska pojkvänner. Sådana kulturer regleras förvisso av känslan av heder och rädslan för skam, men det gör många andra kulturer också.

I en hederskultur i den mer generella bemärkelsen känner man sig ansvarig för den man är. Och såtillvida man betraktar sin familj eller sitt land som en del av ens identitet tar man också ansvar för deras gärningar och karaktärer, trots att dessa ligger bortom ens kontroll. Detsamma gäller de skeenden man är inblandad i, oavsett om dessa uppstått till följd

av ens eget avsiktliga handlande.

Enligt individualismen är det ologiskt att känna skam över sitt land, över en familjemedlems beteende eller över skador man själv åsamkat ovetandes och oavsiktligt – och ologiskt må det vara. Men samtidigt förstår vi alla varför mannen som dödat ett barn i Stig Dagermans novell känner skuld och skam över detta vållande, som han ju inte avsett utan som till stor del berodde på omständigheter

han inte hade någon makt över. Vi skulle tycka illa om en person som inte kände på detta vis. Hans skam vittnar om hans dygd.

Att även vi upplysningens barn fördömer den som saknar denna känslomässiga läggning är ett tecken på att den mer omfattande ansvarskänsla som dygdetiken kräver trots allt lever kvar. Men bara i maggropen. På det teoretiska planet tror vi inte längre på den metafysik som ger en stadig grund åt dessa omdömen. När vi samtalar om etik har vi svårt att förklara och bejaka våra dygdetiska impulser.

På 1700-talet ersattes dygdetiken med moraliska system där det viktiga var principen som ligger till grund för en handling, eller också nyttan den åstadkommer. Det ansågs också nödvändigt att

*"Hur kan vi då veta vem
som är en god människa
om vi inte först vet vad
för slags beteende som
reflekterar dygden?"*

DYGDER FÖR VÅR TID

Medveten och ridderlig.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

utarbete teoretiska grunder för moralen, att bygga dessa system på orubbliga axiom. I *After Virtue* förkastar Alasdair MacIntyre detta systematiserande som ju abstraherar moralen från kultur och världsåskådning.

I det antika Grekland, förklarar han, kunde dygderna inte skiljas från sociala roller. Soldaten, statsmannen och systemen var arketyper med inneboende dygder. Att fråga varför en soldat måste vara modig skulle vara som att fråga varför en soldat måste vara soldat. Aristoteles gav en enkel tumregel för moralen: om du vill veta hur du ska bete dig, titta på hur dygdiga människor beter sig.

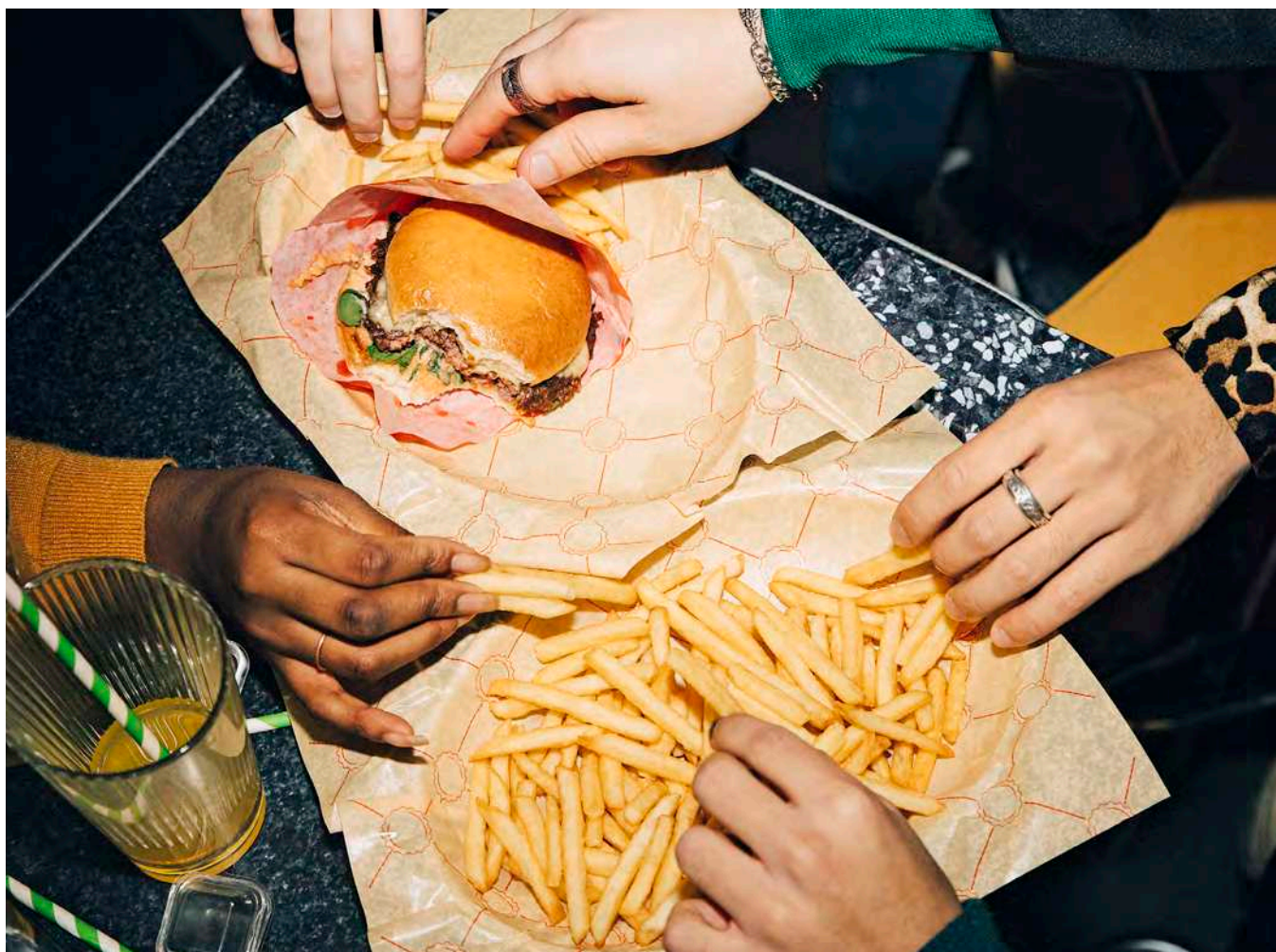
Hur kan vi då veta vem som är en god människa om vi inte först vet vad för slags beteende som reflekterar dygden? Kanske känner vi helt enkelt igen mod och rättträdighet när vi ser dem förkroppsligade. Etiken skulle i så fall vara nära sammankopplad med föreställningen, inte med den reflektion som söker definitioner och principer.

Man förnimmar dygden och varken behöver eller kan förklara exakt vad som gör en viss handling till den rätta.

Idag använder vi oss likaledes av något slags estetiskt omdöme inom etiken när vi fördömer ett beteende som ”dålig stil”. Och även om detta gör att det blir lika svårt att debattera moraliska frågor som att tvista om vad som är vackert eller kitsch, så är det nog till sist ofrånkomligt att förlita sig på något som liknar smak inom etiken. För ingen definition eller princip kan vara så utförlig att vi kan tillämpa den på verkligheten utan att använda vårt eget omdöme.

Var den och den handlingen modig eller övermodig? Är det ridderligt eller påfluget att erbjuda hjälp till den där äldre damen? Den praktiska förmågan att kunna avgöra sådana frågor är vad Aristoteles ansåg utgöra vishet. Och det är för att alla dygderna förutsätter sådant omdöme som visheten alltid ska förbli den viktigaste ibland dem.

Ulrika Carlsson är fil dr i filosofi.

Svårt att avstå från.

FOTO: MASKOT/JOHNÉR

Besinna dig

I antikens Grekland ansågs självbehärskning vara den dygd som låter människan leva ett fritt liv. Den principen har vårt samhälle skäl att återupptäcka.

Av Johan Tralau

Det klassiska politiska tänkandet var lidelsefullt upptaget av självbehärskning, måttfullhet, besinning. För att leva den fria människans liv måste man kunna kontrollera sina drifter. *Sôfrosynê* var ett grekiskt namn på den karaktärsegenskapen, och Platon säger i dialogen *Gorgias* att den handlar om att "härska över njutningarna och begären inom en själv". Så den

fria människan behärskar sin buk, sin lust, sin vrede och sin själv rättfärdighet.

Vår tids liberala politiska teori har gått i en annan riktning. I denna liberalismens huvudfåra har man fastställt att frågor om vad som är ett gott liv, som just att kontrollera de egna drifterna, måste falla utanför debatter om samhället (eller i alla fall om dettas grundläggande strukturer). Självbehärsningen har därför blivit

DYGDER FÖR VÅR TID

en filosofihistorisk kuriositet, ett gammaldags karaktärsideal som man kan beskåda i principernas museum innan man går vidare till mer moderna och mer ändamålsenliga verktyg.

Men det "opolitiska" är ofta bara opolitiskt så länge det inte är ett problem. Och vårt samhälle har skäl att återupptäcka självbehärskningens princip, för många av samtidens svårigheter handlar om att man exploaterar människors bristande självbehärskning. Frågan om frestelser och möjligheten att stå emot dem har blivit ett grundläggande politiskt problem.

Det är exempelvis fallet med krediter och skuldsättning. 1800-talets ockrare och 1980-talets lånehajar har nu blivit stora kreditbolag som tjänar pengar på att locka personer med bristande förmåga att ta ansvar för den egna ekonomin att ta lån till konsumtion. Vi vet att det i många fall rör sig om företag som har ekonomiska incitament att vända sig mot just svaga låntagare, då de själva äger även inkassoverksamheten.

Alla förstår nu att svenskarnas skulder är ett stort problem, inte bara för de enskilda låntagarna, utan för samhällets ekonomi som helhet. Ändå har staten varit långsam med att reagera på denna exploatering av personer med bristande impulskontroll och självbehärskning.

Ett liknande fenomen rör elektroniken. Vi vet idag att mobiltelefoner, datorer, läsplattor, spelkonsoler och annat är utformade för att vara oemotståndliga. De ska vara omöjliga att lägga ifrån sig. Bara lite till. Bara lite till. Eller varför inte hela dagen, hela natten. Vi vet likaledes att det inte är en individuell eller "privatmoralisk" fråga om man ägnar sig åt sin elektroniska utrustning i sällskap med andra eller inte.

Studier har visat att samtal blir ytligare när exempelvis en mobiltelefon finns i närheten. Användning av sociala medier under undervisningstid försämrar inläringen inte bara för de elever och studenter som ägnar sig åt sådana, utan också för dem som sitter runtomkring och själva inte ägnar sig åt den parallella uppgiften att föda de sociala medierna.

Vi har goda skäl att förmoda att elektroniken står i samband med polariseringen i det som kallas "offentlig debatt". Utländska statschefer, svenska ministrar, riksdagsledamöter och opinionsbildare har alltid sin hatkanal i fickan. Och den är oemotståndlig: det första vi rör på morgonen, det sista vår blick möter på natten.

Exemplen kan mångfaldigas – vi kan tänka på spelbolagens exploatering av människors drömmar och bristande impulskontroll, vi kan tänka på mat och den globala epidemin av fetma och diabetes, som kommer att leda till stort lidande och belasta samhällets ekonomi och sammanhållning. Men det får räcka så här. Det viktiga är att förstå hur avgörande självbehärskning är för att samhällen ska vara stabila och människovänliga.

Frestelsens psykologi är en komplicerad historia. Och hur viktig medborgarnas förmåga till självbehärskning än är så är det inte alltid lämpligt att lagstifta i sådana frågor. Platon kom fram till

Uppbygglig läsning.

FOTO: ALAMY

att det är bättre att lära sig att motstå en frestelse än att undgå den. Därför föreslog Platon i sin sista dialog, *Lagarna*, att man ska ordna en sorts statliga spritfester, där medborgarna ska få lära sig att hantera vin och drickande utan att låta det gå för långt, för att behärska lusten, och få känna vinets lust, dessutom under ledning av en nykter festledare.

Det kan låta bisarrt med dessa byråkratiska självbehärskningspartyn. Men de grundar sig i idén att det är starkare att motstå frestelsen än att undfly den. Det är nog en viktig insikt. Eremiten i öknen behöver inte känna sig lockad av skräpmat och strippbarer.

Samtidigt kan verkligheten vara mer komplicerad än så. Psykologisk forskning har under senare år framhållit att det för personer med självbehärskning och goda levnadsvanor kan vara avgörande just att undvika frestelserna, att hålla sig borta från det som är skadligt. Så hur ett land, en stat och ett samhälle ska få grepp om sådana frågor om impulskontroll är en ännu obesvarad fråga som kräver principer, politisk klokhet och kunskap om verkligheten.

Men självbehärskningens politik befinner sig mitt i politikens hamrande hjärta, och alla, liberaler och andra, måste förhålla sig till dessa problem. I flera av dessa fall handlar det om en långsam och ovärdig omfördelning av ekonomiska och andra resurser från de lågutbildade med bristande självbehärskning till de mycket förmögna ägarna till kreditbolag, teknikföretag, spelbolag och andra organisationer. Det ligger nära till hands att tro att detta kan hota den frihetliga, demokratiska, kapitalistiska och rättsstatliga samhällsordningens legitimitet.

Så en väg till en framtid värd att leva måste också vara självbehärskningens väg. Kanske kommer den mest värdefulla naturresursen för ett land i framtiden att vara en civiliserad befolkning – ett folk med normer, vardagsmoral och konventioner, som lever i självbehärskningens glädje.

Johan Tralau är professor i statsvetenskap vid Uppsala universitet.

Tag ansvar och värna orden

Ord får inte vara floskler utan måste betyda något.
Idag urholkas de hela tiden. Vi måste återge
språket dess faktiska innebörd.

Av Agneta Pleijel

De grekiska kardinaldygderna har som ideal format vår syn på det klassiska och hellenska Grekland. Vad återstår av dem? Vishet, en eftersträvt ärvärd men svåruppnådd dygd. Rättrådighet, tror vi kanske att den finns idag? Måttfullhet, närmast en omöjlighet i en konsumistisk senkapitalism. Mod, vet vi ännu vad det är. Civilkurage kanske?

Och vilket genomslag hade dygderna egentligen i antiken? I somras läste jag en underhållande och lärd bok av emeritusprofessorn i litteraturvetenskap vid Uppsala universitet, Björn Sundberg: *"...så vill jag utstå livet..."* (2019). Författaren läser på nytt de antika tragedieförfattarna, Aischylos, Sofokles och Euripides, också med hjälp av senare forskning och gedigen historisk/teaterhistorisk kunskap. Det var i och för sig länge sen bilden av det marmorglänsande, tadel fria Grekland (som hos Martin P:son Nilsson) upphörde, tack vare Jan Stolpe, Jesper Svenbro och andra.

Det fängslande med Sundbergs bok är funderingarna han gör sig om vad som *inte* klart utsades. När tragödena (många texter är ju förlorade) tävlade på de festspelen i Aten var syftet att forma ett martialiskt mansideal. Som åskådare tilläts som bekant enbart män (kvinnor och ofria män, slavar, var uteslutna). Grekland var långt ifrån en demokrati.

Men orättvisorna – som föraktet för kvinnor och slavar – bulnade, som Sundberg visar, i många fall strax under trageditexternas yta och hotade ibland att spränga den. Samhällets konflikter, de pågående krigen, Athens imperialistiska ambitioner, oppositionen mot statsmannen Perikles (död 429 fvt) uppfattades förvisso, men antydades och gav resonans mellan raderna.

Sundberg skildrar hur inte minst orättvisorna mot kvinnor får

sin laddning hos tragödena (inte bara i *Medea* och *Antigone*). Man får sluta sig till att kardinaldygderna även hos de gamla grekerna nog var mer av ideal än verklighet.

Som ideal och filosofi har de dock spelat en stor och viktig roll genom tiderna. De har påverkat många, mig också. Våra samhällen av idag är annorlunda: vi är många fler, vår värld är global, överbefolkad och teknifierad och har andra brännande problem, varav resursförstörelsen och miljöhotet är de största. Var grekisk dygd kräver förvisso sin egen definition men de hänger ihop. Om jag försöker mig på ett sammanfattande ord för dem idag skulle det vara ansvar.

Men ansvar är numera mest ett floskelord, tycks det. Sen tjänstemannaansvaret (20 kap. brottsbalken) reformerades 1975 tyder mycket på att det fortlöpande urgröps. Så hävdar till exempel en motion 2019 av Lars-Arne Staxäng (M). Han hänvisar till tidskriften *Lag & Ordning* 2014, enligt vilken antalet anmälningar för tjänstefel fördubblats på tio år. Men av 8 000 anmälningar för tjänstefel 2013 ledde bara 37 till åtal och 23 till fällande dom. Justitierådet Thomas Bull fann att domstolarna i det närmaste hade avkriminaliserat

tjänstefelet. Saken var särskilt aktuell 2017 med skandalen inom Transportstyrelsen.

Vi har under senare år fått se många sjaskiga skandaler passera. Jäv, lögn, hålla varandra om ryggen, kamaraderiets distribution av bostäder till kompisar, inte erkänna fel: det vill säga en allmän sorts sunkighet som får passera. Få tycks längre stå upp för ett personligt ansvar.

Varken bland politiker eller tjänstemän. Efter min mening är Nya Karolinska ett av de värsta exemplen. Med hjälp av en

*"Rättrådighet, tror vi
kanske att den finns
idag? Måttfullhet,
närmast en omöjlighet
i en konsumistisk
senkapitalism. Mod,
vet vi ännu vad det är.
Civilkurage kanske?"*

DYGDER FÖR VÅR TID

Ett varnande exempel.

FOTO: CHARLOTTE BRUNZELL/TT

floskel, ”värdebaserad vård”, kunde inte bara det kritiserade NPM (New Public Management) fortsätta under ett nytt namn, utan också ett nytt helt onödigt sjukhus byggas för oplanerade fabulösa summor, vilket utarmade vården runt omkring, med hjälp av vinstdrivande Boston Consulting Group. Ett totalt debacle.

Ingen ställs till svars. Ingen straffas. Ingen anklagas för tjänstefel. Landstingets, det vill säga Regionens politiker och tjänstemän som är ansvariga, fortsätter sina karriärer och uppbär obekymrat sina löner. Professionen (det vill säga läkare och vårdpersonal) ställs åt sidan. Vi åser hur byråkratins makt stadigt växer på bekostnad av dem som är utbildade på sjukvård. (Vishet, bullshit.)

Har vi som betalat kalaset (skattebetalarna) en chans att utkräva ansvar? Knapptast. Vi kan bara knyta nävarna i fickan och muttra i höstblåsten och citera romaren och statsmannen Cato den äldre som ju lär ha avslutat varje tal med: *Praeterea censeo Carthaginem esse delendam* (För övrigt anser jag att Kartago bör förstöras). Och byta ut Kartago mot Landstinget.

*”Dit har vi långt idag.
Det skulle bland
annat innebära att
återge språket dess
faktiska innebörd. Det
urholkas hela tiden.”*

”Regionen” är, enligt mig och andra klokare än jag, en anomali, en onödighet och en kostnadsslukande maktapparat.

Och i Sverige en sorts helig ko.

Ingen politiker tycks ha mod att kräva en förnuftigare ordning genom en ansvarsfördelning av sjukvården mellan stat, kommuner och medborgare. Avskaffa landstingen?

Visst, det skulle vara en stor reform, inte snuten ur näsan. Men förnuftig. Det här låter gnälligt men beror på att några trots allt vill hålla de grekiska dygderna högt. Vishet, rättrådighet, måttfullhet och mod borde förstås genomsyra varje individ, liksom de samhällsliga apparaterna.

Dit har vi långt idag. Det skulle bland annat innebära att återge språket dess faktiska innebörd. Det urholkas hela tiden.

Vad sjutton är egentligen ”patientflöden”? Och det heter faktiskt inte ”processägare” när det är ansvarig som avses. Rädda språket!! Låt oss inte tro att ansträngningen är meningslös.

Agneta Pleijel är författare.

Vi måste tro på andens styrka

Det som hindrar oss ifrån att stå upp för rättvisa, förnuft och medmänsklighet när vi borde är oftast brist på kurage. Karaktären måste dansas och förändring kräver mod.

Av Cecilia Nikpay

A tt bekanta sig med dygdetiker från Platon till Philippa Foot är som att kliva in från kommersen på en hektisk gata, där det kohandlas med regel- och konsekvensdrivna argument, och träda in ett ljust orangeri där ett bord står uppdukat för *afternoon tea* bland vackert otuktade blomväxter. Någon som vill fundera på livets gåtor med dig väntar där. För i dygdens filosofiska oas, där man tror på människans förmåga att vara nobel, slipar samtalet fram diamanterna inom oss.

Dygdetikens fokus på karaktären bakom en handling tilltalar i en tid då man ser ut att komma snabbast fram genom att hålla upp en regel, peka på en konsekvens, eller bete sig som om Underwood-nihilismen redan vunnit racet. Det känns hoppfullt och nästan mystiskt när Aristoteles och Martha Nussbaum istället säger: Gör rätt för att det är ett gott liv att leva; för att viljan till det goda är djupare förankrad i dig än lydnad och konsekvenskalkyler. Bejaka din inre Jonathan, eller förbli en liten lort.

Så långt i samtalet njuter vi av te och fågelkvitter, men sedan rycker serveringspersonalen med sig sconesen och smiter ut genom bakdörren. För de moderna dygdfilosoferna dukar upp vackert, men lämnar oss ensamma med uppgiften att reda ut exakt vilka karaktärsegenskaper det goda livet vilar på. Svaret måste individer och kollektiv i olika tider finna i sig själva, enligt Nussbaum.

Antikens greker valde rättrådighet, mod, vishet och måttfullhet. I andra kulturer har heder och ridderlighet stått högre i kurs. Hur tidsrelativismen slinker in syns i något så enkelt som konjunkturcykler: under bonanzafaser firas den sluge *dealmakern* som en samhällsbyggare, oaktat andra karaktärsbrister. När tillväxttakten sjunker dammas uttryck av som tyskarnas ”man träffas alltid två gånger i livet”. Håll dig på mattan, för spelet har flera rundor.

Under pandemi-depressionen har rent av omtanken fått en viss renässans. Men vågar man tro att den moraliska motivationen tas på allvar när det fortfarande är snabba resultat som belönas, såväl i årsredovisningen som i opinionsmätningar och hos KBT-terapeuten?

L åt oss ändå sitta kvar i orangeriet ett tag och leka med tanken att vår andes nobless har kapacitet att styra utvecklingen åt rätt håll. Vilken dygd är då mest kritisk idag? Vad skulle hjälpa oss tackla de etiska sfärer som nått kokpunkten: vår obändiga skaparkrafts alster i form av nätverkshjärnor, AI och designer-babys; klimatkrisen och vår plats i ekosystemet, samt vår systemutmanande nya vana att rusa runt i virtuella flockar med vitt skilda normer?

Därtill kommer en fjärde etisk dimension, medvetandets *spacetime*: den ökande intelligensnivå och psykologiska insikt som långsamt förändrar vår självbild. Kanske är *mindfulness* bara ett första tafligt uttryck för ett större resonansbehov med andra och oss själva, som kommer att bli akut i kölvattnet av nätverkskollektiven och en fortsatt eskalerande förändringstakt.

Utöver grekernas kardinaldygder finns andra attraktiva kandidater till Dagens Dygd: förnuft, ärlighet, medmänsklighet, integritet, självkontroll... Alla så välbehövliga, alla så uppskattade när man möter dem i en politiker eller god vän. Likt åsnor sitter vi i emellan dessa väldoftande höttappar, men efter viss diskussion väljer vi ändå *modet* som den avgörande kvaliteten, eller hur?

För det som hindrar oss ifrån att stå upp för rättvisa, förnuft och medmänsklighet när vi borde, är oftast brist på kurage. Förändring kräver mod. Små rädsior kväver de bästa av föresatser.

Den som kallar den krampaktigt vitnande handen kring status

”Gör rätt för att det är ett gott liv att leva; för att viljan till det goda är djupare förankrad i dig än lydnad och konsekvenskalkyler.”

DYGDER FÖR VÅR TID

Gör det goda, för det godas skull.

FOTO: GETTY IMAGES

quo för bekvämlighet snarare än rädsla borde fundera igen. För vad består det inre motståndet i som gör det svårt att skippa julklapparna och skinkan i år, om inte rädslan inför för vad barnen och andra traditionalister ska säga? (Förutsatt att man tillhör dem som tycker färre prylar och mindre kött vore bra.)

Vi föds inte dygdiga, det visste grekerna; karaktären måste danas, mini-rädsor tränas bort. Varje dag måste vi gå ut på bakgården, ta upp det lilla träsvärdet och svinga det lika flitigt som Arya i *Game of Thrones*. Så att vi är redo att lyfta det blanka svärdet den dag det behövs.

Kurage innebär att utmärka sig, att träffa ett tydligt val, därför förtvinar mod-muskelnerna snabbt under konformitetryck. När allt avvikande har en diagnos, åsiktskorridorer förses med taggtråd, och normalitet inte är ett begrepp utan en definition, måste man dagligen göra grundövningen: att gå emot egna och andras förväntningar. Hur generösa, visa eller

ärliga vi än är i djupet av vår själ – om modet saknas, förflyktigas tanken.

Vissa slår sig för bröstet, de ”redan modiga”. Skrikiga *fake*-hjältar som tror sig utmana genom att likt fyraåringar reflexmässigt säga tvärt emot. Men det erbjuder varken lösningar eller förändring. Istället för yviga gester söker dygden viljestyrka: när det

är som svårast, och inte ger omedelbar utdelning, måste kraften stå att finnas i djupet av ens person.

Det verkliga modet består i att tro på dygdens chanser överhuvudtaget, på andens styrka. Och att jobba hårt för att förverkliga den, även i de stunder man frestas avfärda projektet som naivt. Så att

vi så småningom på ett måttfullt, vist och rätttrådigt sätt kan se alltifrån dödshjälp till extremister och smältande glaciärer i vitögat. Det kräver samtal bland apelsinblommor.

Och ett coolt svärd.

*”Förändring kräver mod.
Små rädsor kväver de
bästa av föresatser.”*

Cecilia Nikpay är ekonom och frilansskribent.

Vår tid kräver vishet

Utan vishet kan vi inte se igenom våra egna brister.
Att våga argument för och emot och stå för en
obekväm uppfattning är en form av mod.

Av Dan Korn

För att uppnå "rättvisa" har många amerikanska universitet under de senaste femtio åren tillämpat särskilda intagningskvoter för minoriteter. Men det gäller inte alla minoriteter. Amerikaner med asiatisk bakgrund har i allt mindre utsträckning ansökt för att komma in på vissa toppuniversitet eftersom de kallt räknar med att inte bli antagna även om de har toppbetyg. Kampen mot diskriminering har nämligen lett till diskriminering. En asiatisk-amerikansk kvinna som sökte till Wesleyan University med provresultatet 1400 fick inte en plats som istället gick till dominikansk kvinna med resultatet 900.

En person i intagningskommittén sade om den dominikanska kvinnan att "jag är villig att chansa på henne". Men, påpekar den amerikanske ekonomen Thomas Sowell som skrivit om fallet, intagningskommittén chansade inte alls. Så länge den som sitter där inte har personligt ansvar för framgång eller misslyckande är det istället universitetets finansiärer, som satsat pengar på att universitetet skall ge så god utbildning som möjligt, som chansar.

Historien är ett exempel på att många människor i vår tid tror att de lever efter de gamla kardinaldygderna. Många vet ju inte ens vilka dessa dygder är, men de tror att de är visa, måttfulla, rättvisa och tappra. Människor som inte är det minsta rättvisa tror att de kämpar för rättvisa. Omåttliga människor tror sig vara måttliga. Många av oss tror att man är vis om man säger enkla banaliteter på ett tillkrånglat sätt, trots att verklig visdom snarare kännetecknas av att kunna säga krångliga saker på ett enkelt sätt. Många strömlinjeformade och förutsägbara människor utan det minsta råg i ryggen är själva övertygade om att de är tappra och modiga hjältar.

Det kan verka hjältemodigt att chansa på att den dominikanska kvinnan har framgång i studierna. Men så länge man inte

riskerar något själv är det inte det minsta hjältemod. Det kan verka rättvist att man låter en underprivilegierad få resurser som annars skulle gå till en bättre privilegierad. Men asiater har i USA fått kämpa sig fram minst lika hårt som andra minoriteter. Japaner placerades i interneringsläger under kriget och slavliknande förhållanden för kineser förekom på den amerikanska västkusten för dryga hundra år sedan. Att asiater ofta visar så stor skicklighet inom vissa vetenskaper beror alltså inte på något privilegium. Att utesluta dem kan kallas mycket, men rättvisa är inte det ord som lämpar sig bäst.

Så om någon kardinaldygd behövs mer än någon annan i vår tid måste det vara vishet. En vishet i att upptäcka självsuggestionen när vi tror oss vara hjältar trots att vi inte riskerar någonting och som får oss att tro att vi är rättvisa när vi är orättvisa. Men också visheten är oskyddad för missbruk.

*"Människor som inte
är det minsta rättvisa
tror att de kämpar för
rättvisa. Omåttliga
människor tror sig
vara måttliga."*

Vishet kan också vara hjältemod. Ofta råder i vårt samhälle konsensus om en viss uppfattning i en viss fråga. Alla rusar åt samma håll. Ibland hävdas det att den som inte vill rusa med i fördömandet av en människa eller företeelse är "feg". Men lika gärna kan det

handla om eftertänksamhet. Den som väger olika argument för och emot, den som tar hänsyn till faktorer andra glömmar, kommer ofta fram till en för tillfället obekväm standpunkt. Att våga stå för den är hjältemod och inte feghet.

En orsak till att orättvisa begås i rättvisans namn beror på en förändring av begreppet jämlikhet. När John Locke 1689 formulerade orden om att alla människor är jämlika, som senare omformades av Thomas Jefferson i den amerikanska självständighetsdeklarationen 1776 och inspirerade Eleanor Roosevelt för FN-deklarationen om de mänskliga rättigheterna 1948, menade de

DYGDER FÖR VÅR TID

Alice lyssnar på
Dodos visdomsord.

FOTO: ALAMY

ILLUSTRATION: JOHN TENNIEL

något annat än den nuvarande formeln "alla människors lika värde". Locke och Jefferson syftade på att vi alla är lika inför Gud. Men i abolitionismens tid hävdade man istället alla människors lika möjligheter.

Den som är slav har inte samma möjligheter som den som är fri och därför verkade man för slaveriets avskaffande. Varje människa skulle vara fri att utvecklas efter sina förutsättningar. En föds fattig, en annan rik. En har föräldrar som främjar personlig utveckling och utbildning medan en annan inte har det. Samhällets uppgift var att se till att också den som hemifrån hade ett svagt utgångsläge genom gratis grundskola och annan utbildning skulle få samma möjlighet som andra.

Under 1900-talet har dock allt fler börjat mena att alla människors lika möjligheter i fråga om resultat eller utfall. Milton och Rose Friedman, som studerar detta fenomen i *Frihet att välja* (1980) citerar Alice i *Underlandet*, där Dodo säger:

*"Är de som fattar
sådana beslut jämlika
med dem som de
fattar beslut för?"*

"Allesammans har vunnit och alla måste få priser!"

Det är givetvis sympatiskt att vilja detta och det framställs regelmässigt som "rättvisa". Men, säger Friedman, rättvisa är ett mycket vagt begrepp. "Rättvis fördelning" är ett modernt slagord som ersatt Karl Marx "Ät var och en efter hans behov, av var och en efter hans förmåga". Men medan strävandet efter lika möjligheter ökade friheten leder obönhörligen kravet på lika utfall till inskränkning av friheten.

Vem skall avgöra vad som är rättvist? Är de som fattar sådana beslut jämlika med dem som de fattar beslut för? Hur man än vänder och vrider på det leder dessa strävanden för "rättvisa" till orättvisa. Och jämlikhetskraven blir oundvikligen ett Orwellskt "alla är jämlika, men en del är mer jämlika än andra".

Dan Korn är författare, samhällsdebattör och rabbin.

Det gick inte alltid lugnt till på torgen i det antika Grekland.

FOTO: ALAMY

Var lagom och bråka inte

Det är förmodligen bara vi svenskar som kan vara återhållsamma på ett måttfullt sätt. Hade Platon varit svensk hade han sagt att det gällde att vara lagom.

Av Mikael Timm

Första gången jag mötte begreppet dygd gällde det "En sund kropp i en sund själ". Det var första gången denne lärare hänvisade till grekiska filosofer. Annars var han känd för att fördöma alkoholkonsumtion och framhöll gärna att han aldrig druckit sprit:

– Så hur kan han då veta något om alkohol, mumlade min bänkgreanne.

– Och hur kan han veta något om en sund själ, viskade jag.

– Och hans kropp är inte mycket att hurra för, sade Margareta. Hon sade det med hög röst och därmed var ämnet antika dygder färdigbehandlat i gymnasiet.

"Det förflutna är inte längre vad det aldrig var" lyder ett franskt skämt. Alla som sett en grekisk tragedi vet att antiken var en våldsam, osäker och grym tid. Kanske är det därför grekerna

DYGDER FÖR VÅR TID

formulerade ordspråk av typen "lev som om var dag vore den sista"; "Ingen människa är lycklig i allt"; "Även av fiender lär sig de visa mycket". Det finns knappt en banal tanke som inte antiken förvandlat till något upphöjt.

De flesta uppmaningar till ett bättre liv förklingar ohörda. Lyckligtvis. Ingen älskar en världsförbättrare i livet. Men om man nu verkligen vill bli en bättre människa. Går det att leva ett dygderikt liv?

Jag föreställer mig att det måste vara ungefär lika svårt att bli dygdig som att bli vältränad. Efter att ha betraktat min kropp i spegeln framför löpbandet ("lär känna dig själv") inser jag att fyra dygder blir för många. Bäst att välja en enda. Men vilken?

U ngefär som framför träningsmaskinerna försöker jag välja en som jag har chans att klara. Alltså en dygd som inte kräver en halvguds egenskaper men ger mig en hyfsat vältränad själ.

Jämförelsen med fysisk träning är inte missvisande. Ordet "arete" betecknade från början nästan vilken god egenskap som helst, också fysisk prestationsförmåga. Platon, som ibland framstår som en moraliserande ordningsman, avgränsade de goda egenskaperna till fyra kardinaldygder: vishet, mod, måttfullhet och rättträdighet.

Jag stryker mod eftersom jag svimmar bara jag måste lämna blodprov. Vishet kräver någon form av överblick som jag inte har (för att inte tala om minne). Rättträdighet – nja, omgivning – skulle protestera och framhålla pinsamma exempel på att jag inte kan göra anspråk på denna dygd.

Återstår måttfullhet...

Med tanke på tidsandan borde det räcka med att hålla tyst för att framstå som måttfull. Jag gör ett första försök när styrelsen i min bostadsrättsförening sammanträder. Jag är måttfull – och därmed närmast ointressant. De grekiska filosoferna var vana vid hårda debatter – men hade de klarat ett segt tisdagssammanträde i en bostadsrättsförening med bibehållt anseende?

Den som försöker vara dygdig märker att själva begreppet är en provokation. Dagens mode-terapi går ut på att man ska acceptera sig själv som man är. Någon förbättring behövs alltså inte. Men begreppet dygd förutsätter att något måste förbättras. Att tala om dygder är att kritisera sakernas tillstånd. Ändå måste den som vill leva ett måttfullt liv lägga band på sig själv. En återhållsam människa revolutionerar inte. Kräver inte så mycket av andra. Kort sagt: en måttfull människa ställer inte till bråk. Återhållsamhet borde vara en bra dygd för den feg.

P å väg från sammanträdet erinrar jag mig att det var ganska rörigt och bråkigt i de grekiska stadsstaterna. Torget i Aten var jättelikt, kommers och debatt blandades på ett föga smakfullt sätt.

Grekiska dramer dryper av blod. Grekiska komedier är grova. Måttfullhet kan inte ha varit självklart – kanske är det därför återhållsamhet sades utgöra en dygd. Var rentav talet om dygderna utopiskt, en retorisk finess som inte var tänkt att förverkligas.

Abbie Hoffman spexade och bråkade.

FOTO: TT

Och när tröttnade människan på att ens försöka vara återhållsam?

Kanske under romantiken. Verlaine och Rimbaud och deras otaliga efterföljare bland musiker, regissörer, författare, skådespelare var allt utom måttfulla. Det skulle inte ha skrivits en enda opera om librettisterna varit måttfulla.

Det tog ett par hundra år men på 1960-talet var måttfullheten död. I filmen *The Trial of the Chicago 7* om de unga aktivister som åtalades för att ha ställt till upplopp under demokraternas partikonvent i Chicago 1968 finns två motpoler: den verserade Tom Hayden som visserligen kritiserar samhället men på ett sätt de kritiserade förstår. Och på andra sidan: yippierörelsens grundare Abbie Hoffman som kritiserar motståndarna på sätt de aldrig kan förutse eller ens förstå. Hoffman och hans kollega Jerry Rubin argumenterar inte. De spexar sönder motståndarsidans legitimitet och signalerar att världen är utan rim och reson.

Jag träffade bägge långt senare och kunde konstatera att de vunnit en pyrrhusseger. De två hjältarna var ganska avslagna. Så är också måttlösheten det nya normala samtidigt som måttfullheten har förändrats.

Clint Eastwood har under en 60-årig karriär knappt höjt rösten framför kameran och är därför så mycket hotfullare. Men det är inte den återhållsamhet Platon anbefallde. Clintan är måttfull på ett måttlöst sätt.

Så här långt kommen är det dags att fråga sig om man verkligen vill vara återhållsam.

Men om du som läser detta envisas (och därmed är en bättre människa än den som skrivit denna artikel) så finns det hopp. Det är förmodligen bara vi svenskar som kan vara återhållsamma på ett måttfullt sätt. Hade Platon varit svensk hade han sagt att det gällde att vara lagom. Men glöm det där med en sund själ i en sund kropp. Juvenalis som myntade begreppet var för det första romare, för det andra satiriker...

Mikael Timm är journalist och författare.

Förebilder i farans stund

Moraliskt mod är en relativ fråga och svår att enas om.
Det fysiska modet, att riskera liv och lem för en annan, är en entydig och konkret handling.

Av Peter Santesson

När blir man en hjälte i sin stad? Tänk att få bli ett gatunamn eller en byst på torget. I en handfull kommuner utses kommunala hedersmedborgare. Det är värt att lägga märke till vad man väljer att uppmärksamma. Det är en signal om vilka kvaliteter vi beundrar. Man kan konstatera att det framförallt ses som eftersträfvansvärt att ha haft en karriär som ägt rum i offentligheten. Men det är egentligen en ointressant och flyktig egenskap som inte visar något särskilt. Kommunerna borde istället bättra uppmärksamma de förebilder som finns bland oss och besitter en av de klassiska kardinaldygderna: de modiga.

Så uppfriskande det är när det faktiskt sker. Gränna är stolt över ortens ballongfarare och upptäcktsresande, ingenjör SA Andree. Vid infarten står en skulptur över nordpolsballongen. På stadens polarium berättas historien om de tre männen som vågade resan till Arktis. Expeditionen var fatalt misslyckad men ändå vördnadsbjudande. För så modiga de var, så otroligt tappra. Det är något annat än att bara skryta över ortens kändisar. De modiga ger oss någonting att tänka på.

Möjligen var de modiga i övermått. Ständigt på jakt efter balanspunkten menade Aristoteles att mod var en dygd som skulle komma i rätt dosering. Saknas mod blir man feg, men i överdriven mängd blir man bara dumdristig. Den som ser nyktert på faran, men ändå våga möta den, det är den verkligt modige menade historikern Thukydidides.

Plötsligt kliver de modiga fram i vardagen. Någon dyker ned i ån efter barnvagnen som fallit över kanten, ingriper mot rånaren eller trotsar elden. Carnegie Stiftelsen finns i flera länder, där ibland Sverige, och delar sedan drygt 100 år tillbaka ut priser för den sortens bragder. Men priset ger tyvärr inga stora rubriker.

Man brukar tala om två sorters mod, fysiskt och moraliskt. I det förra fallet kan man skada sin kropp, i det andra fallet sin sociala ställning. Och nog har tyngdpunkten i hur vi uppfattar mod förskjutits från det fysiska till det moraliska. Förut var en modig person huvudsakligen en våghals som riskerade liv och lem. Numera är en modig person ofta någon som försvarar det rätta – den som tar strid mot mobbning, rasism eller sexism. Visst kan även det kräva mod. Men det fysiska modet är speciellt.

*”Det är vardags-
hjältarna som borde
bli kommunala
hedersmedborgare och
få sina namn inhuggna
i rådhusets väggar.”*

Moraliskt mod är en relativ fråga. Vem som tappert försvarar det rätta och vem som bara är konträr och hamnat snett kommer vi aldrig kunna enas om. Det finns en inflationstendens i att hävda att åsiktsfränder skulle besitta stort moraliskt mod när de bara säger vad de tycker. Fysiskt mod är däremot entydigt. Att bokstavligen riskera liv och lem för någon annan är en konkret handling, och vi har alla sam-

ma snäva budget. Ett liv är allt vi har. Fysiskt mod vilar på guldmyntfot.

Fysiskt mod väcker också en fråga. Hur kan det ens vara möjligt? Småmodig, att vara lite djärv, är sin sak. Men det stora fysiska modet, hjältemodet, är ett underligt fenomen. Vi beundrar det, men samtidigt är företeelsen gåtfull. Att vara beredd att ta väldiga fysiska risker för att rädda sin närmaste familj är greppbart. Mycket beundransvärt det med, men ändå inte riktigt samma sak. Att rädda familjemedlemmar är trots allt delvis att rädda sig själv.

Extrem altruism däremot är att riskera sitt eget liv för att rädda en främling, någon som man inte har närmare band till än att det är en medmänniska i nöd. Ändå är man beredd att riskera mista allt man har, sitt enda liv. Vad ligger i andra vågskålen som förklarar beslutet? Hur tänker egentligen hjälten i farans stund?

DYGDER FÖR VÅR TID

Andrées expedition: fatalt misslyckande, men ändå vördnadsbjudande.

FOTO: DIGITALT MUSEUM/TEKNISKA MUSEET

Det är metodologiskt besvärligt att göra vetenskapliga studier på extrem altruism. Att genomföra kontrollerade experiment där människor försätts i livsfarliga lägen vore uppseendeväckande, och i det verkliga livet uppstår situationerna sällan och slumpmässigt. En trubbig nödlösning är att i efterhand fråga extremt modiga personer hur de tänkte i stunden. Vad var det som fick dem att våga språnget ned i vattnet eller drev dem att rusa in i det brinnande huset?

Det vanligaste svaret är att de inte upplever att de tänkt särskilt mycket alls. Hjältomodiga handlingar tycks ofta ske instinktivt. Beslutet fattas på ett ögonblick och är knappt ett beslut. Hjälten "bara gör" det därför att man upplever att man måste ingripa. Extrem altruism är gåtfull om man ser det som ett kalkylerat beslut, men det är precis så hjälten själv inte fungerar. Man frestas att säga att hjälte-

modet huvudsakligen verkar komma från magen snarare än från hjärnan.

Slumpmässigheten gör vardagsmodet så speciellt och inspirerande. Mitt i livet vet man att man aldrig kommer att bli en världsberömd konsertpianist eller grunda en stor fabrik. Men när som helst kan stunden komma då man måste visa stort mod och avslöja vilket virke man är gjord av. Utrymmet för vardagsmodet är jämnt fördelat och gäller oss alla. Historierna om hjältemod är så tankeväckande därför att man aldrig kan veta när det gäller en själ, och de modiga visar att det storslagna kan dyka upp var som helst.

Det fysiska hjältemodet borde kommunerna uppmärksamma. Det är vardagshjältarna som borde bli kommunala hedersmedborgare och få sina namn inhuggna i rådhusets väggar.

Peter Santesson är vd i Infostat.

*"Vad var det som fick
dem att våga språnget
ned i vattnet eller drev
dem att rusa in i det
brinnande huset?"*

Den mångbegåvade libertinen

Roger de Bussy-Rabutin hade avgörande betydelse för att kusinen Madame de Sévigné blev en klassiker. Under de senaste decennierna har hans egna verk fått ökad uppmärksamhet.

Av Margareta Melén

För omkring 400 år sedan, 1618, föddes Roger de Bussy-Rabutin, vanligen kallad Bussy, på ett slott nära staden Autun i hjärtat av Bourgogne. Idag är han mest känd för den satiriska romanen *Histoire amoureuse des Gaules* (Gallerias amorösa historia), som trycktes första gången 1665 och som enligt vissa bedömare hör till de verk i den franska litteraturen som har återutgivits flest gånger. Berömda är också hans kärleksmaximer som gavs ut för första gången 1658 och som uppskattas av dagens nätburna citatsamlare i lika hög grad som de en gång tilltalade Ludvig XIV, som brukade läsa dem högt för sin första officiella mätress Louise de la Vallière. Några av de oftast citerade är: "Frånvaron har samma verkan på kärlek som vinden har på eld, den släcker småbränderna och driver på de stora", "Kärleken grundar sig på blindhet, vänskapen på kunskap" och "Älskar du inte för mycket, älskar du inte tillräckligt". Maximerna är korta och fyndiga, de vänder sig också gärna till kvinnor vilket var något ganska nytt på Bussys tid.

Bussy möter vi också lite i förbigående som en av adressaterna i Arne Melbergs nyöversättning av ett urval av *Madame de Sévignés brev* (2018). I själva ver-

ket intar han som hennes kusin och själsfrände en särställning i både hennes liv och korrespondens, även om han inte kunde konkurrera med dottern. Det var dennas giftermål med greve de Grignan och avresa till andra ändan av Frankrike som avlockade modern många av de spirituella rapporter från ett högreståndsliv i Solkonungens skugga som skulle börja cirkulera redan under hennes livstid och med tiden bli en litterär brevklassiker.

Om Mme de Sévigné själv inte öppet uttryckte någon önskan att publicera sig, så såg Bussy med sin tidigt utvecklade författarmedvetenhet helt annorlunda på saken för både hennes och sin egen del. Han var nämligen inte bara hennes kusin utan också hennes upptäckare. Som den litterära finsmakare han var insåg han snart att Marie de Sévignés formuleringskonst var något utöver det vanliga och förtjänade att uppmärksammas på högre ort. Därför infogade han några av hennes brev på central plats i den specialutgåva av sin korrespondens som han höll på att förbereda för kungen, ett tilltag som både smickrade och förskräckte kusinen. När hon bad Bussy att frisera hennes text svarade han nästan sanningsenligt: "Jag har inte rört era brev, madame. Le Brun skulle aldrig ändra på ett verk av

"Den franska litteraturen skulle varit mycket fattigare om inte Bussy hade uppmärksammat Mme de Sévignés talang och sett till att hennes brev överlevde."

Margareta Melén
är översättare och
kulturskribent.

Roger de Bussy-Rabutin.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

Tizian.” (Charles Le Brun var Ludvig XIV:s hovmålare.) Men det var först i och med den postuma publiceringen 1696 av Bussys memoarer som Mme de Sévigné nådde en vidare läsekrets och så småningom en berömmelse som skulle ställa hennes upptäckare i skuggan. Allt som till slut återstod av Bussy var hans koppling till den uppburna brevskriverskan och en vag aura av skandal som envist hängde kvar vid hans namn genom seklerna.

Det skulle dröja innan eftervärlden så sakteliga började få upp ögonen för denne mångbegåvade libertin som – när han inte svingade svärdet på Europas blodiga slagfält eller fjäderpennan hemma i sin skrivkammare – sällade sig till den hovadel vars hela tillvaro graviterade runt Solkonungen. Det var bara det att Bussy graviterade motsols, något som den brittiske kulturhistorikern Peter Burke har noterat i *En kung blir till. Myter och propaganda kring Louis XIV* (1992, i svensk översättning 1996). Där beskrivs Bussy som en representant för den försåtligt subversiva kritik mot den officiella bilden av Ludvig XIV som ”formulerades av individer som betraktade sig själva – eller åtminstone framställde sig själva – som lojala undersåtar”. Bussy var med andra ord ingen samhällsomstörtare utan tillhörde snarare en lång tradition av individualistiska rebeller som huvudsakligen drevs av en oemotståndlig lust att visa att kejsaren nästan alltid är naken. År 1992 publicerade också Jacqueline Duchêne sin litterära biografi *Bussy-Rabutin*, ytterligare ett tecken på det nyvaknade intresse för Mme de Sévignés halvt bortglömda kusin som bara har vuxit sedan dess.

Som nämnts gjorde Bussy ingen hemlighet av sina litterära ambitioner. De största byggstenarna i hans projekt att vinna evig ryktbarhet var hans *Mémoires* och framförallt hans korrespondens. Det rör sig om mer än 2 800 brev om man även räknar in svaren. Lagom till 400-årsjubileet 2018 upptäcktes fyra brev, publicerade av Daniel-Henri Vincent i *Lettres inédites*. Vincent beskriver Bussys korrespondens som ”en av 1600-talets viktigaste vad gäller både kvalitet och kvantitet”. Han nöjer sig dock inte med att sätta in de nyfunna breven i sitt sammanhang utan tecknar också ett fascinerande dubbelporträtt av Bussy och Mme de Sévigné, som förenades i samma kärlek till det skrivna ordet och sporrade varandra till ständigt nya fyndigheter.

Skrivandet var en tidig passion som följde Bussy genom hela livet. Han hade gott läshuvud. Hans skolgång blev dock ryckig och avbruten i förtid på grund av att fadern, i likhet med många adliga familjöverhuvuden vid den här tiden, använde sonen för sina egna karriärsyften inom militären. Därför hamnade den blott 16-åriga Bussy i spetsen för faderns regemente vid belägringen 1634 av den befästa staden La Mothe-en-Bassigny i Lorraine. När han fyllt 18 hade han redan deltagit i tre fälttåg, vid 20 års ålder blev han utnämnd till överste och drömde redan om marskalkstaven. Därefter var han med om de flesta av Frankrikes drabbningar i trettioåriga kriget, slogs på monarkins sida i det adelsuppror som kallas Fronden och fortsatte att strida i kriget med Spanien som varade till 1659.

På slagfältet betraktades Bussy som en stor tillgång med sitt mod och sin smittande glöd. Men vid sidan av var han långt upp i åren något av en urspårad musketör, en oförbätterlig slarver och kvinnojägare som hellre såg till sina nöjen än de förpliktelser som hans position förde med sig. I början krånglade han sig ur de flesta knipor han hamnade i med sin kvickhet och charm, och genom ingripanden från fadern. Men till slut blev hans försummelse så grava att kardinal Richelieu fann för gott att spärra in honom några månader i Bastiljen, en fästning som han skulle få se insidan av mer än en gång.

Den enda konstanten i Bussys tumultartade liv var hans skrivande. Det blev en så oskiljaktig del av honom att hans anteckningsböcker, där han noterade sina iakttagelser och upplevelser in i minsta detalj, alltid fanns med i hans packning när han drog i fält. Det var han ganska ensam om bland sina gelikar, som hade föga förståelse för hans ständiga noteringar. Bussy själv talade lättsamt om det som ett tidsfördriv, men det var betydligt allvarigare än så. Intuitivt hade han förstått att de stillsamma stunderna med pennan hjälpte honom att få perspektiv på sig själv och sina handlingar. De lockade fram ett reflekterande drag som skulle accentueras med åren, även om ungdomsårens vildhjärna aldrig lämnade honom helt. Han började förvandlas till vad Mme de Sévigné skulle kalla ”en ytterligheters man”.

De båda kusinerna såg inte mycket av varandra förrän de var i 20-årsåldern och uppehöll sig i Paris efter sina giftermål. Bussy hade gift sig 1643 med en annan kusin, Gabrielle de Toulangeon, och Marie året efter med Henri de Sévigné, en adelsman från Bretagne. Mellan honom och Bussy var sympatin omedelbar, de hade liknande historier om fältläger, strider och kvinnoaffärer att berätta, även om Henri saknade den intellektuella kvickhet, som Bussy i gengäld skulle finna i så rikligt mått hos hans hustru. ”Ingen kvinna i Frankrike är mer spirituellt, och mycket få är hennes jämlike”, sade han om henne.

Mme de Sévigné å sin sida skulle långt senare påminna honom om att det ”aldrig har funnits en så glad och leende ungdom som vår”. De var samma andas barn.

Året 1646 blev dramatiskt för båda. I augusti deltog Bussy i belägringen av Fort-Mardyck nära Dunkerque i norra Frankrike och fick två hästar dödade under sig, i oktober födde Marie de Sévigné sitt första barn, den blivande Mme de Grignan, och i december förlorade Bussy sin hustru i barnsängsfeber

efter att hon fött honom deras tredje dotter. Den nyblivne änkemannen försökte skingra tankarna genom att delta i ett nytt fälttåg i Spanien, och genom att inleda en korrespondens med sin kusin som sommaren 1647 väntade sitt andra barn på makens slott i Bretagne.

Några år senare, då Mme de Sévigné blivit änka vid 26 års ålder (Henri de Sévigné sårades dödligt i en duell om en annan kvinna), hade deras glada och lite flörtiga vänskap växt till ett hemligt samförstånd som, när de inte var osams, fick dem att leva i en ständig och otålig väntan på varandras brev. Som Daniel-Henri Vincent påpekar i *Lettres inédites* är *Le Grand Siècle*, det stora seklet, nästan otänkbart utan de båda kusinerna, var för sig eller i dialog med varandra. Den franska litteraturen skulle varit mycket fattigare om inte Bussy hade uppmärksammat Mme de Sévignés talang och sett till att hennes brev överlevde genom att lansera dem. Och utan sin kusin skulle Bussy själv ha saknat ”en partner värdig honom, en bundsförvant som kunde vara både motspänstig och skarp men också ömsint”.

När det gäller Bussys satiriska och parodiska texter hade han alltid en viss publik i tankarna, hovet och hovet närstående kretsar, som han ömsom ville roa, ömsom driva gysel med. Han spelade ett högt spel men var för inbilsk för att tro att han Bussy, grandseigneur och ryktbar krigare i kungens tjänst, på allvar skulle kunna råka illa ut på grund av några skrivelser som han var noga med att inte signera. Men i hans fall var stilen detsamma som en signatur; den var omisskännlig för alla i de kretsar där hans manuskript cirkulerade ur hand i hand innan de trycktes ifall populariteten verkade hålla i sig.

Men länge var Bussy välsedd vid hovet. Större delen av Fronden, då Parisparlamentet och vissa adelsgrupperingar försökte

”Berömda är också hans kärleksmaximer som gavs ut för första gången 1658 och som uppskattas av dagens nätburna citatsamlare i lika hög grad som de en gång tilltalade Ludvig XIV.”

hindra centralmaktens expansion under kardinalerna Richelieu och Mazarin, hade han utkämpat på monarkins sida. Han hade blivit utnämnd till generallöjtnant för sina tjänster och marskalkstaven tycktes inom räckhåll. Ett slumpartat möte på tu man hand med en 20-årig Ludvig XIV under belägringen av Dunkerque 1658 blev ett magiskt ögonblick för Bussy, som han utnyttjade till fullo för att briljera med sina kunskaper om krigskonstens alla aspekter. Men tillbaka i Paris skulle han låta tala om sig på ett allt annat än smickrande sätt.

Under påskfastan 1659 rumlade Bussy om på ett lantställe i Roissy, en liten ort nordöst om huvudstaden, tillsammans med några av det unga hovets mest ökända svirare. Exakt vad det oregerliga sällskapet företog sig är höljt i dunkel men till de mer nämnbare upptågen hörde att komponera parodier på religiösa hymner med texter som gjorde narr av den unge kungens förälskelse i Marie Mancini, en av kardinal Mazarins systerdöttrar, och som på ett obscen sätt tog upp skvallret om ett förhållande mellan kardinalen och kungens mor, Anna av Österrike. Först på sin ålders höst skulle Bussy medge faderskapet till dessa vanvördiga kupletter som snart började cirkulera och väckte både anstöt och munterhet.

Rumlarna från påskeveckan i Roissy skickades alla i exil, i Bussys fall till födelsebygden i Bourgogne. Eftersom han hade ett ego av kungliga dimensioner intalade han sig snart att han skulle kunna vinna tillbaka Ludvigs gunst utan att tvingas avstå från sina satirer. Följaktligen utnyttjade han denna första exil till att skriva *Histoire amoureuse des Gaules*, en serie maliciösa porträtt av ett urval av personer i höga positioner och av några av hovets galanta damer uppblandat med anekdoter, påhittade brev och dialoger och några av kupletterna från Roissy, alltsammans förenat till ett sammanhängande helt i form av en satirisk roman.

Bussy återvände till Paris från sin exil med en text som var en potentiell krutdurk. Allt som behövdes för att den skulle explodera var minsta lilla obetänksamhet från hans sida och den lät inte vänta på sig. Manuskriptet lånades ut i förtroende, kopierades ofördröjligen och spreds snart som en löpeld allt medan skandalen växte i omfång. Bussy hade porträtterat sina offer, deras lyten och tillkortakommanden, med en så diabolisk exakthet att det inte var någon svårighet att identifiera dem trots att de hade försetts med pseudonymer.

Hovet var i fullt uppror och genljöd av upprörda känslor och protester och till och med uttalade dödshot mot Bussy. För att skydda sig beväpnade han sig med en karbin och två pistoler. Efter mörkrets inbrott lät han sig alltid åtföljas av fyra män till häst som en beriden livvakt.

Det som gjorde Bussys omsorgsfullt utmejslade porträtt så dräpande var paradoxalt nog satirens måttfullhet. Han var ingen karikatyrtecknare och kom egentligen inte med några nya avslöjanden utan nöjde sig med att med sylvass skärpa betona de karaktärsdrag och fysiska ofullkomligheter hos sina offer som alla visste fanns där men av olika skäl föredrog att lämna obemärkta.

En som visste hur det kändes att träffas av Bussys giftpilar var Mme de Sévigné. Efter att hon och kusinen blivit osams om en penningaffär upptäckte hon till sin förfäran att hon var porträtterad i *Histoire amoureuse des Gaules*. "Det elaka porträttet", som hon kallade det, är mästertligt utfört och ett exempel på den skoningslösa elegans som var utmärkande för Bussy. Hon fick bland annat läsa att hon var "oregelbunden ända in i ögonstenarna, ända till ögonlocken". Eftersom ögonen sägs vara själens spegel och Mme de Sévignés råkade vara olikfärgade var denna avvikelse enligt

Bussy "en naturens varning till dem som närmar sig henne att inte alltför mycket lita på hennes vänskap". Hur sårad och bestört hans kusin än var över "att se sig själv i tryck, vara den som man har roligt åt i landsorten", kände hon ändå igen och uppskattade en mästares hand i Bussys penselföring. "Jag hade nog", skriver hon, "tyckt att det var lustigt om det hade gällt någon annan, och om det hade kommit från någon annan."

De båda kusinerna skulle försonas. Värre var det med Bussys relation till kungen. Uppståndelsen kring *Histoire amoureuse des Gaules* kunde inte ha kommit olägligare. Medan Bussys verk, där han öppet gjorde narr av religionen, fick allt större spridning, hade religiösa påtryckningsgrupper fått igenom ett spelförbud för Molières *Tartuffe*. Liksom den extravagante finansministern Fouquet, som vid den här tiden dömdes till livstids fängelse, hade Bussy varit blind för att tiderna hade förändrats. Den unge kungen var långt ifrån något dygdemönster

men han hade för avsikt att regera och att regera ensam, en härskarstil som krävde ordning och underordning. Bussys text tvingade hela hovet, med kungen i spetsen, att se sig självt i en narrspegel.

Bussys rang och militära position, hans inval i Franska Akademien i början av 1665, hans espri och djärva bortförklaringar – ingenting kunde längre rädda honom. I april blev den nye akademiledamoten inspärrad i Bastiljen för andra gången i sitt liv. Så småningom tilläts han att återvända till sina gods i Bourgogne på obestämd tid. Det skulle ta 17 år innan

han fick audiens vid hovet och kunde vistas fritt i Paris.

Under mellantiden började han, för att överbrygga avståndet till den parisiska umgängeskretsen, planera för inrättandet av ett porträttgalleri i de magnifika salarna på familjens slottet Bussy-Rabutin. När projektet blev känt i Paris utbröt en febril aktivitet bland de tillfrågade modellerna – vapenbröder, hovmän, vännor – för att förse honom med material. Snart hade han fått ihop ända till trehundra porträtt som undan för undan förseddes med kortfattade och ibland giftigt humoristiska deviser. Idag är slottet Bussy-Rabutin, med sin originella porträttsamling, en av Bourgognes populäraste turistmål. Bussy höll sig också sysselsatt med att skriva sina memoarer. Hundra år före Rousseau gör han där, som Jacqueline Duchêne påpekar i sin biografi, "anspråk på rätten att utan omsvep berätta vad han gjort, utan skam och malplacerad blygsel".

Allteftersom åren gick och krämporna gjorde sig påminda fördjupades kusinernas medvetenhet om vad de betydde för varandra. Det var till sin kusin som Mme de Sévigné vände sig för att få stöd när hon drabbades av mörka tankar. "Att vara med er", skriver hon den 9 oktober 1675, "skulle varit ett förträffligt botemedel; jag skulle inte längre vara sorgen och ni skulle lära mig att inte frukta döden." Bussy, som hade haft som yrke att sätta livet på spel, svarar henne tio dagar senare att "det bara var genom att vänja mig vid tanken som jag minskade min fruktan". Men han medger att "jag som älskar glädjen, jag tror jag skulle dö om jag inte längre hade er att skratta tillsammans med". Men det var den åtta år äldre Bussy som försvann först av dem, drabbad av ett slag-anfall den 6 april 1693, några dagar innan han skulle ha fyllt 75 år. Hans plötsliga död gjorde Mme de Sévigné förkrossad, hon hade förlorat sin syskonsjäl och trätobroder och deras nära nog livslånga dialog var för alltid bruten. Ändå lever deras röster vidare, fyllda av harm och förebråelser, av lekfullt gnabbande och elegant spefullhet som med åren då och då får lämna plats för ett livsklokt filosoferande kring mänsklig dårskap och alltings ändlighet. Det är så de når oss tvärs igenom seklerna, renade och befriade från tidens fördomar och allt som skiljer oss från dem. ✧

HISTORIA

När kyrkorna stod halvfärdiga

I ett nytt praktverk skildras Finlands medeltida stenkyrkor. Utgivningen är en kulturgärning, menar

Gunnar Wetterberg.

ATT VITTERHETSAKADEMIEN GER ut Markus Hiekkans nästan tusensidiga *Finlands medeltida stenkyrkor* – i översättning av Camilla Ahlström-Taavitsainen – är en stor kulturgärning. Alldeles för många böcker på det sofistikerade grannspråket är otillgängliga för oss som inte behärskar finska. I sig rymmer verket så mycket: hur befolkningen bröt bygd, hur landet kristnades, samspelet mellan de båda riksdelarna, hur reformationen skapade om kyrkorummet – och oändligt många vackra bilder på kyrkor och målningar.

De finska stenkyrkorna byggdes ganska sent. De äldsta kristna föremålen i Finland härrör från 500-talet, men det är osäkert om befolkningen då var medveten om eller brydde sig om vad de stod för. Hiekkanen använder gravskicket för att datera övergången till den nya läran. Brandgravarna hade dominerat under en stor del av järnåldern, men i slutet av 900-talet och början av 1000-talet blir jordgravarna allt fler. På 1100-talet förekommer bara några enstaka brandgravar, och det tolkar Hiekkanen som ett starkt indicium på att befolkningen hade kristnats.

Men därifrån till stenkyrkorna tog det lång tid. De första församlingarna grundas omkring år 1200, men kyrkorna byggs fortfarande i trä. De äldsta stenkyrkorna på Åland är från slutet av detta århundrade, men på fastlandet dröjde stenbyggena ytterligare hundra år. Hiekkanen tror att Åbo domkyrka började byggas omkring sekelskiftet 1400, och sedan följde de andra byggena fram till omkring 1560, som han räknar som den finska medeltidens slut.

Under tiden, menar Hiekkanen, hann man på flera håll bygga både två och tre träkyrkor. Det är egentligen det resonemang i boken som lämnar mig mest undrande. Tesen om de flera föregångarna återkommer ofta, men för det mesta med konstaterandet att den inte går att belägga. Det skulle han ha behövt utveckla för att övertyga.

Många av de stenkyrkor som började byggas i Finland fullbordades aldrig som tänkt var. Ofta startade man med att bygga

sakristian för att förvara kyrkans klenoder i ett stenhus för brandfarans skull, sedan rev man den ursprungliga träbyggnaden och fortsatte med långhus och vapenhus. Men ibland kom man inte längre. På något håll står sakristian kvar i anslutning till en träkyrka, i andra församlingar har den blivit en ensam byggnad på kyrkogården.

DET VAR GUSTAV VASAS fel. Kronans åtgärder i reformationens spår gick ut över församlingarnas och därmed kyrkobyggenas ekonomi. Kungen drog in en stor del av tiondet och konfiskerade många av kyrkornas guld- och silverföremål. Runt om Åbo lägger fogdarna rabarber på kalkar, paterner, kronor och kors.

Hiekkans genomgång blir en lektion i finsk geografi och bebyggelse. Åland kom först, sedan det egentliga Finland, landskapet runt Åbo. Det var den rikaste och tätast befolkade delen, med 31 projekt. Till de tidigt befolkade områdena hörde också Satakunta, Tavastland och Nyland. Från dessa kärnområden trängde de kristna nybyggarna in i Österbotten, Karelen och Savolax.

Behovet av stil

64 Alva Dahl saknar stilistiken

Poeten som vittne

66 Tommy Olofsson läser Carolyn Forché

En damhandskes odysse

68 Laura Barbagallo tittar på Max Klinger

En mästertlig polisberättelse

70 Erik Hedling tittar på *Line of Duty*

Krönika

71 Fredrik Haage försöker hålla stilen

I korthet

71 Nathan Shachar minns Basmat Even-Zohar

Församlingen fick bänkar att sitta i för att lyssna, sidosaltarna åt jungfru Maria och kyrkans skyddshelgon revs, medan huvudaltaret flyttades och byggdes samman med väggen, så att ingen skulle få för sig att krypa runt altaret i en av de påviska riterna.

Åbo domkyrka.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

I BOKEN STAPLAS ort på ort, med genomgångar av byggnadsprocess, byggnadernas utseende, utsmyckning och övergången till reformation. Dispositionen är tämligen enahanda, men den blir sällan trötande. Läsaren undervisas kyrka för kyrka om dåtidens byggande, skick och bruk. På planritningarna som inleder varje kapitel hittar man vapenhuset uppe i nordost, sakristian mot söder och rentav sydväst, med en liten öppning nedanför koret i sydost – det var den dörr som prästen själv använde.

Kyrkorna är vackra byggnader i gråsten. Först så småningom framgår det att många till en början var rappade och kalkade. För den som är uppvuxen med Skånes vita medeltidskyrkor blir den självklara frågan: Varför slutade man så genomgående med detta i Finland? Den får inget svar. En

del kyrkor var utrustade med yttre predikstolar – kanske för ceremonier och processioner på kyrkogården, men tydligen också för tiggarmunkar som drog runt och predikade.

TILL BOKENS NJUTNINGAR hör bilderna av all utsmyckning. Målningarna kom på plats redan när kyrkorna byggdes. Då dekorerades de med det som Hiekkänen kallar byggmästarmålningar, som allra enklast de tolv invigningskors som biskopen markerade med helig olja, ibland girlander och blommor, någon gång mer föreställande målningar – och på ett par ställen ett ansikte som kanske var byggmästarens signum eller självporträtt.

Många församlingar nöjde sig inte med detta. Efter några år – när byggnadskassan kanske hade fyllts på – kallade de in mer

professionella målare, som fyllde väggarna och valven med figurer. Somt upprepades många gånger – Jesu lidandes historia, apostlarna, de vanligaste bibliska berättelserna med Simson och Jona och många andra.

MEN DET FANNOS också utrymme för mindre kända berättelser och legender. I redogörelsen för Kumlinge kyrka på Åland fick jag lära mig Sädesundret. Under flykten till Egypten red jungfru Maria ”förbi en bonde som sådde sin åker, och hon bad honom hämta sin skära, för redan samma kväll skulle säden vara mogen. Till dem som förföljde Jesusbarnet och hans föräldrar skulle bonden utan att ljuga kunna berätta att de som förföljdes passerade när säden såddes. Säden mognade på en dag, och när förföljarna på kvällen frågade bonden om han >>

hade sett ett par och deras barn passera svarade han som Maria hade bett honom. Då antog soldaterna att rymningarna var alltför långt borta och vände om med oförrättat ärende.”

Sådan skönhet finns också i skulpturerna. I Ulfaby och S:t Bertils finns det tråhuvuden av Johannes Döparen, antagligen båda fästa på fat – som i sin tur användes som lock på dopfontarna, ett säregnet sätt att koppla samman den ena historien med den andra. Huvudena är av björk, och det – liksom furu – talar för att de snidats i Finland. Skulpturer av ek kommer troligen någon annanstans ifrån – Sverige, Tyskland, men det finns också föremål från Nederländerna och Frankrike.

MYCKET AV DETTA förändrades vid reformationen. Under den katolska tiden hade offret varit det centrala, nu stod istället predikan av Guds ord i fokus. Det hade funnits läspulpetter åt prästen redan tidigare, men nu blev predikstolarna det centrala. Församlingen fick bänkar att sitta i för att lyssna, sidoaltarna åt jungfru Maria och kyrkans skyddshelgon revs, medan huvudaltaret flyttades och byggdes samman med väggen, så att ingen skulle få för sig att krypa runt altaret i en av de påviska riterna.

Målningarna kalkades över, men detta var sällan reformatörernas fel. I Sverige och Finland härskade en ganska stillsam lutherdom. Församlingarna gillade sina bilder, och det framgår av Hiekkansens bok att några morrade när de ifrågasattes. De bestialiska övergreppen kom inte förrän med 1700- och 1800-talens estetik – då menade tongivande biskopar och präster att målningarna var ”påviska” eller helt enkelt ”fula” (och någon gång anstötliga), och då kalkades de helt sonika över.

I sitt förord knyter Vitterhetsakademins tidigare vice preses Anders Andrén an till akademiens del i det väldiga projektet Sveriges kyrkor. Under de omkring hundra åren som projektet pågick hann man gå igenom ungefär 700 av Sveriges cirka 2 000 församlingskyrkor. Riksantikvarieämbetet höll sedan i *Sockenkyrkoprojektet*, som har givit ut översikter per landskap, men alla landskap kom inte med. Projektet gav ut en sammanfattande, övergripande antologi, men den har inte riktigt den konkretion och mångfald som Markus Hiekkanen åstadkommit. Tänk om Vitterhetsakademien kunde uppmuntra någon att skriva en svensk motsvarighet! Då skulle Sveriges kulturhistoria bli ett par snäpp rikare. ✿

SPRÅK

Behovet av stil

Med tanke på att vi hela tiden omges av texter är det beklagligt att det numera knappt bedrivs någon forskning om stilistik, skriver **Alva Dahl**.

ETT TYDLIGT KÄNNETECKEN för vår tid är att vi ständigt är omgivna av skrivna texter. Vi har visserligen i ganska stor utsträckning bytt ut papperet mot skärmen (även om det papperslösa samhället ännu tycks avlägset), och bilden har fått en ökad betydelse – på kvällarna streamar vi tv-serier istället för att läsa, och i tidningar och böcker har bilderna länge tenderat att breda ut sig. Likväl har en genomsnittlig svensk knappast någonsin tidigare läst och skrivit så mycket som nu. Vilka krav vårt komplexa skriftsamhälle ställer på sina medborgare är något de flesta sällan reflekterar över, men vi blir uppmärksamma på det när något inte fungerar som väntat – till exempel under början av denna höst när UR-dokumentären *Skrivglappet* skapade debatt om skolbarns bristande läs- och skrivfärdigheter.

Att komma undan utan att skriva och läsa något alls lyckas knappast något barn i vårt land med. Vi läser nyheter på mobilen, skyltar på bussen, uppdateringar på webbplattformar av olika slag, Wikipedia-artiklar, privata sms, myndighetspost, jobbmejl, recept, protokoll och undertexter – för att bara nämna några av alla de genrer och texttyper som dök upp när jag nyligen frågade mina Facebookvänner vad de hade läst under den gångna dagen.

Många av dessa genrer stöter förstås även barn på – och fler därtill. Undan för undan lär vi oss hur de fungerar och hur de stilistiskt skiljer sig åt. Ju fler olika slags texter vi möter, desto bredare blir vår egen repertoar. I avhandlingen *Ungdomars dagliga interaktion* från 2010 följde forskaren Theres Belander sex svenska gymnasieungdomar på olika orter och noterade hur de på ett självklart sätt varierade sitt språk mellan de olika miljöer de rörde sig i under en dag.

Mycket av denna språkliga anpassning efter genre och situation sker spontant. För att vi ska utvecklas är det alltså framförallt viktigt att vi möter och läser en bredd av texter, men det är också till stor hjälp att kunna tala om skillnaderna mellan dem, om de små språkliga nyanser och skiftningar som påverkar vårt intryck av en text och den som har skrivit den. Detta skedde en gång inom forskningsfältet stilistik, vars begreppsapparat kom allmänheten till del bland annat via lärarutbildningen i svenska. Problemet är att detta forskningsfält sedan

länge står nästan tomt. Grundkurserna finns kvar men bygger på gammal forskning som inte speglar dagens textlandskap.

I våras publicerade det svenska Marcel Proust-sällskapet en tunn liten gul bok innehållande Proustartikeln *Om Flauberts stil*, i översättning av Maria Kronberg och Jan Stolpe. Artikeln är naturligtvis av intresse för Proustkännarna, men som stilanalys anno 1920 betraktad fann jag den ganska alldaglig, och som okunnig i franska hade jag inte helt lätt att följa med i resonemangen om Flauberts tempusval och meningsbyggnad.

ÄNDÅ BLEV DENNA lilla skrift recenserad i såväl *Dagens Nyheter* som *Expressen* och *Svenska Dagbladet* – något uppseendeväckande, med tanke på vilken försvinnande liten andel av bokutgivningen som uppmärksammas i dagspressen. Detta beror säkert till stor del på de tunga namnen Proust och Flaubert, men jag undrar om det inte också är ett tecken på att kritikernas törst efter stilistisk textanalys. I DN skrev Jens Christian Brandt: ”Att ta del

Vilka krav vårt komplexa skriftsamhälle ställer på sina medborgare är något de flesta sällan reflekterar över.

av hans iakttagelser är som att själv lära sig läsa, att faktiskt se hur det vi kallar skönhet uppkommer och tar gestalt.” En fin beskrivning av hur stilistik kan fungera.

I *Expressen* passade Malte Persson på att ägna hälften av det snäva recensionsutrymmet åt att lyfta fram stilistiken som sådan och kritisera bristen på stilistisk medvetenhet såväl hos samtida svenska prosaförfattare som hos deras kritiker: ”Det är ju så mycket lättare att tala om en romans handling och idéer och psykologi, än vad det är att tala om författarens språkrätm eller sätt att använda adverb och ordet ’och’. Men om kritiken ska kunna urskilja vad som har bestående värde, så måste den även göra

Vi omges av texter.

FOTO: TT, ALAMY, JOHNER

det sistnämnda.” I en av sensommarens kulturdebatter, den om Lydia Sandgrens uppmärksamade debutroman *Samlade verk*, framförde DN-kritikern Åsa Beckman en liknande ståndpunkt, efter att Jens Liljestrand, biträdande kulturchef på *Expressen*, hävdade att diskussionen om Sandgrens roman synliggjorde ”ett dilemma i vår bransch: svårigheten i att förklara litterär kvalitet”.

OCH JA, DET är svårt att förklara vad det är i en viss text som överrumplar mig, vad som är så njutbart eller förskräckligt, vad som väcker respekt eller irritation. Det finns inga enkla, objektiva mått. Att så gott vi kan sätta fingret på vad vi ser i en text, varför den gör ett visst intryck på oss, kräver helt andra verktyg, som jag med litteraturvetaren Toril Moi skulle vilja sammanfatta: ”att rikta en rättfärdig och kärleksfull blick på verkligheten och hitta ett språk för att uttrycka det som denna blick ser”. Att göra så är riskabelt eftersom det kräver att vi engagerar vår subjektivitet. Vi kan därför aldrig veta med säkerhet att vår bedömning inte påverkas av till exempel fördomar och bekvämlighet, men genom att formulera oss bjuder vi in till dialog med andra, som har andra perspektiv – en dialog som i sin tur kan fördjupa våra kunskaper. Om vi istället undviker krångliga ämnen kommer vi likväl att bära runt på

oformulerade uppfattningar och styras av dem. Skillnaden är att det blir så mycket svårare att diskutera, problematisera och utmana det ingen vill sätta ord på.

JENS LJLJESTRAND DISPUTERADE i litteraturvetenskap 2009, året innan jag själv påbörjade forskarutbildningen i nordiska språk och blev varse att den stilistik som jag hade uppskattat så mycket under grundutbildningen var helt ute som forskningsämne. Det verkade gälla både språkvetenskapen och litteraturvetenskapen. Så småningom insåg jag att ämnet hade haft det knackigt länge, men nu anade man det bara i enstaka, sporadiska efterklangsavhandlingar.

Stilistiken tycktes vara för gammalmodig och svårförenlig med aktuella paradigmer och metoder. När några av oss som trots allt gillade stilistiken satte ihop en antologi med språkvetenskapliga studier av skönlitterära texter, *Det skönlitterära språket* (2015), undvek vi överlag det svåra stilbegreppet.

Också min egen avhandling *I skriftens gränstrakter* (2015), om interpunktionens funktioner i tre samtida svenska romaner, undvek jag till sist att placera inom det belastade stilistikfältet. Jag ville ju inte att mina forskningsresultat på förhand skulle avfärdas som irrelevanta.

Det finns förstås inget självändamål

med att hålla fast vid mossiga och svår-användbara begrepp. Men när forskarna gjort reträtt har de lämnat över diskussionen åt andra, utan att bidra med de verktyg för tanken som vetenskapen trots allt har att erbjuda. Lärare, språkvårdare, författare, journalister, kommunikatörer, kritiker och andra textknegare måste dagligen förhålla sig till stilistiska frågor. Utan aktuell forskning får dessa klara sig bäst de kan med sin språkkänsla och sina föräldrade läroböcker.

EN INSTANS SOM märker detta är Språkrådet, som inte slutat att få in stilfrågor från allmänheten. Flera år efter att jag lämnat forskarvärlden har jag därför nu blivit ombedd av Språkrådet att försöka hitta ett pedagogiskt sätt att beskriva den stilistiska variationen i dagens mångskiftande textlandskap. Så sitter jag helt oväntat denna höst och filar på nya stilbeteckningar som kan ersätta gamla begrepp som ”ledig stil” och ”kanslistil”. Det är en uppgift som i forskningssammanhang förmodligen skulle uppfattas som bakåtsträvande och irrelevant, och resultatet kommer inte att bli någon objektiv och vattentät kartläggning. Ändå tycker jag mig ha fått en uppgift som faktiskt kan tjäna alla som läser och skriver: att försöka skärpa blicken och begreppen för det helt vanliga och vardagliga språkandet. ✨

Poeten som vittne

Carolyn Forché är en ovanlig poet. Hon intresserar sig inte för det egna jaget utan för världens katastrofområden, skriver **Tommy Olofsson**.

DEN VARMA BLICKEN, ömheten i hennes sätt att se på världen och människorna, är nog det som är mest påfallande i den amerikanska poeten Carolyn Forché's dikter. Och det är ingen bortvänd blick. Den riktas mot krig och andra fasor, mot det himlaskriande lidande som finns här på jorden, men den riktas även mot den tålmodiga värdighet som hon ofta tycker sig finna även hos de mest utsatta. Den riktas också mot allsköns växter, djur och föremål. Alltid med uppmärksamhet och förundran.

Det finns ett håll som denna blick inte riktas emot. Det är det egna jaget. Carolyn Forché är ingen inåtvänd poet som vänder sökarljuset in mot den egna själens skrymslen och vrår. I det hänseendet skiljer hon sig radikalt från årets Nobelpristagare i litteratur Louise Glück, en annan ame-

rikanska som också ges ut av det malmöiska kvalitetsförlaget Råmus.

Glück är en representant för den stora amerikanska traditionen, som sträcker sig från Walt Whitmans *Song of Myself* och Emily Dickinsons fokusering på den egna vardagens alla små subtila underverk ända fram till förbehållslöst självbekännande och egocentriska lyriker som Robert Lowell, Sylvia Plath och Anne Sexton.

DET ÄR DENNA dominerande amerikanska tradition som under de senaste årtiondena framförallt har utmanats av John Ashbery, som kollar bort sina läsare genom att lansera ett nästan upplöst eller ständigt ombytligt och föränderligt jag, som ofta verkar röra sig i en lyrisk version av Lustiga huset, ständigt undflyende och förvrängt av de ständiga perspektivskiften som kännetecknar hans diktning. Ett viktigt stråk i Ashberys poesi är kritiken av föreställningen att det alls finns någon fast identitet. Men på så sätt är han ändå upptagen av centrallyriken som fenomen, om också på ett subversivt plan.

Carolyn Forché representerar något helt annat. Hon uppvisar i sin diktning knappast en tillstymmelse av intresse för det egna jaget. En kritiker har träffande karakteriserat hennes diktning som en "Song of Not Myself". Det är ett val som är lika genomtänkt som när Tomas Tranströmer i sin debutdiktsamling avstod från att använda sig av pronomenet "jag" och även senare i sitt författarskap tillgriper detta förhållandevis sällan.

Tranströmer hade idémässiga skäl för sin återhållsamhet, främst av dessa en föreställning om att diktarens kall bör vara att försätta sig i kontakt med mänsklighetens kollektiva omedvetna i jungiansk mening, alltså vara en som kan aktivera arketypiska föreställningar hos läsaren och därmed nå denna på ett djupare plan än vad vanlig kommunikation förmår. Carolyn Forché har helt andra och mer rättframma skäl. Hennes föresats är helt enkelt att skriva om andra människor, levande eller döda, hellre än om sig själv.

Det är poeten och professorn Lars Gustaf Andersson som nu har översatt ett stort urval av Forché's poetiska produktion alltifrån debuten 1976 fram till hennes femte och senaste diktsamling *In the Lateness of*

Carolyn Forché.

FOTO: GREG ALLEN/TT

the World från i år. Volymen har titeln *Mot slutet* (Rámus förlag), hämtad från den sista dikten i urvalet.

Lars Gustaf Andersson har kunnat bygga vidare på den pionjärinsats som Jan Karlsson gjorde. Redan 1984 gav han ut en översättning av hela hennes andra diktsamling *Landet mellan oss* i en volym som fick stor spridning, tack vare att den publicerades i Bra Böckers serie Bra Lyrik.

Det var denna samling – i original *The Country Between Us* (1981) – som gjorde Carolyn Forché till en uppmärksamman och även omdiskuterad diktare, därför att hon i den skriver med utgångspunkt från inbördeskriget i El Salvador och följaktligen kunde karakteriseras som en ”politisk poet”. Men den beteckningen vände sig Forché själv energiskt emot och ville hellre kalla sin bok för en ansats till vittnesdiktning, ”a poetry of witness”, något som äger giltighet för alla hennes diktsamlingar.

Ifjol tilldelades Forché ett hedrande pris för sin insats för bevakningen av mänskliga rättigheter i Latinamerika. Det var just ett sådant engagemang som första gången drev henne ut i världen på 1970-talet, ungefär vid samma tid som organisationen Human Rights Watch bildades 1978. Som ung volontär lockades hon med till inbördeskrigets El Salvador av en karismatisk man, som hon ingående har beskrivit och försökt komma till klarhet med i en prosabok med titeln *What You Have Heard Is True. A Memoir of Witness and Resistance* (2019). Boken kom att bli en av de mest uppmärksammade böcker som gavs ut i USA ifjol och blev nominerad till National Book Award. Av den framgår att författaren i efterhand inte är säker på om mannen som lockade henne till El Salvador var CIA-agent eller subversiv politisk idealist.

HUR SOM HELST var det den långvariga viselsen i El Salvador som gjorde Carolyn Forché till den poet hon alltsedan dess har varit. Det var där hon första gången mötte ”krigsögda” människor och kom dem nära inpå livet, så att hon med sällsynt inlevelse kunde skildra deras vardag, deras vanda och förhoppningar om framtiden.

Hennes ungdomliga engagemang har genom åren både fördjupats och vidgats. Hon har i årtionden rört sig mellan krigsskådeplatser och konflikthärder runtom i världen, från Sydafrika till Libanon och Kina, alltid i sällskap med sin make Harry Mattison, berömd fotograf på *Time Magazine*, alltså en man med hela världen som arbetsplats.

Forché's lyriska projekt har blivit att gestalta ”extasen att stå utanför sig själv” för att ”se världen sådan den är” och försöka skildra åtminstone några delar av ”Världen i sitt världande”. Denna värld

Inbördeskriget i El Salvador 1979.

FOTO: ALAMY

inbegriper inte bara krigshärder där hon ser lekande ”barn som gör skottsäkra västar av kartong” utan även ofattbart armod, liksom en båtflyktning vars barn har dött i en gummibåt på Medelhavet och en man som har förlorat sin familj i en bombkrevad. Hon skriver också om samtidens fortskridande miljöförstöring, särskilt om all plast och annat avskräde hon har sett flyta omkring runt en ö i Stilla havet.

Det var där hon första gången mötte ”krigsögda” människor och kom dem nära inpå livet, så att hon med sällsynt inlevelse kunde skildra deras vardag, deras vanda och förhoppningar om framtiden.

Även om det oftast sker i kraft av saker de har sett på tv, läst om i tidningar, i böcker eller på internet, finns dock många diktare som ger uttryck för förtvivlan inför skriande orättvisor på vår jord och desperation över miljöförstöringen. Forché gör emellertid därutöver något annat och mer, och då tänker jag inte bara på att hon besöker utsatta människor och själv

vistas i delar av världen där förhållandena är himlaskriande prekära. Jag tänker i första hand på att hon trots allt ingjuter ett visst hopp om framtiden, inte minst i kraft av den kärlek, värdighet och obändiga livskraft hon tycker sig finna även hos människor som utifrån sett verkar ha fått sina liv sönderslagna och förödda.

Carolyn Forché's blick är inte förblindad av tårar. I hennes medkänsla finns ett så stort mått av ömhet att hon lyckas närma sig de utsatta och tydligt väcka förtroende. Hon återger delar av samtal och repliker, beskriver enkla måltider och inredning i påva hem hon har blivit bjuden till. Därigenom blir dessa fattiga och marterade människor levandegjorda för läsaren och ges ansikten, namnges till och med ibland. De är inte bara ihopklumpade till uigurer i Kina eller rohingyer i Myanmar. Hennes medkänsla är aldrig svepande eller allmänt hållen, aldrig utspädd, utan genomgående inriktad på enskilda människor, vilket gör att det för oss läsare blir så mycket lättare att bli berörda av den. Allt kommer så mycket närmare på det sättet.

ÄGNSLAN SOM KRYPER sig på är att det hade kunnat vara vi själva som råkat lika illa ut. Tänk om det vore din eller min familj som måste fly från Aleppo! Det är lätt att leva sig in i den syrier som frågar sig: ”Fly, ja, vi ska lyda flygbladen och fly, men vart? / Till havet för att ätas, till Europas kuster för att fångas? / Till *Eländes-lägret* och *Stanna kvar-lägret*. Jag bara frågar, vart?” ✨

En damhandskes odysseé

Max Klingers konst utgör en länk mellan 1800-talets symbolister och mer modernistiska uttryck, skriver **Laura Barbagallo**.

I ÅR ÄR det 100 år sedan den tyske konstnären Max Klinger (1857–1920) gick bort. Hans konstnärskap har därför uppmärksamats med flera ambitiösa utställningar bland annat i Leipzig, München, Gofsjena och Naumburg, och genom en specialproducerad dokumentär i den tysk-franska tv-kanalen *Arte*. Klinger är en konstnär som länge var nästan bortglömd men som successivt återupptäckts sedan 1970-talet, i takt med att intresset för den symbolistiska konsten och secessionsrörelserna i München, Berlin och Prag har fått större uppmärksamhet.

I Klingers konst kan man spåra fröet till modernismens förstadium i det sena 1800-talets konst. Hans konstnärskap utgör den huvudsakliga länken mellan den generation konstnärer som samlats kring schweizaren Arnold Böcklin (1827–1901), en av den tyska symbolismens grundare, och en yngre generation av konstnärer, kanske främst företrädd av Franz von Stuck (1863–1928), som fullt ut skulle utveckla den radikala ungdomsstilen.

Klinger utbildades vid konstskolan i Karlsruhe och flyttade senare till Berlin, Bryssel, München och Paris. Han hade en ateljé i Rom med en terrass med utsikt över Colosseum, som senare övertogs av hans vän konstnären Otto Greiner och som så sent som 2013 figurerade i Paolo Sorrentinos uppmärksammade film *Den stora skönheten*.

I FLORENS MÖTTE han Böcklin, som kom att få ett avgörande inflytande för honom. Böcklin omgärdades redan under sin livstid av ett nästan mytiskt skimmer, och efter hans tre separatutställningar 1897 i Basel, Berlin och Hamburg var hans konst fast etablerad i det allmänna medvetandet som en sorts omtolkning av klassisk mytologi i ett psykoanalytiskt ljus. Klinger utförde ett antal etsningar och akvatinter av Böcklins verk, och ägde själv flera av hans målningar, bland annat ett exemplar av den berömda målningen *Dödens ö*. Den första delen i Klingers grafiska serie *Eine Liebe* från 1887 är tillägnad hans schweiziske läromästare.

För både Klinger och Böcklin, liksom för de andra i denna den sista generationen av så kallade *Deutsch-Römer*, tyska konstnärer som hade valt Italien som

sin hemvist, utgjorde landet ett förlovat Arkadien. Här kunde de leva liksom utanför tiden, i en illusion om en idyllisk existens och förenade av en önskan om frigörelse från konventionen i det samtida vilhelminska Tyskland, som de ofta upplevde som kvävande och socialt begränsande. De förenades av en gemensam estetisk över-

Det är inte bara välkända konstnärliga storheter som Edvard Munch och Max Ernst som är tack skyldiga Klinger, utan även mindre kända konstnärer som också förtjänar att återupptäckas.

tygelse, uttryckt genom begreppet *Ein-fühlung*, en sorts symboliskt inkännande mellan konstnären och naturen. Klinger grundade 1905 *Villa Romana* i Florens, ett konstnärshem för tyska konstnärer som fortfarande används.

KLINGERS TEORETISKA BIDRAG till den moderna konsten ligger främst i hans skrift *Malerei und Zeichnung*, utgiven i Leipzig 1891. Här presenterade han ett helt nytt sätt att se på grafiken. För Klinger var det inte en sekundär konstform utan det uttrycksmedel han medvetet valde framför andra. Han ansåg att grafiken gjorde det möjligt att beskriva omvärlden på ett mer varierat sätt än vad måleriet erbjöd. Samtidigt blir det möjligt att skildra sin inre värld mer intensivt. Han myntar här begreppet *Griffelkunst*, med vilket han i vid mening avsåg grafik och teckning. Han utgår från Albrecht Dürers renässansgrafik som han menade var fullbordad, och tillägger att "färg skulle förinta den andliga värld som teckning har gemensamt med konst och poesi". Hans förebilder är 1400-talskonstnären Martin Schongauers exakthet, Rembrandts symbolistiska tillämpning av klärobskyr och Goyas mörka, visionära dramatik.

Från de gamla mästarna har han också

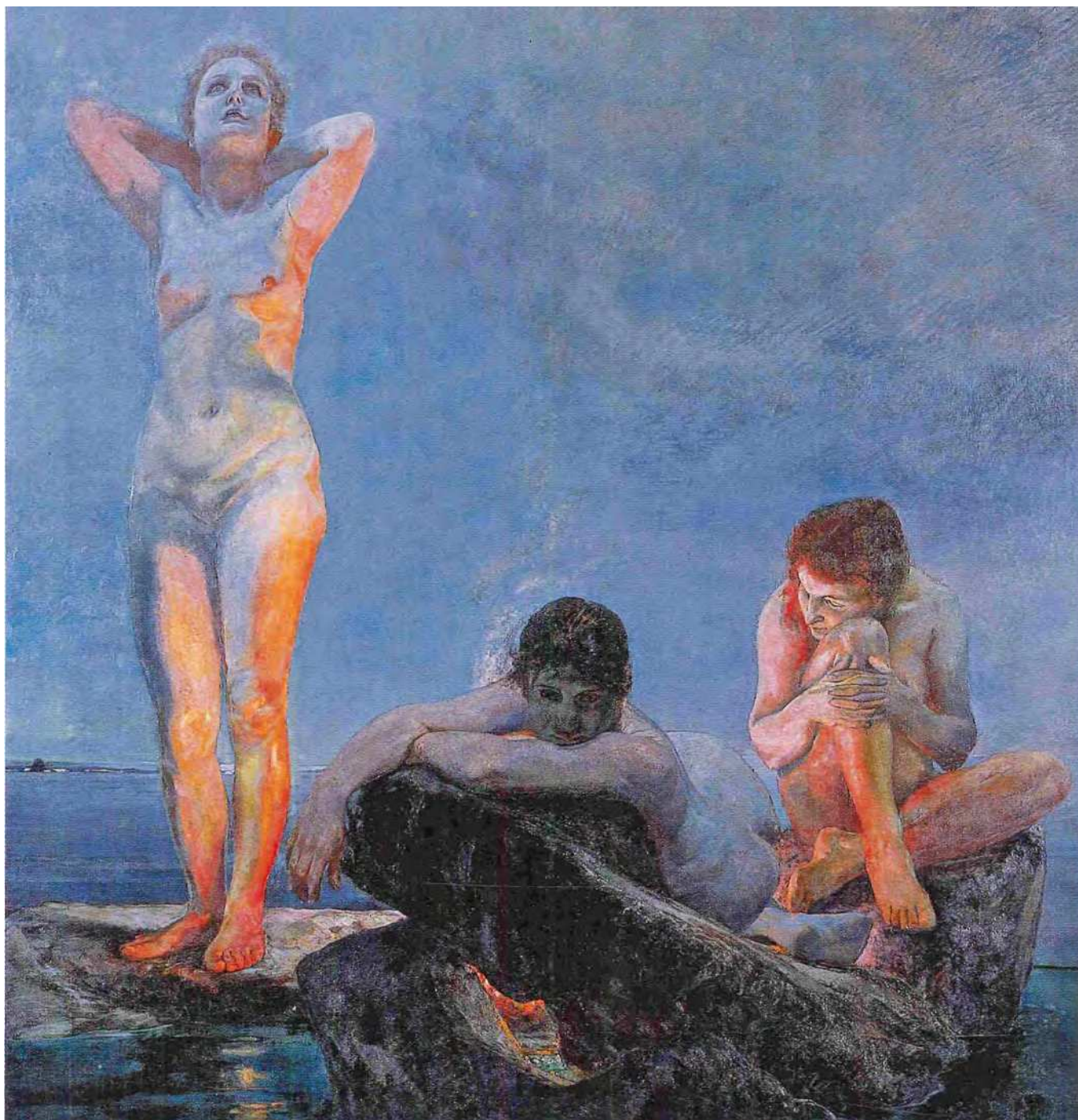
hämtat studiet av människokroppen, kring vilket mycket av den traditionella akademiska konstutbildningen kretsade. En veritabel kult av nakenstudien, med ett virilare uttryck än förr, spreds under hans tid genom gravyrer, illustrerade tidskrifter och fotografier.

FÖR ATT GE en uppfattning om tidsandan och den blandning av traditionalism och avantgardism, mellan rigorös moralism och frigörelse, som Klinger verkade i kan det vara belysande att nämna att den så kallade *Lex Heinze* infördes i Tyskland vid förra sekelskiftet. Lagen förbjöd spridandet av bilder av nakna kroppar. Som en i det närmaste bisarr motpol frodades samtidigt officiella organisationer för *Nacktkultur* och *Freikörperkultur*, alltså nudism. Organ som *Die Schönheit*, *Ideal Nacktheit* och *Sexualreform* vände sig till "fria män och kvinnor i de klassiska idealens tjänst", medan begreppet *Lebensreform* omfattade nya idéer om livshållning, näringslära och kroppsvård, de mest skilda tänkbara föreställningar såsom vegetarianism, ariosofi, wotanism, armanism, mazdaznansk lära, rungymnastik, kokovorism och så vidare i en nästan ändlös lista.

Klingers nakenstudier, särskilt i hans monumentalmåleri, har ett behärskat, strängt och nästan kyskt uttryck. Till och med de mer erotiska av hans kroppsstudier ger ett nästan frånvarande uttryck som snarare ingjuter respekt eller pietet hos betraktaren, men som genomsyras av en sensuell nostalgi för antikens uttrycksformer och en elegisk, arkadisk längtan.

Denna idylliska och ljusa sida av Klinger samexisterar med ett mörkare uttryck, förbundet med det okända. Tysk konst hade länge visat en stor respekt för döden, alltså sedan det medeltida temat om dödsdansen. I en serie grafiska blad som Klinger ägnade temat, *Vom Tode I* från 1889, har han graverat: "Vi skyr dödens form, men inte döden, eftersom den är målet för våra högsta önskningar."

Även drömmar ingick i Klingers konstnärliga repertoar. Experimentella studier rörande drömmandets neurobiologiska processer, klärvoajans, animal magnetism och vakendrömmar sysselsatte Klingers samtida, och redan 1814 hade Gotthilf von Schubert i *Die Symbolik des Traumes* bland

Målning av Max Klinger, *L'heure bleue*.

FOTO: ALAMY

annat skrivit att "drömmen [...] är en överlägsen form av algebra, snabbare och mer användbar än den vi använder, men som bara den dolda poeten inom oss kan hantera". Man kan särskilt i Klingers grafiska serie *Ein Handschuh* (1881) se att Klinger tagit intryck av dessa idéer och det är inte orimligt att se hans konstnärliga uttryck som förebådande Freud och psykoanalysen, ett annat radikalt brott med den tid som varit. I serien får betraktaren följa en damhandskes korta men intensiva odysse: förlorad och återfunnen. Men här blandas lugna och rimliga vardagssituationer med mardrömslik ångest, just på det sätt som

ofta sker i drömmar. Handsken förvandlas från ett vardagsobjekt till en fetisch, den tillskansar sig ett arketypiskt värde.

DEN METAFYSISKE MÅLAREN Giorgio de Chirico, som studerade i München när Klinger fortfarande levde, definierade honom som "den moderna konstnären *par excellence*. Modern inte i den mening som vi ger ordet idag, utan i meningen en som är medveten och som känner arvet av sekler som han tydligt urskiljer i det förflutna, i nuet och inom sig själv."

Klingers världssyn influerades inte minst av Schopenhauer, han beundrade

Nietzsche, inspirerades av Jacob Burckhardt och fick själv ett bestående inflytande över kommande konstnärliga generationer. Det är inte bara välkända konstnärliga storheter som Edvard Munch och Max Ernst som är tack skyldiga Klinger, utan även mindre kända konstnärer som också förtjänar att återupptäckas. Bland dessa finns den svenska konstnärinnan Tyra Kleen, som långsamt börjar återföras ut i ljuset. Hon hade det ovanliga privilegiet att under en tid få studera för Klinger. Hon valde också själv att hänga sig åt Klingers *Griffelkunst*, vilket blev det uttrycksmedel hon föredrog framför andra. ✨

En mästerlig polisberättelse

I *Line of Duty* blir polisförhören en subtil form av tv-teater, skriver **Erik Hedling**.

PÅ GRUND AV den pågående pandemin ställs den inspelningen av den sjätte säsongen av tv-serien *Line of Duty* tillfälligt in. Under senare tid har jag istället fördjupat mig i de fem första säsongerna, som producerades av BBC mellan 2012 och 2018. Serien finns fortfarande tillgänglig på streamingtjänster som C-More och Com Hem. Med dagens sofistikerade tekniker har man ett veritabelt filmarkiv i den egna apparaten.

Line of Duty är skapad av den brittiska läkaren och före detta flygvapenofficeren Jed Mercurio och kretsar kring några poliser som tjänstgör vid AC-12, en antikorrup-tionsenhet inom polisen i en icke bestämd, brittisk stad. De brott som utreds handlar i samtliga fall om poliskorruption, även om annan brottslighet av nödvändighet också blir involverad. Det rör sig om poliser som tagit mutor, medverkat till mord, samarbetat med kriminella gäng eller fabrice-rat bevis.

Hur pass realistiskt detta är kan jag inte bedöma, men serien skildrar med stor trovärdighet hur lätt det är att gå över gränsen för att tjäna lite extra, skada en fiende eller göra sig av med personer med besvärande vetskap om någons eventuella brottslighet. Faktum är att man efter att ha sett *Line of Duty* närmast förvånar sig över att poliskorruption är så pass ovanlig som den är i länder som Sverige eller Storbritannien.

Tre utredare står i centrum. Det handlar om kommissarie Kate Fleming, spe-

lad av Vicky McClure, som under seriens gång befordras från att ha börjat som kriminalassistent. Hennes partner – i jobbet, inte civilt – är kriminalinspektör Steve Arnott, spelad av Martin Compston. Inledningsvis är Arnott överordnad Fleming, men när hon blir kommissarie i senaste säsongen blir det tvärtom. Med ett för *Line of Duty* typiskt konstnärligt grepp får vi själva dra slutsatser kring varför detta sker. Kanske är det för att hon är en mycket skicklig polis, kanske är det för att korrigera avdelningens svaga jämställdhetsstatistik.

VAD GÄLLER ARNOTT, också han en briljant detektiv, beror hans avsaknad av befordran förmodligen på hans tendens att ofta överskrida gränsen för det acceptabla, framförallt hans sexuella relationer med misstänkta, kolleger och vittnen. Eller har han verkligen det? Ibland vet vi som tittare inte, ibland står ord mot ord.

Arnotts och McClures närmaste överordnade, avdelningens chef, är kommissarie (Detective Chief Superintendent) Ted Hastings, spelad av Adrian Dunbar. När Hastings presenterar sig tillägger han ofta "like the battle" för att hans nordirländska dialekt inte skall förvirra. Hastings är en variant av den polisman som Michael Tapper utkristalliserat i sin stora studie av polis-skildringar på film, *Snuten i skymningslandet* (2011). Han har personliga problem, frun söker skilsmässa och han

har förlorat stora summor när han försökt investera sina och hustruns sparpengar i ett kraschat irländskt byggnadsprojekt. Men till skillnad från sina svenska kolleger uppvisar Hastings ingen särskild bitterhet över välfärdsstatens nedmontering eller oro över den ständigt ökande gängkriminaliteten. Han är omutlig i sitt uppdrag: att sätta dit poliser som begått brott.

DET ESTETISKA GREPP som gradvis kommit att prägla *Line of Duty* är iscensättningen av polisförhören; det är här som serien utvecklar en särdeles subtil form av tv-teater. De allra bästa förhörsscenerna finns i den femte säsongen, när kommissarie Hastings själv ställs under luppen. Här handlar det huvudsakligen om en polisinspektör Corbett, skickligt gestaltad av Steven Graham, som opererar under cover i ett kriminellt gäng. Corbett blir alltmer involverad i mord, knarkaffärer och rån, och till slut så impliceras Hastings själv efter några oöverlagda ingrepp.

Jag vågar påstå att jag aldrig tidigare har sett en så konstnärligt raffinerad polisberättelse som *Line of Duty*. Inte för sin samhällsanalys eller sin rafflande mördarjakt, utan för sin stramt teatrala representation av polisförhörens allra djupaste metafysik. Det är ungefär som ett schackparti. Om ni inte sett den, den har ju tidigare visats också på svensk television, gör det snarast. Första säsongen är lite trevande, men sedan finner den sin utsökta form. ♣

Från tv-serien *Line of Duty*.

FOTO: TT

Fredrik Haage är politisk chefredaktör i *Smålandsposten*.

Svårt att hålla stilen

DET VERKAR JU som om coronaviruset kommer att hålla oss sällskap under mörkermånaderna också. Tyvärr kan man väl tänka sig ett roligare umgänge än ett virus. Speciellt som den här bekantskapen är genuint antisocial – och det i flera avseenden.

Det här viruset är faktiskt rent stillöst.

Jo, för det är inte bara så att varenda människa försöker undvika alla andra. Och det är inte bara så att halva Sverige sitter hemma och zoomar och varken går till jobbet eller någon annanstans i onödan. Det är förstås också så att de som är hemma för länge också formas av det. De förvandlas till hemmamänniskor och det är i dubbel mening oklädsamt. Hemmakläder riskerar att glida över i alltid-kläder om det här bara får hålla på.

Men stridshorn börjar ljuda. *New York Times* modereradaktör Vanessa Friedman skriver under titeln "This is not the end of fashion" (4/6) segervisst att det ju kommer att öppna sig en ny värld efter coronapandemin, och att man sannolikt kommer att vilja klä upp sig i den världen. Hon pekar på det faktum att efter varje rejäl kris kommer en stilförändring som hjälper oss att definiera vad krisen har gjort med oss. Ett cykliskt faktum som ytterst handlar om kollektiva instinkter. Vi kommer att vilja signalera till omvärlden hur våra post-krisjag ser ut.

Journalisten Robert Armstrong är i *Financial Times* (18/7) under titeln "We will dress up again!" dock inte lika optimistisk. Han replikerar att Friedman i princip nog har rätt men att hon ju enbart uppehåller sig vid kvinnor och kvinnomode. På manssidan finns få tecken på att förfall vänds till blomstring. Flera bolagsledning har på senare tid börjat rekommendera sin anställda att klä ned sig för att bli mer jämlika med kunderna. Armstrong noterar att hans vänner tycker han är knäpp som längtar efter att få en anledning att putsa skorna igen.

DET FINNS ETT djup att begrunda under vad som kan te sig som ren yta. Stilikonerna Bruce Boyer hör till de mer vidsynta i en bransch som annars lätt kan bli navelskådande och har ihärdigt försökt blottlägga allvaret. Boyer mönstrar såväl Rickard Sennett som Christopher Lasch som C S Lewis för att ta hem poängen att klädsel inte är fåfänga utan verkligen viktigt.

Boyer inser att deras släktartade resonemang om relationen mellan privat och offentligt, intimt och publikt, i högsta grad gäller kläder. Stil i termer av klädsel är beroende av olika tillfällen. Omständigheterna anger avgränsningar för vad man har på sig, eller bör ha på sig. Om omständigheten är en vardagskväll i hemmet har man vad som helst på sig. Men om man skall på teater har man något annat. Är det bröllop något tredje och är det begravning något fjärde och så vidare.

Huvudpoängen är förstås att gränserna mellan olika sorters tillfällen upprätthåller en psykologisk skärpa; en medvetenhet om att allt inte bör trivialiseras utan att det finns vissa omständigheter som kräver mer än andra. Men om gränserna försvinner försvinner också den där skärpan och allt blir lika viktigt – eller oviktigt.

Boyer har helt rätt. Vi behöver kravla upp ur det här vattendraget när coronan lämnar oss och så fort vi har torkat bör vi ta på oss något snyggt. Inte bara för att det är kul utan framförallt för att vi får ett bättre samhälle. Som Armstrong uttrycker det:

"But whatever the new world looks like, I will greet it with polished shoes."

I korthet

Mångsidig kulturforskare

Många svenska forskare har dragits till Mellanöstern och dess ändlösa komplikationer. Fascinationen i motsatt riktning har varit mindre livlig. Israeliska Basmat Even-Zohars djupa intresse för Sverige är ett lysande undantag. Even-Zohar (1961–2020), snillrik och mångsidig kulturforskare vid Tel Avivs universitet med barnlitteratur som specialitet, rycktes nyligen bort i förtid.

Som liten kom hon till Skandinavien. Efter mindre lyckade vistelser i grannländerna hamnade familjen i Vällingby, där den överväldigades av svenskarnas vänlighet och intresse. Hon gick inte länge i svensk skola, men det räckte för att inpränta tonfall och språkmelodi.

Hennes doktorsavhandling var ett pionjärbete, som utredde den hebreiska barnlitteraturens – press och böcker – roll under nationsbygget i Palestina. Också i Sverige, där Selma Lagerlöf och Verner von Heidenstam fick i uppdrag av staten att skriva upplyftande skolböcker, gavs barnen en nyckelroll i det nationella projektet. När Even-Zohar jämförde fenomenet i det judiska Palestina, Tyskland och Sverige fann hon slående likheter – och skillnader.

Främmande bedömare i Sverige har ofta varit ute i polemiskt ärende, för att bidra till debatten "Sverige – himmel eller helvete?". Even-Zohars nyfikenhet låg på ett djupare plan. Hon ville beskriva Sverige som kulturellt system, med data dels från högkulturen och litteraturen, dels från vardagen där hon, skarpögad och ivrig som en antropolog på fältparbete, snabbade upp ledtrådar.

Nyligen fick Even-Zohar ett Astrid Lindgren-stipendium för att studera hur natur och djur har framställts i svensk och hebreisk barnlitteratur, en uppgift hon ej hann slutföra. Professor Zohar Shavit, hennes handledare under doktorandforskningen, säger: "Basmat var en av de mest begåvade och originella elever jag haft, klartänt och extremt språkbegåvad. Hennes bortgång har gjort oss förtvivlade."

På Basmat Even-Zohars gravsten har ristats orden från avskedsscenen i Lagerlöfs *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige*: "...endast en vildgås flock för tyst framåt..."

Nathan Shachar

Rysk litteratur, ett mord på 1960-talet och fester på 1600-talet är några ämnen som behandlas i höstens svenska facklitteratur. Avdelningen *Recensioner* i Axess rör internationell utgivning, men i detta nummer kompletterar vi med 23 av höstens mest intressanta svenska fackbokstitlar.

73 Adam Cwejman om David Thurfjells *Granskogsfolk. Hur naturen blev svenskarnas religion*

74 Ann-Sofie Dahl om Henrik Brandão Jönssons *Där solen aldrig går ned. Hur världens mest sorgsna land gjorde världen syndigare*

75 Åsa Karlsson om Annika Sandéns *Fröjdelekar. Glädje, lust och nöjen under svensk stormaktstid*

77 Hugo Lagercrantz om Hanne Kjöllers *Kris i forskningsfrågan. Eller vad fan får vi för pengarna?*

78 David Andersson om Kim Salomons *Jag anklagar...! De intellektuella historia*

79 Magnus Ljunggren om Per-Årne Bodins *Rysk litteratur i tusen år*

80 Erik Thyselius om Kjell O Lejons *Från Truman till Trump. Om religionens roll i Vita huset*

81 Katarina O'Nils Franke om Gudrun Olssons *I metaforernas landskap. Om livet, döden och kärleken*

82 Anders Johnson om Gunnar Wetterbergs *Ingenjörerna*

84 Henrik Höjer om Ann-Marie Ivars *Amerikaminnen. Återvandrare och invandrare berättar*

85 Petra Östergren om Ivar Arpis och Anna-Karin Wyndhams *Genusdoktrinen*

86 Torsten Rönnerstrand om Conny Svenssons *De läste Dante. Från Boccaccio till Tage Danielsson*

88 Lars Anders Johansson om Fredrik Kullbergs *Kriget mot skönheten. Ett reportage om förfulningen av Sverige*

89 Catta Neuding om Tommy Anderssons *Algoritmakaren. Konsten att fatta systematiska beslut*

90 Karin Svanborg-Sjövall om Peter Englunds *Söndagsvägen. Berättelsen om ett mord*

92 Kristian Gerner om Charlotta Seiler Bryllas *Den beväpnade freden. Språk och politik i det delade Tyskland*

94 Bo G Hall om Katarina Harrison Lindberghs *Det nordiska sjuårskriget. 1563-1570*

94 Blanche Sande om Andreas Marklunds *Övervakningens historia. Från svarta kabinett till digital massövervakning*

96 Anna Victoria Hallberg om Claes Wahllins *Att anlita översättning. Chaucer, Dryden, Arnold, Pound*

98 PJ Anders Linder om Olof Hallonstens *Klämd mellan stat och marknad. Om samhällets värdesfärer och vetenskapens roll*

99 Martin Lagerholm om Sture Packaléns *Günter Grass. Författare och provokatör*

100 Nils Johan Tjärnlund om Bengt Jangfeldts *Immanuel Nobel & Söner. Svenska snillen i tsarernas Ryssland*

102 Erik Petersson om Karin Tegenborg Falkdalens *Svenska drottningar. I blickfånget från Vasatiden till idag*

Helig plats.

FOTO: MIKAEL SVENSSON / JOHNER

Skogen som religion

NATURUPPLEVELSER

Det finns en minnesvärd scen i Werner Herzogs dokumentär *Mein leibster feind* om hans vän, fiende och samarbetspartner Klaus Kinski. I scenen står Herzog mitt i en djungel, platsen där han tillsammans med Kinski spelade i filmen *Fitzcarraldo*, och beskriver narcissisten Kinskis förhållningssätt: han vill använda den idealiserade djungeln som en fond för sin egen djupsinnet och *persona*. För Kinski var, menade Herzog, skogen blott en kuliss för individens inre värld.

Men detta förhållningssätt, menade Herzog, var att missförstå skogen som varken är harmonisk eller erbjuder någon transcendens. Skogen är full av kopulation och död. Fåglarnas läten är inte vackra melodier, det är lidandet och desperationens vrål.

Jag påminns om Herzogs och Kinskis vitt skilda förhållningssätt när jag läser religionshistorikern David Thurfjells bok *Granskogsfolk. Hur naturen blev svenskarnas religion*. Thurfjell har intervjuat olika svenskar om deras relation till skogen. Varför promenerar de där? Vad betyder skogen för dem som individer i ett modernt och urbaniserat samhälle?

Vad som förenar många av intervju-

objekten är att de, utan att använda direkt kristen terminologi, beskriver skogens roll i andliga termer. Som kontrast till den schemalagda, funktionella och effektiva vardagen erbjuder skogen dem en oorganiserad paus i tillvaron.

Skogen är så betydelsefull för dem att förhållningssättet kan beskrivas som en form av religion. Men en religion utan heliga texter, riter och högtider. Frågan är om denna närhet till skogen, som vuxit fram det senaste århundradet, kan liknas vid Kinskis ytliga sätt att se på skogen. Eller är det en relation besjälad av något djupare och äldre?

Thurfjell använder intervjuerna som avstamp för att ge svaret på vilken roll skogen haft i den svenska kulturen. Det blir en religionshistorisk resa från den förkristna epoken in i vår samtids djupekologiska miljöreligiosa.

I det kristna Sverige var skogen något som på sin höjd uttryckte Guds verk. Det fanns inga tendenser till att fylla beskrivningarna av skogen med någon självständig mystik eller mening. I samband med nationalromantiken och sedermera folkhemets framväxt börjar det däremot skapas en särpräglad svensk rela-

tion till skogen. Friluftsrörelsen, instiftandet av naturreservat och synen på skogen som något annat än en plats där det enkom jagas och inhämtas timmer gör att skogen lösgörs från vardagen.

Herzogs inställning till skogen påminner snarast om det förmoderna synsättet: en plats att frukta men även nyttja. En plats som möjligen kan tämjäs men som inte är besjälad med djup metafysisk mening. Skogen existerar helt på sina egna villkor, bortom människans blick och känslor.

Samtidigt går det inte riktigt att jämföra svenskars relation till skogen med Kinskis ytliga nyttjande av platsen som blott en fond för vår inre värld. Skogen har, för många, i den accelererande sekulariseringen på 1900-talet, verkligen börjat fylla rollen av en religion.

För att förstå detta gör Thurfjell något klokt: han undviker att betrakta religionen och skogen ur ett reduktionistiskt perspektiv, nedbrutet till en uppsättning teologiska uppfattningar. Vissa av dem han intervjuar vill knappt tala om sin relation till skogen. Rädslan att bryta förtrollningen eller att intellektualisera det sakrala gör att flera av intervjupersonerna väljer att inte sätta ord på vad de känner. Jag förstår dem.

Efter att jag började läsa *Granskogsfolk* gick jag själv ut i skogen – vilket jag försöker göra så ofta vardagsbestyren tillåter – och funderade på vad det var jag själv kände. Men att rationalisera och förklara känslorna med Thurfjells vederhäftiga framställning som utgångspunkt förtog själva upplevelsen. Den här oviljan att artikulera vad det är skogen betyder för svenskar är i sig en av de viktigare upptäckter Thurfjell gör: skogen blir för många ett sätt att bryta upp modernismens hyperrationalistiska tillvaro där allt är uppdelat, beskrivet, inordnat i nytto-maximerande system.

Skogen är stökig, levande, oplanerad och oförutsägbar. Vi har gott om den. Även om mycket utgörs av enahanda monokulturella bruksskogar, bestående av bara tall eller gran. I kontrast till våra smarta telefoner och effektiva logistikkedjor framstår den ändå som en av de bättre portalerna till vår inre värld. ✨

Adam Cwejman

GRANSKOGSFOLK
HUR NATUREN BLEV
SVENSKARNAS RELIGION
DAVID THURFJELL
Norstedts

Strand i Goa.

FOTO: MARKÉTA BENDOVÁ/TT

Portugisiska synder

GEOGRAFI

Kanske missförstår någon titeln på Henrik Brandão Jönssons nya bok och tror att *Dagens Nyheter*s Brasilienkorrespondent av oklar anledning har skrivit om det hädangångna brittiska imperiet, där ju solen aldrig gick ned. Men det klatschiga omslaget med tropisk grönska och en gapande krokodil antyder att det handlar om ett annat, likaledes avsomnat men mindre välkänt, kolonialvälde.

Att Portugal har varit centrum för ett imperium som under sin storhetstid sträckte sig från Japan i öster till Brasilien i väster, och med många hamnar och kolonier däremellan – och alltid sol i någon ände – är nuförtiden nog inte sådär allom bekant.

Eller att portugisiskan är världens sjätte största språk som talas av en kvarts miljard människor i tio länder och regioner, på fyra av jordens sex kontinenter. Eller för den del det tredje största europeiska språket i världen. Fast knappast det vackraste. Europeisk portugisiska låter, förklarar Brandão träffande, ungefär

som när en förkyld ryss försöker sig på att tala spanska. Nej, den lusofona världen – uppkallad efter den romerska provinsen Lusitanien på Iberiska halvön – är nog ett rätt dimmigt begrepp för de flesta utanför densamma.

Och hur kan det egentligen komma sig att de tungsinta portugiserna skapade detta världsomspännande imperium av lättjefulla livsnjutare, som i Brandãos eget Brasilien eller det syndiga Moçambique? Men även platser med mindre attraktiva drag som girighet, högmod och vrede.

Med ett tempo värdigt de portugisiska sjöfarare som lade grunden till imperiet ger Brandão sig iväg över världshaven på sin upptäcktsfärd. Kompisar och kompisars kompisar, påfallande ofta med vänsersympatier, enrulleras allt efter vägen för att bidra med lokalkännedom. Strax kommer han på att det med lite god vilja går att dela in den lusofona världen – och boken – efter de sju dödssynderna. Ett kul grepp, om än emellanåt väl långsökt. Och så kräver det förstås att antalet kapitel och platser begränsas till just sju.

Första stoppet funkade i vilket fall som helst perfekt med den första dödssyn-

den: i hippieparadiset Goa *frossas* det av både droger och annat som är förbjudet i övriga Indien. Goa stärker också den seglivade myten om den portugisiska kolonialismen som väsensskild från den brittiska, och om portugisen som en "bom colonizador", som glatt blandade sig med lokalbefolkningen.

Afrikanska Moçambique är *vällustens* och sexturismens högborg, men också landet där den portugisiska slavhandeln över Atlanten till sockerrörsplantagerna i Brasilien satte fart. Så mycket för den snälle kolonisationsören. I världens största spelhåla, Macao, ses *girigheten* som det mest utmärkande draget när miljontals kineser spelar bort hus och hem under sina 24-timmarsbesök.

På paradisiska Östtimor – eller Timor-Leste som nu är det officiella namnet – anser man sig inte härstamma från apan som vi andra utan, något udda, krokodilen. Och förkastar därmed, hävdar Brandão, *högmodigt* Darwins teori om arternas uppkomst. I ilska Angola, med Luanda som världens dyraste huvudstad, är det desto lättare att finna bevis för dödssynden *vrede*. Och i Brasilien formligen kryllar det av *lättja*, framförallt hos

Rio de Janeiro.

FOTO: ALAMY

den arbetsskygga vita befolkningen – *cariocas* – i Rio.

Den allra sista dödssynden står Portugal självt för. I Västeuropas fattigaste land – men också EU:s säkraste – skådar den melankoliska befolkningen med *avund* ut över världen och sitt forna imperium.

Det är underhållande, snabbbläst och ett myller av information när Brandão öppnar den lusofona världen för svenska läsare. Än bättre hade boken förstås varit om förlaget hade kostat på sig en faktagranskare som hade fångat småfel, som att statsbesök avläggs av kungar och presidenter, inte premiärministrar. Eller om någon hade upplyst författaren om att ett språk *talas*, inte *pratas*.

Nu väntar vi ivrigt på nästa bok, den där Brandão lovar att ta oss med till platserna som inte hanns med denna

gång: Kap Verde, Guinea-Bissau och São Tomé och Príncipe. För den lusofona världen är ju faktiskt så stor, så stor. ✨

Ann-Sofie Dahl

**DÄR SOLEN ALDRIG
GÅR NED
HUR VÄRLDENS MEST
SORGSNA LAND GJORDE
VÄRLDEN SYNDIGARE**
HENRIK
BRANDÃO JÖNSSON
Natur & Kultur

Bröllop i Varend.

MÅLNING: BENGT NORDENBERG

Livet var en fest

HISTORIA

Folk förr hade det rätt trist. Det var bara jobb och slit, krig, sjukdomar, tidig död, höga skatter och kvinnoförtryck. Den bilden har nog många idag av hur livet gestaltade sig för våra förfäder. Men kan det verkligen stämma att livet var så trist för gemene kvinna och man i äldre tid? Den frågan har historikern Annika Sandén ställt sig och försöker besvara i sin nya bok *Fröjdelekar. Glädje, lust och nöjen under svensk stormaktstid*. Bara av titeln kan man förstå att hon vill ge ett lite mer glatt perspektiv på våra hårt provade föregångare.

Annika Sandén studerar hur folk lekte, festade och roade sig under stormaktstiden. Med folk menar hon i första hand allmogen, det vill säga befolkningen på landsbygden. Eftersom det inte finns mycket källor att utgå från har hon tvingats att röra sig utanför både den undersökta perioden och gruppen. En del exempel hon analyserar är från 1700-talet och hon hämtar belegg från både städerna och samhällseliten.

Trots att det är fester Sandén främst vill hitta har hon valt att undersöka det vardagliga livet, vilket kan synas paradoxalt. Fest och vardag hängde dock

nära samman, så nära att man ibland kan undra om det inte var fest nästan jämt på 1600-talet. En intressant sammanställning över Långaryds församling år 1690 visar att det fanns väldigt många tillfällen att ordna kalas om man bara räknar alla bröllop, dop och begravningar. Ett bröllop var en hel serie av fester från förlovningen till tackfesten för brudsättan (kvinnan som klätt bruden). Även dopen inkluderade mer än själva dopkalaset. När den nyblivna modern kyrktogs, det vill säga återinfördes i den kyrkliga gemenskapen efter förlossningen, hölls ännu en fest.

Mer förvånande ur dagens perspektiv är väl att ett dödsfall sågs som ett utomordentligt tillfälle att verkligen festa loss. Inför begravningen hölls likvaka, eller vakstuga som det ofta kallades, då man satt hos liket. Orsaken var att den dödes kropp befann sig i ett gränsland före begravningen och man ville hindra att vederbörande blev gengångare. Ryktet att det ordnades en vakstuga färdades runt bygden och människor, främst de unga, samlades för att äta, dricka och framförallt dansa. Festandet var ibland så livligt att prästerna klagade och menade att det var hin håle själv som organiserat det hela. Kyrkan var inte förtjust i dessa vakstugor och

>>

Bengt Nordenbergs målning
Far kommer hem.

försökte förbjuda dem, men det dröjde länge innan traditionen försvann.

Förutom bröllop, dop och begravningar fanns det också fester som hörde ihop med årets skiftningar och kyrkans högtider. Ett exempel är valborgsmässoafton, som har långa rötter bakåt i tiden. Vårens inträde med värme, sol och grönska innebar att arbetet på åker och äng tog fart, livsviktigt i ett jordbruks-samhälle.

Både jul och midsommar var säsongsbvisa fester som också inlemmades bland de kyrkliga högtiderna, men det fanns förstås många andra. Under medeltiden innehöll det kyrkliga året en mängd högtider som kopplades både till årstidernas växlingar, till bibliska berättelser och till helgonen. Historikern Göran Malmstedt har i sin avhandling *Helgdagsreduktionen* visat att utöver söndagarna fanns det under senmedeltiden så många som 50 helgdagar som inträffade ganska oregelbundet under året. Efter reformationen försökte kyrkan och den politiska överheten minska antalet arbets-

fria dagar, men det folkliga motståndet var stort och först på 1700-talet skedde en radikal minskning. Samtidigt pågick också en rörelse mot att göra söndagen till en dag för gudstjänst och stilla kontemplation. Genom stadgor om sabbatsbrott skulle befolkningen fås att avstå från marknadsbesök och festande på söndagar. Indirekt förstår man att det var precis vad folk gjorde.

Mycket av det som Annika Sandén berättar om kan vi lätt känna igen oss i. Barns lekar är evigt sig lika i det att man härmar och bearbetar vuxensamhällets riter och ceremonier. Barnen lekte bröllop, begravning och till och med avrättning med stor inlevelse. Annat som känns bekant är retandet, öknamnen och kränkningarna som görs under skämtets täckmantel. Den kunskap historikern kan få om lekar och retsamhet är tyvärr från de tillfällen när det gick illa. Någon har kanske anmält barnen för att smäda kyrkliga riter, eller så hade ett barn skadat sig eller avlidit i samband med leken. Ärendet togs upp på tinget och har av den anledningen bevarats till eftervärlden. Boken är bitvis ganska sorglig att läsa eftersom de lekar vi vet något om hade slutat i tårar och ibland ond bråd död.

Att det ofta är rättegångsprotokoll som ger kunskap om lekar och fester lägger en dystur dimma över det roliga. På samma sätt präglas vår uppfattning om 1600-talet till stor del av statens lagar och kyrkans påbud. Det blir en bild av ett strängt samhälle som hårt kuvade befolkningen. Människornas liv framstår som svårt och dystert. Men om man läser domstolsprotokollen från ett annat perspektiv, eller försöker hitta en annan typ av källor, kan man också få en annan bild som kanske visar mer av vardagslivet – mer av det glada och lekfulla vardagslivet. Detta är en viktig poäng med Annika Sandéns bok.

Kyrkan framstår genom hela boken som en riktig glädjedödare. Allt kul skulle förbjudas, det skulle vara tyst och värdigt. Kyrkan hade dock inte alltid haft denna trista roll, men i den efterreformatoriska eran fick både protestanter och katoliker känna av kyrkans allt hårdare tömmar. Fast inte ens under den värsta ortodoxa tiden i Sverige kunde överheten helt kontrollera undersåtarna, inte ens alltid sina egna präster. Det framgår av flera exempel hos Sandén att prästerna deltog i många fester och gärna tog sig ett järn eller två. Det visar prästernas ibland knepiga roll som både en representant för överheten och en del av lokalsamhället.

Det är i huvudsak allmogens lek och fester som Annika Sandén intresserar sig för, men då och då dyker exempel

upp från andra miljöer och andra sociala grupper. Det hade varit intressant med en diskussion kring festandet som inkluderade hela samhället och där man kunde tydliggöra likheter och skillnader mellan olika samhällsgrupper. En del fester var specifika för allmogen och utspelade sig på bynivå, men andra inkluderade olika grupper och utspelade sig på en större arena.

Ett exempel är adelsbegravningar, särskilt för riktigt högättade adelspersoner. En sådan begravning utspelade sig under månader och inkluderade bland annat likvaka, likskådning, likfärd då kistan flyttades till en bisättningskyrka i väntan på begravning, procession till begravningen och själva begravningen. Historikern Alexander Engström visar i sin avhandling *Olikhetens praktiker*, som behandlar adlig begravningskultur under 1600-talet, hur alla dessa olika moment inkluderade många deltagare, inklusive den folkliga publik som åsåg processionerna och hörde själarängingarna ljuda över nejden. Kring adelsbegravningarna festades det friskt, på liknande sätt som vid likvakorna i byarna. En annan typ av fester var kopplade till olika statsangelägenheter som kungliga bröllop, dop, kröningar, begravningar och militära segrar. De förväntades beröra alla undersåtar, hög som låg.

Annika Sandén har skrivit en stimulerande bok, som ger ett välbehövligt nytt perspektiv på det annars så dystert skildrade 1600-talet. Boken är rik på exempel och uppslag, och man kan bara hoppas att andra forskare tar upp tråden. Det är imponerande hur mycket hon lyckas utvinna ur de få exempel hon hittat. Berättelser om lekar och fester finns i förbigående i källor som berör något helt annat, och är därför svåra att lokalisera. Därför är det så värdefullt att boken har

footnoter och en ordentlig käll- och litteraturförteckning. När man befinner sig på ett för historiker nytt forskningsfält är det bra om byggnadsställningarna får vara lite mer synliga än annars. ✎

Åsa Karlsson

FRÖJDELEKAR
LUST, LIV OCH NÖJEN
UNDER SVENSK STOR-
MAKTSTID
ANNIKA SANDÉN
Atlantis

Forskning pågår.

FOTO: JACKY CHAPMAN / ALAMY

Forskning på fallrepet

VETENSKAP

I Kris i forskningsfrågan anspelar Hanne Kjöllér redan i undertiteln på Leif Östlings fråga "Vad fan får jag för pengarna?". Det är en delvis utmärkt fackbok om det svenska forskarsamhället på gott och ont. Detta tema försummas kanske för att de stora tidningarna har högst en heltidsanställd vetenskapsjournalist medan det vimlar av kultur- och sportjournalister, för att inte tala om ekonomireportrar.

En av huvudteserna i boken är att den svenska forskningen är på fallrepet. Vi har tappat vår ledande ställning inom en rad områden på grund av felaktiga politiska beslut. Danmark, Finland och Schweiz har gått om Sverige. Vi har en forskningsminister som inte ens kan hålla ett anförande på engelska. Författaren redogör sakligt för forskningsfusk, svårigheter att reproducera resultat, meningslös forskning med mera.

Kjöllér ifrågasätter den fria forskningen, även om hon är lite ambivalent.

Hon menar att medicinska forskare ägnar sig mer åt viss hajpad forskning såsom stamcells forskning och nanomedicin än åt vardagsnära problem såsom förlösningsskador, omvårdnadsforskning och orsakerna till gängkriminalitet. Det beror mycket på hur forskningsanslagen fördelas. Cancerforskningen får betydligt mer pengar än hjärnforskningen, trots att alltifrån neurologiska funktionshinder till demens kostar samhället mycket mer i vårdkostnader.

Även om Kjöllér delvis har rätt i detta, anser jag ändå att forskningen skall vara helt fri. Ett klassiskt exempel är Fleming, Chain och Florey, som upptäckte penicillin, men från början inte hade en tanke på att få fram ett läkemedel för att behandla infektioner.

Det är heller inget konstigt med att de flesta forskare ägnar sig åt att bekräfta och tillämpa rådande hypoteser. Det är detta som den kände vetenskapsfilosofen Thomas Kuhn kal-

lade "normalvetenskap". Denna forskning kan leda till små förbättringar av exempelvis diabetesbehandling eller bröstcancerdiagnostik. Vetenskapliga revolutioner inträffar sällan och överraskande.

De kanske intressantaste kapitlen i boken handlar om publicering. Kjöllér menar att många artiklar i vetenskapliga tidskrifter innehåller ofullständiga resultat som leder till mer eller mindre felaktiga slutsatser, även om det inte direkt är fråga om forskningsfusk. Dessa artiklar borde aldrig ha tryckts.

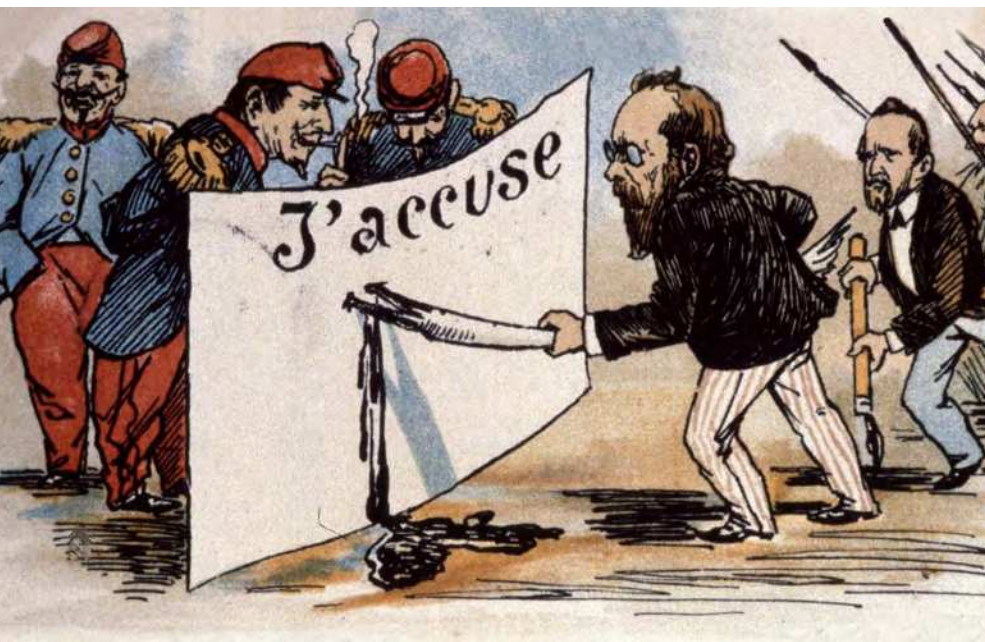
Enligt min uppfattning kan det delvis bero på att redaktörerna för tidskrifter som *Nature*, *Science*, *Lancet* och *New England Journal of Medicine* inte är aktiva forskare längre, även om de har doktorerat. De prioriterar artiklar som är intressanta för *BBC* eller *CNN*, medan mer än 95 procent av övriga manus refuseras. Artiklarna som antas faktagranskas visserligen av experter, men det måste ofta ske inom några dygn. Specialtidskrifter om högt blodtryck, diabetes, kvinno- och barnsjukdomar är sannolikt mer tillförlitliga, då de huvudsakligen leds av experter, och referenterna får längre tid på sig. Problemet är att journalister inte bryr sig om dessa tidskrifter i lika hög grad. De är mest ute efter "flashy research in glitzy journals", som Nobelpristagaren Randy Schekman har uttryckt det.

Sammanfattningsvis är det bra att Hanne Kjöllér diskuterar den svenska forskningspolitiken, det är verkligen nödvändigt. Det verkar dock som hon, trots sin kritik, utgår från att forskare gör mer nytta för samhället och är hederligare än exempelvis jurister, journalister och ekonomer. Men som den kontroversielle Nobelpristagaren och upptäckaren av dna James Watson konstaterat så är "ett betydande antal vetenskapsmän i motsats till vad deras mödrar och journalister tror inte bara trängsynta och tråkiga utan också enfaldiga". Men bland dessa forskare kanske det finns en och annan med introvert läggning, som gör ett genombrott genom att vara besatt av ett problem och fixerad vid små detaljer. ✨

Hugo Lagercrantz

**KRIS I
FORSKNINGSFRÅGAN
ELLER: VAD FAN FÅR VI
FÖR PENGARNA?**
HANNE KJÖLLÉR
Fri tanke

Samtida karikatyr föreställande Émile Zola.

FOTO: TT

Farliga och nödvändiga intellektuella

IDÉHISTORIA

De intellektuellas ansvar och svek debatteras med jämna mellanrum. År 1928 utkom Julien Benda med *La trahison des clercs* – "Klerkernas förräderi", ett uttryck som sedan dess har använts flitigt.

I *Samtida bekännelser av en europeisk intellektuell* (1964) gick Jan Myrdal till angrepp mot en grupp som han själv ansåg sig tillhöra. De intellektuella analyserar krig, tortyren och svälten men förhindrar dem inte: "Vi är inte medvetandets bärare. Vi är medvetandets fnask."

Myrdal kan själv genom sina hyllningar till tyranner som Mao och Pol Pot ses som urtypen för en intellektuell som sviker sitt ansvar. Stilistisk briljans och kunskaper om Strindberg och Balzac leder inte automatiskt till politisk klarsyn eller större empati.

Litteraturhistorikern George Steiner återkom ofta till frågan om hur en person som älskar Rilke eller Schubert samtidigt kan attraheras av totalitära ideologier. Han skrev om detta bland annat i sin monografi över filosofen Martin Heidegger från 1978. Heideggers medlöperi med Nazi-Tyskland har sedan 1980-talet

varit föremål för intensiva debatter, och allt mer komprometterande material har offentliggjorts.

De intellektuellas stöd till kommunistiska regimer har beskrivits i böcker som David Cautes *The Fellow-Travelers* (1973) och Paul Hollanders *Political Pilgrims* (1981) och *The End of Commitment* (2006). I Sverige utbröt en debatt om vänsterns skuld på 1990-talet, då framförallt Per Ahlmark och Kay Glans gjorde aktionsvärda insatser. En uppmärksam bok var också den brittiske populärhistorikern Paul Johnsons *De intellektuella* (1988, på svenska 1989), som angrep en rad framstående tänkare och författare, som Rousseau, Marx, Brecht, Sartre och Russell.

Paul Johnsons bok finns inte med i litteraturförteckningen till *Jag anklagar ...! De intellektuellas historia*, vilket väl hänger samman med att Kim Salomon har helt andra ambitioner med sin studie. Trots titeln – en anspelning på Émile Zolas berömda artikel "J'accuse" (1898) – är detta inte någon polemisk bok. Och även om många kända intellektuella omnämns rymmer boken inte några utförligare personporträtt. Det är svårt att få plats med sådana

om man har ambitionen att skildra flera tusen års historia på drygt 200 sidor.

Salomon börjar, inte helt oväntat, med att ta upp Zolas insatser under Dreyfus-processen, då ordet "intellektuell" slog igenom. Men sedan går han tillbaka till antiken och även i någon mån till förhistorisk tid. Han beskriver de anonyma grottmålarna som "sitt tidevarvs intellektuella som med enkla streck förevigar reflektioner kring vardagens angelägenheter". Salomon har alltså en mycket vid definition av ordet "intellektuell". (Han använder också ibland den underliga termen "tankearbetare".) Boken handlar mer om intellektuella miljöer, institutioner och teknikskiften – inte minst boktryckarkonsten på 1400-talet, som möjliggjorde protestantismens framgångar – än om framstående författare, filosofer och debattörer.

När Kim Salomon kommer fram till 1900-talet diskuterar dock även han de intellektuellas dragning till diktaturer, i synnerhet kommunistiska. Salomon – som tidigare har skrivit en uppmärksam bok om den svenska FNL-rörelsen, *Rebeller i takt med tiden* (1996) – konstaterar: "Det är mer glansfullt att kämpa för stora visioner än för status quo. Det etablerade och traditionella avskräcker [...] Politikens vardagslunk med kompromisser, hänsynstaganden och triviala rutiner upplevs sällan som entusiasmerande."

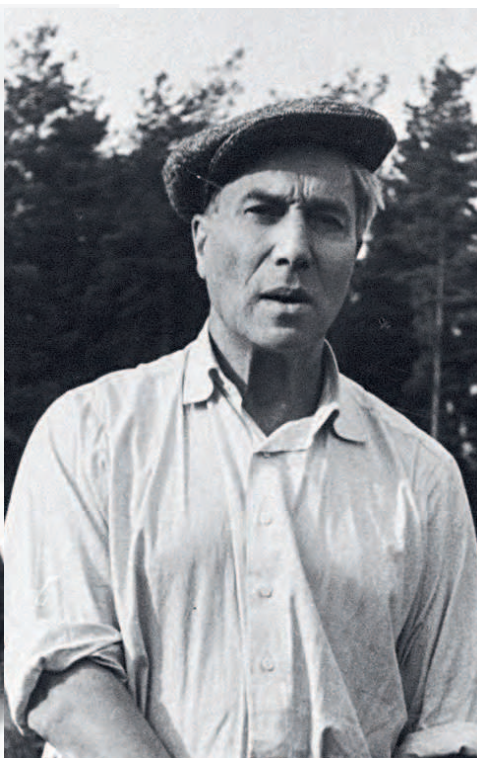
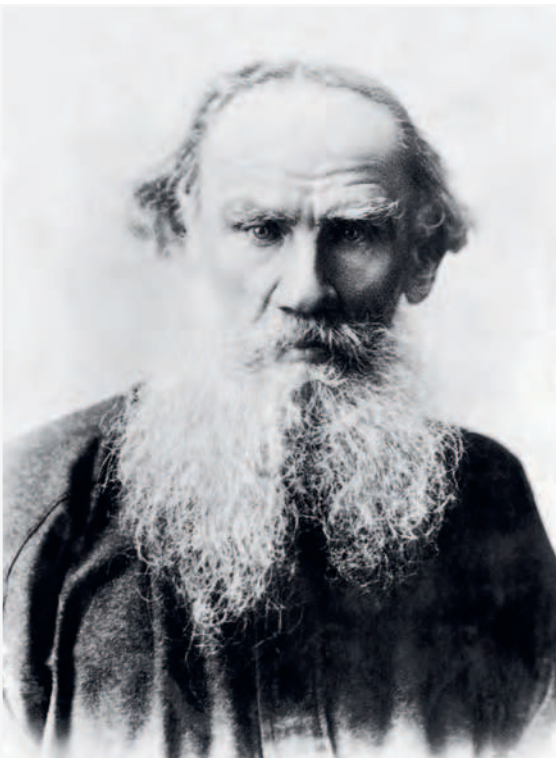
Salomon påpekar också att diktaturregimer ofta har varit duktiga på att omhänderta och fjäska för utländska gäster. Benito Mussolini såg till att ha ett verk av Ezra Pound liggande på skrivbordet när poeten besökte honom.

Men även om de intellektuella kan framstå som komprometterade understryker Salomon deras betydelse för ett demokratiskt samhälle. Han oroar sig för framtiden och pekar på några hot mot det kvalificerade samtalet. Det handlar om högerpopulismens framgångar och identitetspolitikens krav på politisk korrekthet, trygga rum och utrensningar av böcker som anses ha ett föråldrat innehåll. Dessutom gynnar internet och de sociala medierna snabba och starka åsikter, uttryckta på ett torftigt språk, snarare än djupare reflektion. ✨

David Andersson

**JAG ANKLAGAR ...!
DE INTELLEKTUELLAS
HISTORIA**
KIM SALOMON
Natur & Kultur

Tolstoj, Pasternak och Tjechov.

FOTO: TT, GETTY IMAGES

Ett egensinnigt kraftprov

LITTERATURHISTORIA

A tt skriva Rysslands litteraturhistoria är inget lätt företag. Försök har gjorts, av mycket skilda slag.

Den bottenlärde emigranten Dmitrij Mirskij (som, repatrierad, skulle dö i läger) satsade stort i England på 1920-talet. Det blev enormt engagerat och sakkunnigt – men måhända i aningen för högt tonläge. Den Sankt Petersburgsfödde danske litteraturprofessorn Adolf Stender Petersen prövade sin egen variant på 1950-talet. Han skrev historien utifrån ett genomfört formalistiskt perspektiv, med Viktor Sjklovskij och Boris Eichenbaum som förebilder. Där fanns i hans tre späckade volymer inte mycket om det ryska samhället eller om författarnas dramatiska liv. Det blev förvisso mycket läsvärt men ändå lite apart. Tysken Wilhelm Lettenbauer överblickade under samma 50-talsdecennium allt – men på ett torrt, närmast encyklopediskt tyskt vis. På 1990-talet tillkom *The Cambridge History of Russian Literature*. Den är heltäckande och åberopar sig på väsentlig forskning ända fram till Sovjetunionens sammanbrott, med en rad specialister som delförfattare. Högst berömvärt –

men det växer inte ihop till en riktigt sammanhängande helhet.

Nu har den svenske slavisten Per-Arne Bodin, professor emeritus vid Stockholms universitet, gripit sig an den ansvarsfulla uppgiften i *Rysk litteratur i tusen år*. Hans företrädare och lärare, den överlägsne 1900-talsintroduktören av rysk litteratur Nils Åke Nilsson, orkade aldrig med det. Men Bodin vågar alltså. Det är modigt. Äntligen en svensk helhetsvy, vill man utbrista: från 800-talets Nestorskrönika till 2010-talets stora löfte Sergej Lebedev. Resultatet imponerar. Det känns att Bodin har en lång erfarenhet som föreläsare och lärare. Han skriver informativt, infallsrikt och initierat, med pedagogisk tydlighet.

Vad skiljer då Bodins *approach* från alla de andras? Det står nästan från början klart. Han är personlig. Han sticker ut hakan och vågar tycka annorlunda. Ibland kan jag bli chockerad av hans respektlöshet. Han frågar sig om inte den hos oss föga kände Fjodor Tiuttjev når högre än den sönderälskade nationalskalden Aleksandr Pusjkin. Han ger futuristen Ilja Zdanevitj avsevärt större utrymme än Vladimir Majakovskij. Han finner Michail Bulgakovs kultförklarade 30-talsgenomlysning *Mästaren och Margarita* beund-

ransvärd men lite spretig. Han undrar om inte den på senare år återupptäckte prosaisten Leonid Dobytjin är en mer betydande författare än den samtidige Isaak Babel. Oj. Bodin har bara ett par ord till övers för metaforblänkets mästare, världsnovellisten Babel. Tillåt mig bli omtumlad!

Man måste förstå att detta är Bodins grepp. Han vill ge sin egen version av den ryska litteraturen. Han företar självsvåldiga urval. Han utelämnar i mina ögon självklara storheter som Leonid Andrejev och Jurij Olesja. Han riktar sökarljuset åt annat håll. Jag skulle nog vilja hålla fram Vasilij Grossmans *Liv och öde* som 1900-talets främsta ryska roman. Den är överhuvud inte upptagen här.

Bodin ägnar Michail Sjolochov en förströdd halvsideskommentar. Den nedskrivningen kan nog faktiskt vara framåttekande. Mer och mer talar idag för att *Stilla flyter Don* är ett kompilat som bygger på en grundtext av kosacken Fjodor Krjukov. Kanske kommer 1965 års Nobelpristagare inte att ha någon plats i en senare tids ryska litteraturhistoria.

Bodin har sin särskilda styrka när han skriver om medeltidsprästen Avvakums frustande vitala självbiografi, ett tidigt och emblemiskt motståndsdokument, >>

om Tolstojs väldiga existentiella brottningar, om Tjechovs melankoliska nedtoningar, om de båda modernisterna Osip Mandelstam och Boris Pasternak som gav upp sina judiska ursprung och anammade kristendomen på egna villkor som en frihetslära, om Andrej Platonovs och Varlam Sjalamovs prosa som från var sitt håll demaskerar hela den stalinistiska galenskapen.

Bodin har skrivit om Tolstoj många gånger förr. Här gör han dennes inre kamp och konflikter till centrum i författarskapet. Efter sina stora romaner blir Tolstoj en dag klar över att hans överklassstillvaro i lyx och välbestånd är en skam. Han kommer ut ur sin fundamentala kris med ett totalt avståndstagande från det liv han lever och från den konst han har hyllats för. Kyrkan stöter ut honom. Han finns kvar – som en hårt moraliserande berättare – på godset Jasnaja Poljana ända till den höstdag 1910 då han flyr från paradoxerna och till slut dör av utmattning på väg, kanske, till ett kloster.

De ryska författarna tar livet på största allvar, också när de är 82 år gamla. Fast minimalisten Tjechov avvisar. Han äger varken ideologi eller religion. Han har ingen framtidsförvisning. Han gestaltar verkligheten som den är, utan början eller slut, utan peripetier, utan att människorna på allvar förmår orientera sig eller komma till klarhet om sig själva. Därmed blir han framförallt Dostojevskijs motsats: uppgiven monolog mot dynamisk dialog.

Avsnittet om Mandelstam är lysande. Här känner man att omfattande forskning ligger under de insikter som förmedlas. Bodin förklarar hur ”akmeisten” efterhand legerar sina krav på konkretion och verklighetsnärlighet med en djuplodning i det klassiska och bysantinska som har hans personligt upplevda kristendom som ram och referens. Den balansen bryts i terrorns tid.

Andrej Platonov har Bodin också sysslat mycket med. Han är del av den så kallade oktoberrevolutionen som han till en början – som elektroingenjör med tunga uppgifter i det nya – tillber på ett närmast religiöst vis. Så kommer Stalins

**RYSK LITTERATUR
I TUSEN ÅR**
PER-ARNE BODIN
Norma

tvångskollektivering med miljontals offer till följd av bondeutsvältningen. Han ser hur utopin formligen smulas sönder, vänds i sin motsats. Han beskriver det – men kan ändå inte dra de fulla slutsatserna. Hans språk speglar upplösningssprocessen men han vill fortfarande tro på publicering. Stalin läser honom och skriver ”slödder” i marginalen. Han plågas och isoleras men får behålla livhanken.

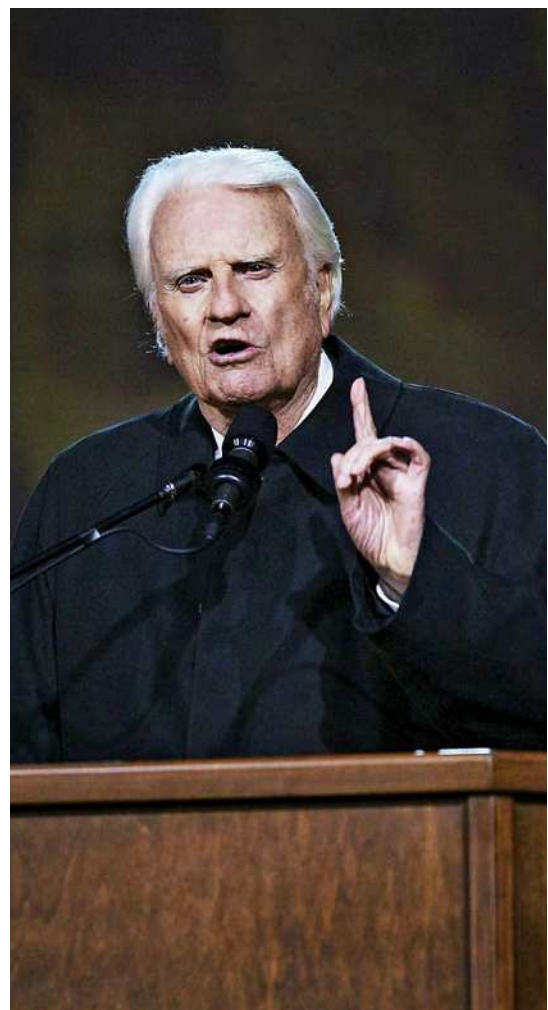
Varlam Sjalamov tillbringar 17 år i framförallt Kolyma. Han ser människan avklädd civilisationens fernissa: sig själv närmast, utan medkänsla och misskund, animalisk. Han är verkligen berövad varje illusion och kan under inga omständigheter dela Aleksandr Solzjenitsyns optimism. Solzjenitsyn satt bara i åtta år – och under lång tid under relativt privilegierade förhållanden bland intellektuella på ett bygge i Moskva. Sjalamov menar sig veta mer.

Vad är det som gör den ryska litteraturen så unik? Vad är det som får den att plötsligt mogna till europeiskt mästerskap under sent 1800-tal? Vad är det som möjliggör Dostojevskijs exceptionella djupborrning i människosjälens och friläggning av de stora livsfrågorna? Bodin har svaret. Det är språket: en märkvärdig förening av det upphöjt kyrkslaviska, det genuint ryska och alla lånen och intrycken västerifrån. Pusjkin lägger grunden som en efterföljande författargeneration kan profitera på. Under 1900-talet inträffar så det storslagna modernistiska experimentet som först tar sig uttryck i en symbolism förankrad i ortodoxi och tysk filosofi och sedan öppnar en futuristisk språkverkstad – på det viset bereds marken för Mandelstam.

Bodin lyfter fram en del kvinnliga författare. Det handlar till exempel om den halvt bortglömda novellisten Lidija Zinovjeva-Annibal från förra sekelskiftet – på bekostnad av hennes välbekante make, poeten Vjatjeslav Ivanov. I samtidslitteraturen pekar han på Ljudmila Ulitskaja, Ljudmila Petrusjevskaja och Svetlana Aleksijevitj. Han hade kunnat tillfoga Maria Stepanova, vars roman *Minnen av minnet* från 2017 på ett spännande sätt samspelar med Sergej Lebedevs *Vid glömskans rand*. Båda två resonerar kring de fruktansvärda minnesluckor från Stalinåren som det officiella Ryssland idag söker ignorera – med de konsekvenser det för med sig.

Den ryska litteraturen håller på att hämta sig efter en längre eftersovjetisk svacka. Den kommer alltid igen. Per-Arne Bodins sammanfattning av dess tusenåriga historia är ett kraftprov. 🌟

Magnus Ljunggren

Billy Graham.

FOTO: DAVID MCNEW / GETTY IMAGES

Religionen formar USA

SAMHÄLLE

Har ni något minne av ni har hört statsminister Stefan Löfven avsluta någon av sina presskonferenser med ett klart och tydligt: ”Gud välsigne Sverige!”? Nej, tänkte väl det. Frånvaron av religiösa referenser i svensk politik är lika självklar som närvaron av desamma i amerikansk. I USA förväntas presidenten, som bekant, att avsluta alla sina tal med ett rungande ”God bless America!”.

Det här är utgångspunkten för religionsvetaren Kjell O Lejons bok *Från Truman till Trump. Om religionens roll i Vita huset*. Lejon skriver inledningsvis om kristendomens betydelse för den process som kulminerade med fri-

görelsen från det brittiska kungahuset och utropandet av en egen nation. För de första puritanerna blev resan över Atlanten synonym med judarnas uttåg ur Egypten och den nya kontinenten blev således "Det heliga landet" – Israel. (Att Ortsnamn som "Jerusalem", "Hebron", "Jericho", "Nazareth" och "Betlehem" förekommer på östkusten är ingen slump.)

Idén om att USA är ett kristet föredöme på jorden – som löper som en röd tråd genom hela den amerikanska historien – har sin grund här. Tvåhundra år senare svetsade en väckelsevåg (den första av flera) de tretton kolonierna än närmare varandra, vilket bidrog till revolutionen 1776 och slutet på "Den babyloniska fångenskapen". Lejon visar övertygande att grundandet av USA är ett kristet projekt.

Därefter avhandlas USA:s efterkrigs-presidenter och vilken roll deras tro haft i deras liv och ämbetsutövning. Lejon beskriver hur det kristna arvet blir än viktigare under kalla kriget som en motvikt till det gudlösa Sovjetunionen. (Nationalmottot "In God We Trust" infördes 1956). Vid varje presidentinstallation är Bibeln uppslagen på ett ställe som skall spegla presidentens livsåskådning, vilket utgör en pusselbit när de olika administrationernas arbete ska uttolkas. Floran av olika samfund är rik: episkopaler, presbyterianer, katoliker, mormoner, kväkare, "southern baptists" och sjunde adventister är bara några av de inriktningar som nämns. Evangelisten Billy Graham (1918–2018) förtjänar ett eget omnämnande. Han var vän, och ibland till och med nära vän, till samtliga USA:s presidenter från Dwight D Eisenhower till George W Bush.

Sammantaget är Lejons bok viktig för att förstå religionens avgörande roll för den amerikanska självförståelsen. Känner man inte till detta, kan man inte heller fullt ut förstå USA. Varför boken också borde vara obligatorisk läsning för landets utrikesdeskar. ✨

**FRÅN TRUMAN
TILL TRUMP**
OM RELIGIONENS ROLL
I VITA HUSET
KJELL O LEJON
Artos & Norma

Erik Thyselius

Livet på en krok.

FOTO: LINNEA RONSTRÖM / JOHNÉR

De nödvändiga bilderna

SPRÅK

Vad vore språket utan sina bilder? Det undersöks av Gudrun Olsson, professor i psykologi vid Strömstad akademi, i den fylliga boken *I metaforernas landskap. Om livet, döden och kärleken*.

Boken ger utrymme åt många olika röster om metaforer och det mesta är både upplysande och tänkvärt. Det hela börjar, som så ofta, med Aristoteles. Han definierade en metafor som att "ett ord som betecknar en sak förs över till en annan sak".

Skillnaden mellan levande och döda metaforer diskuteras. Stolens "ben" är exempel på en död metafor, vilket den blivit då sakledet inte längre associeras med bildledet.

Ett betydligt mer levande bildspråk finner man i Tomas Tranströmers poesi. Ett exempel som tas upp är hans ofta citerade inledningsord från debutsamlingen *17 dikter* (1954): "Uppvaknandet är ett fallskärmschopp från drömmen". Denna formuleringsglädje har även inspirerat vissa av hans uttolkare att uttrycka sig bildrikt. Sara Danius har kallat Tranströmers beskrivande av rumsligheten "den axel kring vilken en dikt vrider sig och långsamt vecklar ut sina innebörder".

Men hur kommer det sig att en psykolog skriver om just detta? Därför att det är så förknippat med att vara människa. Vi både talar och lyssnar i berättelser och bilder. Vi förstår varandra bättre genom att omvandla abstrakt tal till kon-

kreta bilder. Till exempel är den så kallade vandringsmetaforen ett återkommande uttryck för den psykoanalytiska processen.

Innan jag läser kapitlen om kärlek säger mina fördomar att jag kommer att mötas av klyschor, eftersom ämnet redan är så ofta beskrivet. Men en del författare förmår att skildra det på ett nytt sätt.

Gudrun Olsson analyserar relationen mellan Ester Nilsson och Olof Sten i Lena Anderssons roman *Utan personligt ansvar* från 2014, (fortsättningen på Anderssons uppmärksammade bok *Egenmäktigt förfarande*). Förutom det psykologiskt och filosofiskt intressanta i texten diskuteras även Anderssons särregna metaforer, som exempelvis: "Hennes liv hade varit upphängt på en krok alltför länge."

I metaforernas landskap är rik på uppslag och bör fungera utmärkt som diskussionsunderlag för kurser i språkvetenskap, litteraturvetenskap, psykologi och filosofi. ✨

Katarina O'Nils Franke

**I METAFORERNAS
LANDSKAP**
OM LIVET, DÖDEN OCH
KÄRLEKEN
GUDRUN OLSSON
Carlsson Bokförlag

Ett land av ingenjörer

TEKNIKHISTORIA

I ngenjörerna var kanske den mest hylade professionen under den svenska tillväxtperioden 1870–1970. Det är ingen slump att det nästan bara är ett antal industrisnillen (Gustaf Dalén, Gustaf de Laval, Lars Magnus Ericsson etcetera) som förekommer när skolans läroböcker ska nämna personer ur den svenska näringslivshistorien. Och när folkhemmet skulle byggas blev ”samhällsingenjören” en vanlig metafor.

Peter Wallenberg ansåg att hans far Marcus och farbror Jacob hyste en något överdriven beundran för ny teknik, på bekostnad av de affärsmässiga aspekterna. Axel Wenner-Gren och Ruben Rausing nöjde sig inte med att vara skickliga företagsledare utan försökte också framställa sig som uppfinnare.

Gunnar Wetterberg har nu utkommit med historiken *Ingenjörerna* som på 350 sidor skildrar den svenska ingenjörskonstens utveckling från 1600-talet till idag. Han lyfter fram många intressanta perso-

ner som inte är särskilt kända ens för dem som är väl orienterade i svensk näringslivshistoria.

Liksom fallet är för många andra nyskapande yrkesgrupper startade den svenska ingenjörshistorien med invandrare. Den förste i Sverige som kallade sig ingenjör var holländaren Peter Nicolaus de Kemp som inkallades av Karl IX 1607 för att göra upp planerna för en ny stad, Göteborg. Det handlade dock inte om det Göteborg vi idag känner, utan en kortlivad stad på Hisingen.

Den första som i stor skala undervisade i teknik var Olof Rudbeck d ä som vid sidan av sin anställning som medicinprofessor i Uppsala bedrev praktisk undervisning i omkring 15 tekniska ämnen. Han ägnade sig också åt en omfattande bygg- och anläggningsverksamhet i staden.

Wetterberg betonar bergsbrukets betydelse för framväxten av en svensk ingenjörsskär. Christopher Polhem, som är Sveriges kanske största mekaniska snille genom tiderna, utvecklade flera gruvkonster. Än större betydelse hade bergsbruket

för utvecklingen inom mineralogin och kemin. Det finns 92 grundämnen i naturen, varav 11 är kända sedan förhistorisk tid. Av de 81 övriga upptäcktes mellan 21 och 27, beroende på hur man definierar upptäckt, av svenskar åren 1735–1895.

Falu gruva och Bergsskolan i Falun behandlas något styvmoderligt av Wetterberg. Han nämner exempelvis inte Johan Gottlieb Gahn som var Bergsskollegiets kemist i Falun, där han förbättrade kopparframställningen avsevärt och tog upp flera nya tillverkningar. Hans laboratorium utvecklades till ett vetenskapligt centrum för den tekniska kemin dit flera svenska och utländska forskare sökte sig. Gahn samarbetade med och förmedlade kontakter mellan tidens ledande kemister, bland andra Torbern Bergman, Jacob Berzelius och Carl Wilhelm Scheele. Han tillhörde som repreäsentant för Stora Kopparbergs Bergslag den liberala gruppen i boragarståndet.

Gahn grundade världens första fabrik för konstgjort mineralavatten i Falun 1776. Den baserades på en metod för framställning av kolsyra som den nämnde

Oskarshamns reaktor 01.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

kemiprofessorn i Uppsala, Torbern Bergman, hade utvecklat.

Jag blir tveksam när Wetterberg hävdar att det var medlemmar av ägarfamiljen som oftast stod för brukens tekniska utveckling under 1700-talet. Jag har skrivit om flera bruk, senast om kopparindustrin i Åtvidaberg. Ingen i ägarfamiljen Adelswärd var före 1860 någon tekniker. Istället rekryterades från grundandet på 1700-talet utbildade bergsbrukstekniker, varav många hade auskulerat vid Bergskollegium.

Gunnar Wetterberg beskriver de olika ingenjörsutbildningar som grundades under 1800-talet, och han kartlägger hur ingenjörskåren successivt befäste sina positioner inom olika samhällssektorer. Den första ingenjören vid konungens rådsbord var den liberale värmlänningen Elof Biesert, finansminister i Christian Lundeborgs samlingsregering under unionskrisen 1905 och sedan i Karl Staaffs regering 1905–1906. Wetterberg skriver att Biesert inte gjorde något större avtryck i politiken. Det stämmer. I själva verket drabbades han av ett mycket oblikt öde. Det visade sig nämligen att han inte klarade av att göra en korrekt uppställning av de olika posterna i statsbudgeten, varför han måste söka hjälp hos Staaff som bara var en simpel jurist.

Wetterberg beklagar att *Ingenjörerna* nästan uteslutande skildrar insatser av män. Men han lyfter på ett förtjänstfullt sätt fram ett antal kvinnliga pionjärer under 1800-talet, bland andra Hanna Hammarström. Hon tillverkade karkas, en metalltråd överspunnen med bomullsgarn som användes för damhattar. Hammarström utvecklade tekniken för att isolera koppartråd åt bland annat L M Ericsson.

Wetterberg tar upp den teknikkritik som från tid till annan har förekommit. Naturligtvis refererar han också den svenska litteraturhistoriens främsta ingenjörspetimet, Planertz i Birger Sjöbergs roman *Kvartetten som sprängdes* (1924).

Tyvärr finns flera felaktiga eller missvisande påståenden i *Ingenjörerna*. Detta gäller exempelvis texterna om Gustaf Dalén avseende Agas grundande, klippapparaten, Agaspisen och Nobelprismotiveringen. När det gällde utvecklingen av de första svenska jetmotorerna på 1950-talet har Wetterberg missuppfattat syftet med både prototypen (Skuten) och den första utvecklade flygmotorn (Dovern), som var avsedd för A 32 Lansen, inte J 35 Draken.

Wetterberg påstår att Göta kanal ett par årtionden efter öppnandet 1832 blev överspelad av järnvägarna. Men varutransporterna på kanalen ökade fram till 1930-talet. Det var på grund av lastbilarna som Göta kanal då blev mindre viktig som transportled. Wetterberg kommer med den absurda antydningen att kanalen och med den förbundna Karlsborgs fästning var lika misslyckade.

Och när vi är inne på järnvägar så har Wetterberg fel om Adolf Eugène von Rosens misslyckade stambaneprojekt. Den enda järnväg han lyckades bygga var banan Köping–Örebro (inte Köping–Hult, även om järnvägsbolaget hette Köping–Hults järnväg).

Den allvarligaste bristen i *Ingenjörerna* är hur av en av 1900-talets största svenska ingenjörslagder skildras, nämligen när Asea utvecklade kompletta kärnkraftverk. Därigenom blev Sverige det tredje landet i världen – efter USA och Sovjet – som lyckades med detta utan att behöva några utländska licenser, och först i världen utan tillgång till en statligt finansierad försöksreaktor. Wetterberg nämner inte detta, utan skriver att Asea samarbetade med amerikanska, tyska, schweiziska och brittiska företag.

Aseas reaktorer blev säkrare och mer tillgängliga än den främsta konkurrenten General Electrics. Wetterberg noterar istället att Aseas reaktorer hade inkörningsproblem och blev dyrare än beräknat.

I boken hävdas att Asea blev väl rustat på kärnkraftsmarknaden efter att företaget och staten bildade 50/50-ägda Asea-Atom 1969. Bakgrunden var att statliga Atomenergis satsning med tungvattenreaktorn i Marviken höll på att haverera på grund av skenande kostnader och stora säkerhetsproblem, vilket Asea hade påpekat i flera år.

Samtidigt hade industriminister Kris-

ter Wickman lanserat den nya näringspolitiken där staten skulle ta ledningen i den avancerade industriella utvecklingen. Nu gällde det för regeringen att dölja misslyckandet. Asea inviterades därför till förhandlingar med staten om att slå samman Atomenergis konstruktions- och kärnbränsleverksamhet med Aseas kärnkraftsverksamhet. Asea hade varken tekniska eller affärsmässiga intressen av detta. Men då gav regeringen Asea *an offer you can't refuse*.

Om inte Asea accepterade bildandet av ett gemensamt bolag skulle Vattenfall köpa en utländsk reaktor till det första statliga kärnkraftverket i Ringhals. Aseas vd Curt Nicolin sade: ”För att uttrycka mig klart kallas detta inom affärslivet för utpressning. Vi vill gärna förhandla under snyggare former.”

Wickman skrev i förordet till regeringens vitbok *Svensk atomenergi-politik* som utgavs i november 1970: ”Genom att slå samman resurser från Asea och Atomenergi har vi fått ett företag med goda förutsättningar att etablera sig på den snabbt växande men mycket hårda reaktormarknaden.”

Krister Wickman ler säkert förnöjt i sin himmel – om det nu var där han hamnade – över att hans *cover up* i vitboken, tack vare Gunnar Wetterberg, lever vidare ett halvsekel senare. ✨

Anders Johnson

INGENJÖRERNA
GUNNAR WETTERBERG
Albert Bonniers förlag

Finländska emigranter
på väg till Amerika.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

Hårt arbete i Amerika

HISTORIA

Ann-Marie Ivars *Amerikaminnen* handlar om trettio finlands-svenskar som utvandrade till USA mellan 1896 och 1930. Det var 24 män och 6 kvinnor, varav 19 återvände och 11 stannade i USA. Många av männen flydde undan värnplik och första världskriget via Sverige.

Ivars är professor emerita i nordiska språk. Mellan åren 1967 och 1980 intervjuade hon merparten av de personer som beskrivs i studien. Dessutom har ett par av Amerikafararna skrivit ned sina levnadsminnen. Det är ett omfattande och mycket detaljerat material.

Många berättade ingående om resan över Atlanten, som uppenbarligen gjorde ett stort intryck. Sedan följde mötet med Amerika – där det verkar ha varit relativt lätt att få jobb. Och det är verkligen arbetslinjen som gäller.

Berättelserna handlar till stor del om just hårt arbete, i gruvor, på byggen, i skogarna, med fiske, med hushållsarbete – men med löner som ökade och som de flesta verkar ha varit rätt nöjda med. En del handlar också om språkförbistring och kulturkrockar i början av tiden i det nya landet.

Boken har snarast karaktären av en dokumentation. Den består av långa berättelser, ofta i talspråk. Så här kan det låta när en man berättar om sitt liv som skogshuggare på amerikanska västkusten, där han jobbade 14 timmar om dagen,

sex dagar i veckan för 26 dollar i månaden: ”Det var stora träd. Stora träd. En del var en tio fot. *Well*, då var vi en på var sida om trädet. Och yxade, högg in *underkåttet* [undercut, riktskär, kilformad inhuggning nedtill i stammen i den riktning dit trädet skulle falla]. Ibland tog det oss en halv dag att få in *underkåttet* på träden, stora träd. Och så hade vi ett *springboard*-hål. Och du vet *springboard* vi kallade, det var ett *bord* [board, bräde] så där långt, så du hade att ha det att stå på, *you see*. Och det där hade vi att hugga in i trädet runt, så svingade du det runt med fötterna. Och så började du säga då, så jag hade nu en tio fots såg, en man i var ända då. Det tog, som sagt var, det kunde ta en halv dag att få ner ett träd. Bara ett träd, ett stort. *Joo. Yes.*”

Den rätt exakta och mycket detaljerade återgivningen gör att berättelserna inte blir så lättlästa, även om man kan uppskatta närheten till informanternas språkliga uttryck. Men samtidigt så inskräpper detta att boken framför allt är en dokumentation. Analys och tolkning ligger till stora delar hos läsaren.

Man kan inte låta bli att göra jämförelser med dagens migranter. De som drar paralleller till utvandrarerna till Amerika för att försvara den svenska migrationspolitiken har dock inte mycket att hämta i denna bok. De som reste till USA för 100 år sedan måste visa upp en rätt stor summa pengar när

de anlände för att belägga att de kunde försörja sig tills de fick något jobb. Sedan var det som sagt hårt arbete som gällde, i ett samhälle utan några sociala skyddsnät. Språket fick man lära sig själv eller på arbetsplatsen, och i övrigt anpassa sig till det nya landet.

Skandinaverna var dock mycket uppskattade, de ansågs skötsamma och flitiga. En kvinna berättar ingående om arbetet som kökshjälp i ett hus på Long Island, där ett tjugotal tjänare passade upp på en familj på tre personer. Hon ägnade merparten av sin arbetstid åt att skala och hacka grönsaker – samt upptäckte snabbt att den stora tjänarstaben var en härva av intriger, partier och grupperingar, men att alla ville hålla sig väl med kokerskan, som var den viktigaste personen i huset.

Slutligen; alla de som dog i förtid, som misslyckades och inte ville prata om sin emigration hörs förstås inte i boken. Detta är vinnarnas historia. Men till stora delar ändå en rätt tung historia, när man ser på deras hårda liv med dagens privilegierade blick. ✨

Henrik Höjer

AMERIKAMINNEN
ÅTERVANDRARE OCH
INVANDRARE BERÄTTAR
ANN-MARIE IVARS
Appell förlag

Angeläget men ensidigt

UNIVERSITET

Den uppmärksammade debattboken *Genusdoktrinen* av Ivar Arpi och Anna-Karin Wyndhamn, har mötts med såväl uppskattning som kritik av tidigare recensenter.

Boken lyfter frågor som måste uppmärksammas och tas på allvar – som att regeringen stipulerat ”jämnställdhetsintegrering” i akademien, vilket strider mot idén om fri forskning. Att krav på könskvoterade tjänster eller kurslitteratur, hur vällovligt det än är, kan få osunda och bisarra konsekvenser. Att jämställdhetsintegreringens företrädare förrirar sig i själv motsägelser, komplicerade resonemangskedjor och rena rama dumheter. Och att det finns en rädslan och förnekelsens kultur, vilket gör att kritiska forskare håller tyst och myndighetsföreträdare inte låter sig intervjuas.

Men det finns samtidigt problem med boken, framförallt eftersom den inte kan bevisa sin egen tes: att genusteori har blivit en högskolenorm och nedtystandet av kritiken sker systematiskt. Arpi och Wyndhamn använder selektiv och anekdotisk bevisföring – men för att bevisa en systematik måste även undersökningsmetoden vara systematisk. Författarna

uppvisar också en begränsad förståelse av hur högre utbildning styrs, liksom de akademiska teorier de kritiserar.

Risken är att detta, i kombination med en raljerande ton, gör att bokens uppsåt kan falla och redan intagna debattpositioner förstärkas. Författarna porträtterar ”genusagenterna” som en homogen grupp vars fiende är den vite mannen och hans vetenskapliga positivism, vilket ska bekämpas med integreringsideologi och postmodern teori. Men under läsningen framstår författarna själva som konservativa agenter vars fiende är genusvetare och konstruktivism, vilket ska övervinnas med traditionell naturvetenskap.

Min huvudsakliga invändning är dock denna: jag blir uttråkad. För i Arpis och Wyndhamns undersökning finner jag ingen nyfikenhet, ingen vilja att förstå konflikten och människorna bakom den. Jag vet därför redan från början var analysen kommer att landa. Ja, exemplen på rena rama idiotier är övertygande. Men sådan är ju människan, så vad mer går att säga om just dessa läsningar, konflikter, mönster och rädslor? Hur kan de förstås i ett historiskt, och samtida, sammanhang? I

relation till andra ideologier? Feminister är sannerligen inte de första att förespråka renlärighet, skapa maktcentrum och straffa kättare.

Jag blir också irriterad. För samtidigt som författarna läser lusen av feministisk och ”postmodern” teori, använder de sig av dess analyser – men behandlar dem som sina egna. Till exempel, redan Michel Foucault såg vartåt identitetspolitiken barkade. Det var en paradox, och en vansklig sådan, när den moderna hororörelsen använde sig av identiteten ”homosexualitet” – som ju skapats för att särskilja och sjukdomsförklara människor hundra år tidigare. Och den omvända maktpyramiden, där maktlöshet används för att skapa status, har vänsterliberala feminister och akademiker synliggjort och problematiserat sedan länge. Det är inte, som Arpi och Wyndhamn låter påskina, deras egen insikt.

Slutligen blir jag bekymrad. För författarna marknadsför sitt verk som nytt och banbrytande. Det är direkt felaktigt. Det finns ett forskningsfält som studerar och kritiserar byråkratiseringen av feminismen, vad som kallas statsfeminism.

I den andan beskrev och analyserade socialantropologen Steven Sampson på ett Engelsbergsseminarium 2011 uppkomsten av och motståndet mot genuscertifieringen av svenska universitet under 00-talet (en studie som sedan har publicerats i antologierna *Farväl till feminismen?* och *Den högre utbildningen* samt finns tillgänglig på nätet). Genusagendan handlar om *governance*, mjuk makt, menar han, och är del av en större process som urholkar universitetets och professionens vetenskapliga värden. Universiteten har blivit en politisk plattform, ett socialt laboratorium och ideologiskt slagfält, där de som får makt inte nödvändigtvis är ämnesmässigt kompetenta, utan organisatoriskt smarta. Han beskriver också tystnaden, oron och rädslan. Om detta – inte ett ord.

Nå. Jag sympatiserar med bokens ansats. Men om *Genusdoktrinen* byggt på en av vetenskapens viktigaste principer, respekt för redan vunna insikter och befintlig forskning, hade den blivit riktigt spännande. ✨

Petra Östergren

GENUSDOKTRINEN

IVAR ARPI OCH
ANNA-KARIN WYNDHAMN
Fri tanke

Dante själv.

FOTO: TT

Dantes vandring genom historien

LITTERATURHISTORIA

I Elenas Ferrantes nykomna roman *De vuxnas lögnaktiga liv* hävdar en av de kvinnliga huvudpersonerna att den som dör utan att vara döpt kommer till "Limbo". Detta är en anspelning på den bild av helvetet vi möter i Dantes *Den gudomliga komedin*. I *Inferno*, den första delen av tre, skildras hur Dante efter sin nedstigning till dödsriket får se de oskyldiga barn och odöpta hedningar som måste tillbringa evigheten i helvetet bara därför att de inte har hunnit bli döpta.

Om Dantes aktualitet vittnar också en nykommen bok av Conny Svensson, en mångsidig skribent och litteraturforskare med ett förflutet som professor i Helsingfors och Uppsala. Boken heter *De läste Dante* och är ett av de tyngst vägande bidrag till humanistisk forskning jag läst på bra länge.

Svenssons bok handlar om hur Dante uppfattats av mer eller mindre insiktsfulla läsare, alltifrån Giovanni Boccaccio

(1313–1375) till Tage Danielsson (1928–1985). Den typen av undersökningar brukar kallas receptionsstudier, men *De läste Dante* är mer underhållande än vad sådana brukar vara.

Till en del kan väl detta bero på ämnet. Dante tycks ha utövat en särskild lockelse på särpräglade och/eller färgstarka personligheter. Dit hör spränglärdade forskare som Ernst Robert Curtius, Erich Auerbach och Eugen Napoleon Tigerstedt, men också skönskrivande esteter som Olof Lagercrantz och bisarra fantasier som Giovanni Papini eller den i Sverige verksamme Giacomo Oreglia.

Därtill kommer att Dante utnyttjats för de mest skiftande syften. Fastän kritisk mot påvarna har han för det mesta lästs som rättrogen katolik. Det hindrar inte att somliga har velat göra honom till kätare (Harold Bloom) eller modern skeptiker (Olof Lagercrantz). Något liknande gäller om det politiska utnyttjandet av Dante. Från yttersta högern till yttersta vänstern har man velat göra honom till sin meningsfrände. Oftast har han beskri-

vits som konservativ (T S Eliot och Dorothy Sayers) men ibland till och med som liberal revolutionsromantiker (C A Adler-sparre), anarkist (Giacomo Oreglia), fascist (Giovanni Papini) eller abolitionist, alltså motståndare till slavhandeln i USA (Cordelia Ray).

Viljan att appropriera Dante för egna syften var allra tydligast i Italien under *Risorgimento*, alltså den nationalistiska frihetsrörelse som 1860 ledde till landets enande och frigörelse från utländska härskare. Inspirerade av författare som Vittorio Alfieri, Giacomo Leopardi, Ugo Foscolo och Alessandro Manzoni ville de italienska frihetskämparna förvandla Dante till militant nationalist och motståndare till utländskt inflytande över landet. Denna svärmiska övertygelse kunde dock redan i samtiden dementeras av nyktert lagda forskare, till exempel den minutiöst noggranne textkritikern Michele Barbi, som påpekade att Dante i själva verket var en internationallistiskt sinnad motståndare till tanken på ett enat och självständigt Italien. Vad

Alla läste de Dante. Från Giovanni Boccaccio, Ugo Foscolo, Ernst Robert Curtius och Tage Danielsson.

FOTO: ALAMY, TT

han ville var att italienarna skulle styras av tyska kejsare och ingå i vad som längre fram skulle kallas Heliga romerska riket av tysk nation.

Den här mångfald av ståndpunkter gör läsningen av Svenssons bok till ett spännande äventyr. Det jag själv sätter mest värde på är nog ändå de kapitel som handlar om två dissidenter som också var min ungdoms hjältar. Här syftar jag på de nyss nämnda litteraturvetarna Ernst Robert Curtius och Erich Auerbach.

Curtius och Auerbach var i många avseenden varandras motsatser, men de hade också mycket som var gemensamt. Dit hör inte minst det vida tidsperspektivet. Båda ville ju se Dante som ett led i en lång tradition.

Särskilt tydligt är detta hos Curtius. I hans legendariska bok *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter* (1948) blir Dante själva höjdpunkten i en utveckling som tar sin början med Homeros. På andra ställen i Curtius omfattande författarskap jämförs *Den gudomliga komedin* med Marcel Prousts *På spaning efter den tid som flytt*.

Men samma vida tidsperspektiv är utmärkande också för Auerbach. Tydligast ser vi det i *Mimesis. Verklighetsframställningen i den västerländska litteraturen* (1946). Där ses Dante mot bakgrund av en tradition som sträcker sig från Homeros och *Bibeln* till James Joyces *Ulysses* (1922) och Virginia Woolfs *Mot fyren* (1927).

Men detta med tidsperspektivet är inte det enda som förenar de skenbart mycket olika herrarna Curtius och Auerbach. I motsats till många av sin samtids tyskar var de också internationalister. Inspirerade av Goethes tankar kring begreppet världslitteratur – "Weltliteratur" – rörde de sig obehindrat över språkgränserna.

Detta är något som med rätta poängteras i *De läste Dante*. Svensson berättar sålunda att Curtius redan på 20-talet väckte irritation bland nationellt sinnade tyskar genom att skriva om författare från länder som nyligen hade varit i krig med Tyskland. Dit hörde ju inte

bara Dante utan också Balzac, Proust och Joyce. Därtill kom att Curtius som konservativ aristokrat brukade beskriva de allt stöddigare nazisterna som en samling illitterata råskinn. Detta hindrade dock inte att han under hela nazisttiden kunde övervintra som professor i Bonn.

På den punkten skilde sig Curtius som bekant från många andra av den tidens tyska forskare. En av dem var Auerbach. Som jude tvingades han att lämna sin professur och ta sin tillflykt till Istanbul. I sin turkiska exil kunde han dock fullborda två av de texter som satt allra störst avtryck i eftervärldens syn på *Den gudomliga komedin*: uppsatsen "Figura" och kapitlet om Dante i *Mimesis*.

I "Figura"-uppsatsen presenteras en tolkningstradition med judiskt och kristet ursprung som enligt Auerbach haft avgörande betydelse för *Den gudomliga komedin*. Ordet *figura* var från början en retorisk term, som i den antika retoriken betecknade tekniken att göra förtäckta anspelningar på sådant som av olika skäl inte kunde sägas ut öppet. Hos kyrkofäderna får begreppet emellertid ett helt nytt betydelseområde genom att det börjar användas vid den typ av bibeltolkning som brukar kallas typologisk. Den går ut på att låta händelser och personer i Gamla testamentet peka fram mot och fullbordas i evangelierna. Hos Tertullianus tolkas Josua sålunda som profetisk föregångare till Jesus. Liksom Josua ledde Israels folk till Palestina, så fördes själen till den eviga saligheten genom Jesu nåd. Josua kallas därför *figura Christi*, och samma eller liknande uttryck användes också i flera andra exempel.

Auerbachs "Figura"-uppsats kulminerar i några berömda sidor, där han tillämpar den figurala tolkningsstrategin på *Den gudomliga komedin*. Samma strategi skulle han emellertid också använda i det ryktbara Dantekapitlet i *Mimesis*.

Analysen av Auerbachs "Figura"-uppsats framstår för mig som det viktigaste avsnittet i *De läste Dante*. Här finns

enligt min mening en av de bästa nycklarna till förståelsen av *Den gudomliga komedin*.

Därtill kommer att figura-begreppet för den uppmärksamme läsaren också skulle kunna fungera som ett motgift mot fanatism av olika slag. Det utsågs inte i Svenssons bok, men den figurala tolkningsstrategin var ju för Auerbach ett sätt att överbrygga motsättningar, först och främst mellan judiskt och kristet men i förlängningen också mellan det sakrala och det sekulära. Det kan vara en viktig poäng i tider då motsättningarna mellan folkgrupper och trosriktningar växer sig allt starkare.

Presentationen av Auerbach framstår, som sagt, för mig som det tyngst vägande avsnittet i Svenssons bok, men det mest underhållande kapitlet är ändå ett annat. Vad jag tänker på är analysen av Tage Danielssons film *Mannen som slutade röka* (1972), baserad på en bok med samma namn från 1968. Danielssons vackra och mycket roliga parodi på *Den gudomliga komedin* borde efter Svenssons kärleksfulla analys kunna räknas in i det svenska kulturarvet.

Min enda invändning mot *De läste Dante* är att författaren ägnat lite väl mycket utrymme åt att slakta Giacomo Oreglias befängda hopkok *Dante. Liv, verk & samtid* (1991). Visst blir det ofta mycket roligt, men Oreglia kunde med fördel ha fått göra sig till förmån för mera substantiella forskare. ✨

Torsten Rönnerstrand

DE LÄSTE DANTE
FRÅN BOCCACCIO TILL
TAGE DANIELSSON
CONNY SVENSSON
Carlsson Bokförlag

Förfölningen av Sverige

ESTETIK

Sedan millennieskiftet har Trafikverket gjort sig av med ett tusental av de kulturhistoriskt intressanta fastigheter som myndigheten tog över från sin föregångare Banverket, som i sin tur ärvde dem från Statens järnvägar. Runt hundra av dessa har avyttrats till privata ägare och därmed räddats till eftervärlden. Niohundra har däremot rivits. De är en del av en pågående rivningsvåg som är mer omfattande än den på 1960-talet.

Men då man på 60-talet utplånade hela stadsdelar i taget – mest ökad är ”sanereringen” av Klarakvarteren i centrala Stockholm – är det idag enskilda byggnader och kvarter som skattas åt förgängelsen. En i sänder, här och där över hela landet. Varje enskild rivning skapar därför inte lika mycket uppståndelse, men det

sammantagna resultatet är en utarmning av Sveriges byggnadshistoriska arv som saknar motstycke i historien.

Dagens rivningsvåg sköljer dessutom över ett land där betydligt färre kulturhistoriska byggnader finns kvar att bevara. I Klarakvarteren försvann runt 700 historiska byggnader, det vill säga två hundra färre än vad Trafikverket gjort sig av med under de senaste decennierna.

Trafikverkets osentimentala inställning till det kulturarv som hamnat i dess knå är ett exempel bland många på hur historiska, kulturella och estetiska värden nonchaleras när framtiden planeras och städer utformas. När tillvaratagande av dessa värden inte ingår i en myndighets uttryckliga uppdrag finns inte heller någon som tar ansvar för dem. I effektivitetens namn är det billigare att utplåna Sveriges järnvägshistoriska arv än att förvalta det.

Det som är gammalt och trivsamt försvinner och det som kommer i dess ställe är fult och alienerande, oavsett om vi pratar om historiska järnvägsstationer som ersätts av själödödade resecentrum eller fjällmiljöer som förvandlas till industri-landskap i form av milsvida vindkraftsparker. Sverige förfulas, men ingen vill ta något ansvar för det som pågår. Det är tesen i Fredrik Kullbergs reportagebok *Kriget mot skönheten*.

Fredrik Kullberg är journalist, med bakgrund på bland annat *Icakuriren*. *Kriget mot skönheten* präglas av gediget journalistiskt hantverk. Kullberg har rest genom Sverige, från söder till norr och besökt de platser han berättar om. Miljöskildringar varvas med intervjuer och kapitel om den historiska och ideologiska bakgrunden till rivningsvågor och stadsomvandlingar.

År 1988 bröts ansvaret för infrastrukturen loss från myndigheten Statens järnvägar. Vid millennieskiftet ombildades SJ till ett statligt bolag med ansvar för persontrafiken. Banverket (numera Trafikverket) och SJ AB hade av politiken tydligt avgränsade uppdrag. I inget av dem ingick att förvalta det järnvägshistoriska arvet. Fjärran är den tid då SJ ansåg det ligga i sitt uppdrag att anlägga praktfulla parker i anslutning till sina stationer, för att erbjuda resenärerna en skönhetsupplevelse.

Det är inte bara rivningarna av det gamla och kulturhistoriskt intressanta som förfular Sverige. Det som byggs idag har en minst lika stor påverkan på vår estetiska vardag. Återigen får järnvägen tjäna som exempel. När det svenska järnvägsnätet växte fram fanns hos SJ en arkitekturavdelning som hade helhetsansvar för stationsbyggnadernas utformning. Resultatet var storslaget. De stationer från blomstringstiden som alltjämt finns kvar är ofta vackra och imponerande. Precis som med parkerna var tanken att resenärerna skulle bjudas på en skönhetsupplevelse.

Kontrasten mot dagens så kallade resecentrum kunde inte vara större. Själva ordet signalerar skillnaden i synsätt. Fredrik Kullberg talar om ”den nyspråkliga samhällsplanerarterminologi som indikerar lika delar övermod och mindervärdeskomplex”. De nya resecentrum som byggs istället för stationer uppfyller politikens alla krav på tillgänglighet och trygghet, men det är uppenbart för de flesta som besöker en sådan plats att det är någonting som har gått förlorat.

Ett annat exempel som brukar lyftas fram i diskussionen om förfölning som följt i modernitetens spår är köpladorna. Stora lådor som rymmer stormarknader

eller gallerior. Under 60-talets rivningsvåg var det arbetarrörelsen som demonstrerade sin makt genom att låta Kooperationen uppföra sina Domusvaruhus på de mest attraktiva tomterna i stadskärnorna. Inte sällan sedan man först hade låtit riva de sekelskiftespalatets som stått där tidigare, vilka från socialdemokratiskt håll betraktades som symboler för det gamla, borgerliga Sverige.

Idag är det kommersiella intressen som driver på för de nya köpladorna och politiker av alla kulörer som ger klar-tecken. Precis som med den nya tidens järnvägsbyggnader faller estetiska och kulturella hänsyn mellan stolarna då ingen av de inblandade betraktar dessa som sitt ansvar.

Kriget mot skönheten ligger rätt i tiden. På senare år har frågan om förfulningen av våra städer fått genomslag i den breda samhällsdebatten. Det arkitekturetablissemang som tidigare monopoliserade den offentliga smaken har tvingats till reträtt, eller åtminstone blivit tvungen att förklara sig. Detta inte minst tack vare den nätbaserade folkrörelsen "arkitekturupproret", vars Facebook-grupp i skrivande stund samlar 45 000 medlemmar.

Kullbergs bok handlar inte enbart om Arkitektur och stadsplanering. En av dess förtjänster är att den tar ett bredare grepp om de estetiska frågorna. Det är inte bara vackra byggnader som hotas, även naturens skönhet är i riskzonen. Den storskaliga vindkraftsutbyggnaden får illustrera den motsättning som finns mellan dagens klimatpolitik och det som tidigare uppfattades som miljörörelsens uppdrag: att värna naturen.

När miljöfrågorna reduceras till en abstraktion och det överordnade målet blir att till varje pris skapa elektricitet som kallas "förnyelsebar" (i kontrast till fossilfri) inträffar det paradoxala att stora naturområden kan förvandlas till industrilandskap i miljöns namn. Vindkraftsutbyggnadens främsta anhängare återfinns ofta i storstäderna, långt från de brummande och blinkande vindkrafts-"parkerna", medan de som lever nära de projekterade områdena och ser vad de innebär för fjällvärld och kustlandskap tenderar att vara mer kallsinniga.

Även det storskaliga skogsbruket tas upp. Kullberg diskuterar trakt-hyggesbruket, det vill säga kalhuggning av stora arealer, och vad detta innebär för biologisk mångfald och, inte minst, skogens skönhet.

Frågan om fint och fult

Stationsbyggnad.

FOTO: MAJA SUSLIN / TT

har länge varit tabu i svensk samhällsdebatt. Att ha en bestämd åsikt i estetiska frågor har ansetts vulgärt, såvida inte åsikten är i linje med arkitekturetablissemangets. Den som dristat sig att ifrågasätta den dominerande estetiken har stämplats som populist eller ännu värre saker. Idag har tillräckligt många, även bland politiker och opinionsbildare, kommit att se att den modernistiska kejsaren inte har en tråd på kroppen, för att det skall anses socialt acceptabelt att ifrågasätta förfulningen.

Det finns något ironiskt i att de som försvarar den modernistiska estetiska hegemonin gör det med relativistiska argument som att smak är något subjektivt och att skönhet ligger i betraktarens öga. Funktionalismens pionjärer var betydligt rakare i sin kommunikation. I Le Corbusiers anda redogjorde funktionalismens svenska introduktörer i sitt manifest *acceptera!* från 1931 för hur skönheten var någonting som aktivt skulle bekämpas. Att våra städer förfulats är med andra ord inte resultatet av en slumpmässig utveckling utan springer ur en sekelgammal ideologisk strävan. Att bygga fult är ett aktivt val, precis som vi kan välja att bygga vackert.

Titelns krigiska metaforik till trots är Fredrik Kullbergs *Kriget mot skönheten* inte någon aggressiv debattbok. Tvärtom präglas reportaget av ett stilla vemod över vad som har gått förlorat och en sorg över det fula som i stor skala växer fram i dess ställe. Det är en bok som på ett lågmält vis och kryddad med underfundig humor lyfter fram sådant som många sätter värde på men ingen tycks vilja ta ansvar för. ✨

Lars Anders Johansson

KRIGET MOT SKÖNHETEN
ETT REPORTAGE
OM FÖRFULNINGEN
AV SVERIGE
FREDRIK KULLBERG
Timbro

FOTO: JOHNER

Algoritmer kan hjälpa skolbarn.

De goda algoritmerna

SAMHÄLLE

Det har aldrig samlats in så mycket data som idag. Vi har algoritmer som styr oss i mer eller mindre hög utsträckning. Allt fler börjar fundera på vilka digitala fotspår man lämnar i cybervärlden.

Professorn i nationalekonomi Tommy Andersson argumenterar emellertid i *Algoritmakaren* för att algoritmer kan användas för att fatta mer välgrundade beslut på flera områden och rentav rädda liv. Vi får följa tre fall och tillämpningsområden där författaren själv har varit delaktig.

Det första exemplet var en idé om att ta fram ett program till Migrationsverket. Efter flyktvägen 2015 var det ett stort problem att kunna hitta boende

>>

till alla nyanlända. En tanke föddes – en algoritm som skulle kunna placera de nyanlända hos privatpersoner som var beredda att hyra ut hela eller delar av sin privatbostad. Programmet skulle ta hänsyn till antal boende, se till att man hade minst ett språk gemensamt mellan hyresvärd och hyresgäst, samt göra en bedömning på var i landet de nyanlända skulle ha störst chans att skaffa jobb, baserat på bland annat utbildning och språkkunskap. Tyvärr såg aldrig det här programmet dagens ljus, Migrationsverket backade ur innan det blev färdigt.

Organbytesprogrammet blev dock verklighet och har räddat otaliga liv. Information om donatorer, behövande, deras blodgrupper, vävnadstyper och all relevant information lagras i ett program som sedan kan matcha behövande med donatorer allteftersom de dyker upp. Sedan organbytesprogrammet infördes i USA har organdonationer ökat med flera tusen procent. Tommy Andersson var delaktig i att skapa en motsvarighet för Skandinavien.

Den tredje delen av boken handlar om skolplacering. Redan idag finns algoritmer som använts till detta, bland annat måste man ta hänsyn till elevens och vårdnadshavarnas egna val, men också gångavstånd och prioriteringsordning. Många kommuner tar hjälp av konsultbolag för att lösa elevplacering och stor del av hanteringen sker fortfarande manuellt. En bättre algoritm skulle, enligt författaren, kunna spara mycket tid och pengar samt göra hela processen mer säker.

För den som är orolig för den enorma insamling av data som sker idag, ger *Algoritmakaren* en viss lättnad. Andersson framstår genomgående som en idealist som vill använda modern teknik för att göra gott och han får läsaren att tro att det är möjligt.

Läsupplevelsen störs något av språkfel och en lite ostrukturerad framställning, som en mer vaken redaktör hade kunnat rätta till. Men på det hela taget är *Algoritmakaren* väl värd att läsa för den som vill förstå sin samtid. 🌟

Catta Neuding

**ALGORITMAKAREN
KONSTEN ATT FATTA
SYSTEMATISKA BESLUT**
TOMMY ANDERSSON
Fri tanke

FOTO: STAFFAN LÖWSTEDT

Sprickkorna i idyllen

HISTORIA

På frågan om var Peter Englund fick inspirationen att skriva sin senaste bok, *Söndagsvägen. Berättelsen om ett mord*, tycktes svaret självklart. Det var Truman Capote, och hans mästerverk *Med kallt blod* (1966), som stod som litterär förebild. Capote beskrivs ofta som upphovsman till den våldsamt populära "true crime-genre" som *Söndagsvägen* tillhör, eller åtminstone till "the non-fiction novel", det vill säga böcker som rör sig i gränslandet mellan kriminalreportage och skönlitteratur.

Att Capote själv gärna hävdade faderskap över genren gör dock inte påståendet mer sant. Snarare kom *Med kallt blod* att bilda skola för den sentida tolkningen av ett grepp som har många hundra år på nacken. Och där det komplicerade förhållandet, ibland samspelet, mellan fakta

och fiktion ständigt har återkommit.

Den första bästsäljaren i genren i väst brukar dateras till England 1635, med John Reynolds *The Triumphs of God's Revenge against the Crying and Execrable Sinne of Murther*. Efterhand skulle dock tilltalet sekulariseras, och utbudet alltmer svara mot den efterfrågan som då – liksom nu – främst kretsade runt skildringar av våldtäkter och bestialiska kvinnomord. Enligt Harold Schechter, professor i litteratur som specialiserat sig på seriemördargenren, var den amerikanska kioskklitteraturen i slutet på artonhundratalet så flåsigt detaljerad – och ibland rikt illustrerad – att en ung man kunde lära sig mer om en kvinnas anatomi i den här genren än av att läsa medicinsk litteratur.

Capotes pionjärsats handlade alltså snarare om verkshöjd än om format, och det är ändå ingen dålig gärning. Hans inte i alla delar sanningsenliga skildring

av den brutala slakten på familjen Clutter i Kansas 1959 banade sedermera väg för stora författarskap att ge sig in på genren, däribland Norman Mailer, som vann Pulitzerpriset för *Bödelns sång* 1979. Och nu har han alltså också fått en svensk efterföljare i den tidigare ständige sekreteraren för Svenska Akademien, Peter Englund skildring av mordet på Kickan Granell, Sveriges första mediala flickmord.

För trogna Englundläsare har det konventionella bytet av genre en viss logik. Hans tidigare produktion har ofta kretsat kring mänskligt mörker och gärna fokuserat på vanliga människors strategier att navigera under exceptionella omständigheter. I den poddserie som producerats om *Söndagsvägen* beskriver också Englund med omisskännlig akademisk lystnad den så kallade "sumpen", polisarkivet från den massiva utredningen av fallet Granell. När det gäller sanningslidelse och noggrannhet skiljer sig med andra ord Englund och Capote åt, även om de har en extraordinär språkbehandling gemensamt. Men det som framförallt förenar de båda böckerna är ett närmast antropologiskt förhållningssätt till kulturell förändring.

Vad kännetecknade då den brytnings-tid som offren levde i? De samhällsprojekt som Kansasfamiljen Clutter och Hökarängens Kickan Granell ingick i drog förstås delvis i olika riktningar. Men det finns också mycket gemensamt mellan Eisenhowers USA i slutet av 1950-talet och Erlanders kulturradikala Sverige 1965. Båda befann sig i början på slutet av obegripligt optimistiska rekordår, före Vietnamkrigets baksmälla, strax efter de första stora Hötorgskravallerna. Genom morden, och de människor som skildras genom dem, tonar samhällen fram sprickfärdiga av självförtroende och ambitioner, men också med tilltagande generationskonflikter, sexuell spänning och social oro. Där fanns den starka riktningen framåt, den mot historiens slut, men också en hotfull underström av kulturell dissonans. Dramaturgiskt är det oerhört effektivt: mot rekordårens överflöd och känslan av kollektivt framåtskridande framstår illdåden som än mer obegripliga.

Men en idyll, påpekar Englund, förutsätter alltid en spricka. Mordplatsen var lokaliserad i en av Söndagsvägens rejäla, men rätt tradiga radhuslängor. Här skulle trångboddheten byggas bort i ett mönsterområde i "mänsklig skala", ett koncept som snart skulle förkastas som otillräckligt radikal (och lönsam) stadsbyggnadsfilosofi. När Kickan Granell mördas och våldtas hade de gemensamma midsom-

martågen redan upphört i området och tv:n ersatt den moderna bygemenskapen. På hennes nattduksbord stod ett glas vatten för p-pillret.

Några preventivmedel lär inte ha legat synliga i Nancy Clutters föräldrahem. Samhället var starkt religiöst och den sociala kontrollen betydande: här bowlade ingen ensam, trots att det var gles mellan husen. "Byn Holcomb ligger på de höglänta veteslätterna i västra Kansas, ett ensligt område som andra Kansasbor kallar 'där ute'", skriver Capote i öppningsscenen. Ödsligheten, och knappheten, var själva förutsättningen för det täta civilsamhällets finmaskiga band och sociala ordning.

Capote var förtjust över hur typisk miljö, och mordoffren, var för det Amerika som kulturellt alltmer började fragmentiseras. Clutters var arketyper för den sorts lantliga amerikaner som inte längre självklart dominerade befolkningen, och för en tillvaro som stod i skarp kontrast till författarens egna, dekadenta urbanitet. Och det märks: trots detaljrikedomen, och de närgångna personporträtten, finns en kylig distans i Capotes skildring som helt saknas hos Englund. För honom tycks ingången ha varit den motsatta; *identifikationen* med familjen på Söndagsvägen motiverade arbetet.

Här hade en närvarande berättarröst kunnat bli besvärande nostalgisk, men Englund lyckas skickligt undvika att ställa sig i vägen för de människor han vill skildra. Under läsningen uppfattar jag honom snarare som intellektuellt hederlig i det att han öppet redovisar sina sympatier. Dels med målsättningarna för folkhemmet som politiskt projekt ("liberala nationalekonomer fick nöja sig med att konstatera att det svenska systemet visserligen fungerade i praktiken men att det aldrig skulle fungera i teorin"). Dels i hur han relaterar till det strävsamt småfolkliga på Söndagsvägen, där möblemanget i huset till skillnad från dagens konceptuella sextioalsserier – och i likhet med hans eget barndomshem – verkligen visar upp fysiska årsringar.

Englund vill därigenom undvika den kanske vanligaste fällan i genren där det kvinnliga offret än en gång objektifieras, medan mördaren adlas till huvudperson. I podden återkommer han flera gånger till det faktum att han intresserar sig för Kickan som person, och mördaren som typ. Det är, ska det visa sig, lättare sagt än gjort, i synnerhet som Kickans unga alldaglighet ger ganska begränsade möjligheter till fördjupande porträtt ("käck och glad" är omdömen som åter-

kommer). Detta samtidigt som förövarens patologiska kvinnohat, intelligens och sammansatta personlighet utgör väsentligt mer tacksamt stoff för analys. De dagboksanteckningar som Englund citerar från mördarens bankfack är

Hötorgskravallerna 1965.

FOTO: G WESTERLIND / TT

av en art att jag i efterhand har önskat att jag inte hade läst dem. Ändå vet jag att jag aldrig hade kunnat låta bli.

Och här är väl nyckeln, både till *true crime*-genrens och historieämnets popularitet. Genrerna gör det möjligt att på säkerhetsavstånd närma sig det vi egentligen inte vill, eller kan, förstå. Kickans mördare är död, men hans typ lever vidare – idag hittar "incels" (samlingsbeteckningen för arga män som lever i ofrivilligt celibat) varandra på nätet.

I dealet om alla människolivets lika värde motsägs av att medialt uppmärksammade brottsutredningar ges ojämförbart större polisiära resurser. Liksom det faktum att denna uppmärksamhet alltid kommer att vara betydligt mer lättväckt om brottet har kittlande sexuella motiv, riktade mot ett attraktivt offer. "Av alla människor i världen var Clutters de sista man kunde tänka sig skulle bli mördade", skrev Capote i *Med kallt blod*. Och därmed också de minst sannolika att bli ihågkomna, och hämnade, om det inte vore för just honom. ✨

Karin Svanborg-Sjövall

SÖNDAGSVÄGEN
BERÄTTELSEN
OM ETT MORD
PETER ENGLUND
Natur och Kultur

DDR firar 40-årsjubileum 1989, kort tid före Berlinmurens fall.

FOTO: REGIS BOSSU/GETTY IMAGES

Dissektion av det östtyska nyspråket

HISTORIA

Tredje riket efterträddes 1945 av två stater som hade "tysk" i namnet. Förbundsrepubliken var efterföljarstat till Tredje riket och därför självklart det historiska "Tyskland". DDR presenterade sig som en socialistisk stat, ett framtidsprojekt och "den första tyska fredsstaten". Den 3 oktober 1990 enades Tyskland. Men var det egentligen en återförening? Eller anslöts Östtyskland till

Västtyskland? Frågetecknen gäller alltså DDR, de anspelar på regimens mindervärdeskomplex.

Charlotta Seiler Brylla tecknar i *Den beväpnade freden* en konturskarp bild av politik, ideologi och bruk av historien i de två tyska staterna. DDR är det primära forskningsobjektet, i fokus står relationerna till Sverige. Förbundsrepubliken Tyskland var självklar och inte något som man måste ta ställning till för eller mot i vårt land. DDR däremot var antingen ett efterföljansvärt eller ett avskräckande exempel. Regimen i DDR försökte mycket

aktivt påverka opinionen i Sverige, medan Förbundsrepubliken kunde utöva mjuk makt, en självgående process.

För att göra utvecklingen efter 1945 i det tudelade landet begriplig skapades ett nytt forskningsområde: politolingvistik. Disciplinen myntades i samma land – Förbundsrepubliken Tyskland – som hade gett historieämnet begreppen *Sonderweg* och *Vergangenheitsbewältigung*. Nu var utmaningen att analysera DDR-samhället med dess särskilda begreppsrymd.

Politolingvistik har sitt ursprung hos Victor Klemperer och Reinhart Koselleck. Koselleck undersökte begreppshistorien i det tyska området efter franska revolutionen och den industriella revolutionen (åtta volymer 1972–1997, med medförfattare): analysinstrument för tesen om sårvägen. Klemperer undersökte språket i Tredje riket i verket *LTI* (1947): analysinstrument för att bemärkta sig det förflutna. Västtyska historiker som Manfred W. Hellman har använt politolingvistik för att fullfölja den begreppsanalytiska traditionen i forskningen om Europas historiska problembar Tyskland.

Seiler Brylla introducerar den tyska politolingvistik för en bred läsekrets i Sverige. Hon dissecerar det Orwellska nyspråket i DDR och visar hur det kunde vara förföriskt och påverka bilden av DDR i Sverige. Titeln på hennes bok var rubriken på en fabel som publicerades i medlemsbladet för Förbundet Sverige-DDR 1983. Fabeln om igelkotten som "i taggig skrud" avskräckte räven (den västtyska revan schismen) från attack var i sin tur hämtad ur en skolbok för tredje klass i DDR.

Den officiella självbilden av DDR var, med Seiler Bryllas ord, att staten uppstod som fågel Fenix ur askan. Nyckelordet i den fredsälskande staten var kamp. DDR kämpade för fred, folkvänskap, demokrati, ansvar, välfärd och framtidskridande och mot fascism. Orwell i sin prydno. Ett slagord var: "Att lära från Sovjetunionen betyder att lära sig segra."

Elven dog före läraren. Reverenser för Sovjetunionen saknades i en hyllningsartikel i den svenska DDR-revyn inför statens 40-årsjubileum den 7 oktober 1989. Regimen i DDR hade då redan sedan ett år tillbaka förbjudit den sovjetiska tidskriften *Sputnik* att distribueras i DDR. Den verkade nämligen i glasnosts anda. En månad efter jubileet var sagan all för DDR. Två år senare följde Sovjetunionen DDR i graven.

Seiler Brylla gör en ideologikritisk analys av många svenska förvillelser i förhållande till DDR. Sportjournalister och företrädare för Riksidrottsförbundet såg

Östtyske gymnasten Sylvio Kroll.

FOTO: GETTY IMAGES

idrotten i DDR som föredömlig. De vägrade tro att dopningen var undermedlet. De avskräckande exemplen har även varit postuma. Sverigedemokrater och kristdemokrater har i våra dagar framställt Öresund som en Berlinmur för invånarna i Sverige respektive jämställt en undervisningsplan från Skolverket med förhållandena i DDR. Seiler Brylla finner allt detta oförsäkamt mot människorna i DDR, som verkligen led ont. Hon kunde ha karakteriserat detta bruk i Sverige av "DDR" med ytterligare en fin tysk term *Verharmlosung* (förringande).

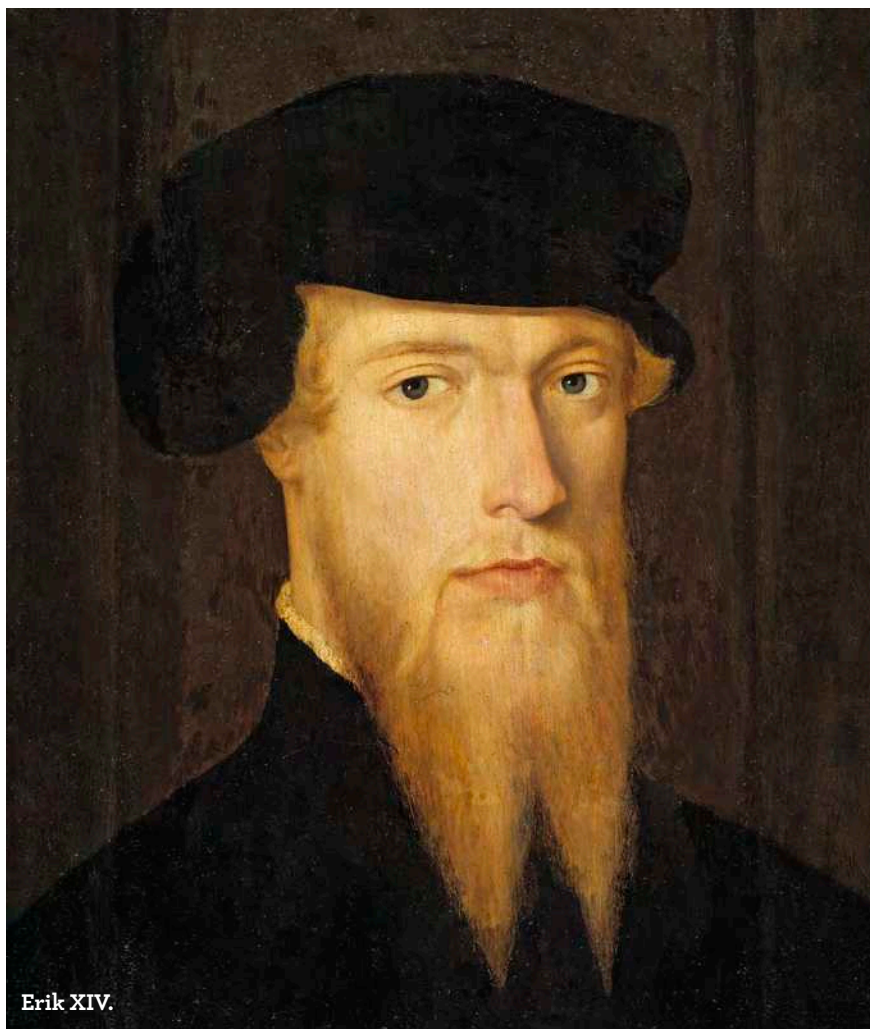
Mycket underhållande är Seiler Bryllas beskrivning av Vänsterpartiet kommunisternas krumbukter. Kritik inför svensk publik av vissa missförhållanden i DDR kompenseras med förtroliga "förstående" samtal på östtysk jargong med kamraterna i Berlin. Seiler Bryllas undersökningar är fristående fortsättningar på Birgitta Almgrens banbrytande upplysningsarbete i studierna om Stasi och Stellan Arvidson. Våra två skarp-synta germanister har fört *Vergangenheitsbewältigung* till Sverige. ✨

Kristian Gerner

DEN BEVÄPNADE FREDEN SPRÅK OCH POLITIK I DET DELADE TYSKLAND

CHARLOTTA
SEILER BRYLLA
Santérus förlag

Erik XIV.

Ett krig utan segrare

HISTORIA

Sverige har, som bekant, haft fred sedan 1814. Men under de tre sekel som föregick denna långa period var vårt land inblandat i cirka trettio krig. Exakt hur många de var är svårt att räkna. Konflikterna var komplicerade, berörda länder deltog mer eller mindre långvarigt och insatserna avsåg inte sällan främst strider på avgränsade fronter.

I *Det nordiska sjuårskriget*, 1563–1570 beskriver Katarina Harrison Lindbergh en sådan komplicerad konflikt. Det var i första hand ett krig mellan Sverige och Danmark-Norge. Man slogs på tre skilda håll: till sjöss, i Baltikum och längs ländernas riksgränser. Danskarna stöddes av den fortfarande betydelsefulla Hansastaden Lybeck som blockerade Sverige marint. Det likaså på flera sätt inflytelserika Polen-Litauen förklarade visserligen aldrig krig mot vårt land men stred

inte sällan mot svenskarna i Estland. Framförallt handlade emellertid det hela om en konflikt mellan de utpräglade renässansfurstarna Erik XIV – senare utmanövrerad av Johan III – och Danmarks Fredrik II.

Harrison Lindbergh har gjort ett imponerande arbete, inte minst med tanke på bristen på tillförlitliga källor från dessa tidevarv. Hon menar att detta var ett av de onödiggaste krig som utkämpats mellan och i de nordiska länderna. Om man bara velat skulle det varit tämligen lätt att undvika konflikten. Dessutom saknade den avslutande freden i Stettin 1570 i realiteten någon segrare. Inga stora landavträdelser eller ens gränsförskjutningar följde och ej heller nöjda kombattanter och något hopp om varaktig fred. Danmark fick slutgiltigt ge upp alla tankar på att återskapa Kalmarunionen. Svenskarna tvingades dyrt betala Älvsborgs lösen och lämna tillbaka stora landområden i Norge men

vann i gengäld Dagö och andra estniska områden.

På andra sidan Östersjön upphörde inte krigen utan övergick i en för svensk del viktigare fas där ryssarna inledningsvis hade stora framgångar men sedan drevs bort av polackerna. Under de följande femtio åren blev Sverige en stormakt i norr, delvis på dansk bekostnad.

En ofta förekommande kritik mot traditionell historieskrivning är att den bara handlar om kungar och krig, medan civilbefolkningen och männen i ledet glöms bort. Så är emellertid icke fallet denna gång. Tvärtom skildras målande med många exempel den förödelse och det fruktansvärda elände som striderna medförde; många människoliv släcktes. Under dessa sju år drabbades omfattande delar av de båda rikena; såsom genom svenskarnas illdåd och slakt i Ronneby blodbad eller danske fältöversten Daniel Rantzaus krigståg från Halmstad som brände ner flera orter, bland andra Jönköping, och fortsatte att härja i Östergötland. Till sjöss innebar kriget att Sveriges stolthet örlogsskeppet Mars gick under med många hundra man utanför norra Öland. Senare sänkte en oväntad storm en hel dansk flotta med besättningar utanför Visby redd.

Harrison Lindbergh menar – om jag förstår helt riktigt – att bristen på konkreta resultat är främsta anledningen till att det nordiska sjuårskriget så sällan diskuteras, ja, närmast är bortglömt. Det gjorde helt enkelt inga bestående intryck i vår historia. Men hon understryker samtidigt att även ärelösa händelser bör studeras.

Boken är välskriven. De omsorgsfullt valda illustrationerna ökar påtagligt behållningen, flera visar reliefer på Fredrik II:s sarkofag i Roskildekatedralen med scener från kriget mot Sverige. Notapparat, litteratur-, plats-, person- och ortlistor kompletterar bra. Sammanfattningsvis har ett okänt krig på ett förtjänstfullt sätt lyfts fram ur skuggorna. ✨

Bo G Hall

NORDISKA SJUÅRSKRIGET 1563-1570

KATARINA HARRISON
LINDBERGH
Historiska Media

Övervakning på Kuba.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

Storebror misstror dig

HISTORIA

På en berömd målning från omkring år 1600 står Englands drottning Elisabet I iförd en klänning beströdd med ögon och öron. I handen håller hon en regnbåge – en symbol för fred. Budskapet är inte direkt kryptiskt.

Inte heller har det förändrats nämnvärt under de drygt 400 år som har gått sedan Elisabets tid. Varje gång ett existentiellt hot mot samhället uppenbarar sig – krig, terrorism, kalla krigets kommunister eller det nutida Sveriges gängkriminalitet – presenterar makthavare övervakning som ett outhärligt verktyg för trygghet.

Förutsättningarna har däremot förändrats radikalt, vilket framgår av *Övervakningens historia* av Andreas Marklund, historiker och forskningschef vid kommunikationsmuseet Enigma i Köpenhamn. I boken följer han statlig övervakning genom tekniska revolutioner, världskrig och idéhistoriska paradigmskiftet. Mycket förändras under historiens gång,

men en sak förblir opåverkad: makthavarnas outsläckliga informationstörst.

Övervakningens historia tar avstamp i renässansen, då brevspioner och kodknäckare satt i "svarta kabinett" hos Europas furstar och bröt upp, läste och återförslöt undersåtarnas brev. Strategin blev extra effektiv under 1600-talet, då postväsendet i många länder centraliserades och nationaliserades. När staten väl hade monopol på att förmedla brev blev det ännu svårare att hålla något hemligt.

Den tidens övervakning var förstas inte trevlig för dem som drabbades, men den hade en klar fördel gentemot dagens: de allra flesta drabbades inte. Inte för att makthavarnas kunskapsstörst inte omfattade dem, utan för att de helt enkelt inte kommunicerade i skrift. Stora grupper var inte ens läskunniga.

Sedan kom upplysningstiden. Det är en period vi brukar betrakta i positiv dager när det gäller personlig integritet, eftersom det var då insikten fick fäste att medborgare inte bara har skyldigheter, utan även rättigheter gentemot överheten. Utan detta fundament är

det svårt att åberopa rätten till ett privatliv. Som Marklund påpekar är dock arvet från upplysningstiden dubbelt. Rationalitet och förnuft, tidens ideal, inspirerade en "vetenskaplig härskarkonst", där empiriska data om medborgarna betraktades som en nödvändighet. Det tog sig inte bara uttryck i demografisk statistik, utan även i polisväsendets omvandling från ordningsvakt till övervakare.

Inte heller är det någon slump att idén om panoptikon, ett fängelse som var konstruerat så att en enda fängvakt genom hemlig övervakning skulle kunna upprätthålla ordningen, kom från upplysningsfilosofen och utilitaristen Jeremy Bentham. Principen är att fängvaktaren från ett centralt torn ska kunna se rakt in i varje fängelsecell, men cellernas invånare ska inte kunna se om de är iakttagna. Eftersom de inte kan veta när de är iakttagna kommer de att agera som om den osynlige fängvaktaren ständigt har ögonen på dem. De blir sina egna övervakare.

Idén var inte gripen ur luften. Långt före upplysningstiden hade härskare spritt bilden av en allseende och allvetande kungamakt. Regnbågsporträttet av Elisabet I illustrerade inte bara övervakningens betydelse för freden, utan framförde också ett krassare budskap: Drottningen ser och hör allt. Om du ägnar dig åt subversiv verksamhet kommer hon att få reda på det.

Idag agerar makthavare precis tvärtom. Stefan Löfven, Emmanuel Macron eller Angela Merkel skulle aldrig figurera i dräkter dekorerade med symboler för statlig övervakning. Särskilt inte Merkel, med sin bakgrund i Östtyskland. Övervakning är, inte minst på grund av dess särdeles smutsiga 1900-talshistoria, inte längre någonting man skyltar med.

Istället gör moderna stater allt för att tona ned omfattningen av sin övervakning. Före visseblåsaren Edward Snowdens avslöjanden 2013 avfärdades det som konspirationsteorier att den amerikanska staten skulle ha ögonen på varje medborgares förmodat privata kommunikationer. I själva verket tog National Security Agency regelbundet del av telekom- och internetjättarnas information om kunderna, och ägnade sig dessutom åt så kallad uppströms insamling: att avlyssna digitala signaler direkt i datakablar, switchar och nätverkshubbar.

Båda fenomenen har historiska rötter. Förr avlyssnade myndigheterna telegrafkablar och upprättade avtal med de tidiga telefonföretagen om informationsutlämning. Det hade varit konstigt om övervakningsstaten hade övergivit gamla beprövade metoder bara för att den digitala eran inleddes. Marklund talar om "den

traditionella statliga misstänksamheten mot privat kommunikation". Den misstänksamheten upphör förstås inte bara för att kommunikationen förändras.

Makthavare tenderar dessutom att inte låta sig nöjas med enbart information. Censur och övervakning har gått hand i hand genom historien, ibland explicit i form av maskade eller försvunna brev, ibland mer implicit. Till exempel hade 1700-talets polisstyrkor inte bara i uppdrag att hålla makten underrättad om åsikter och idéströmningar ute i samhället, utan även att spåra skadliga rykten och se till att upphovsmännen straffades.

Ännu oftare internaliseras censuren, precis som övervakningen internaliseras av fångarna i ett panoptikon. När uppfinnaren Thomas Edison på 1870-talet lanserade fonografen – den första apparaten som kunde spela in, spara och återge ljud – uttryckte han den paternalistiska förhoppningen att den skulle lära hans samtida att "vara mer påpassliga med hur vi uttrycker oss".

Och det var på den tiden då man inte kunde veta säkert om någon obehörig lyssnade. Idag är det i princip garanterat, och människor agerar därefter. Efter Snowdens avslöjanden om NSA kunde man exempelvis iakta hur internetsökningar på termer relaterade till terrorism sjönk kraftigt, något som flera forskare har kopplat till en rädsla för represalier från myndigheterna. Det är inte otänkbart att den moderna människan helt enkelt är så väl medveten om övervakningen att makthavarnas behov av att marknadsföra den har försvunnit.

Tyvärr är det långt ifrån alltid den moderna människan har några invändningar, annat än i teorin. Privatlivet, som värderades högt av 1800-talets borgerskap, brukar avfärdas så fort ett nytt hot dyker upp på horisonten. Det sena 1800-talets anarkistiska terrorvåg, vars attentat skördade offer bland såväl vanligt folk som Europas statschefer, ledde till ett uppsving för övervakning av den politiska vänstern. Sedan kom världskrigen med sina fientligt sinnade agenter, därefter kalla kriget med det kommunistiska hotet. Det är inte svårt att förstå hur den sortens konkreta, påtagliga hot över skuggar det hot den statliga övervakningen utgör.

Efter kalla kriget följde ett övervakningskritiskt decennium, som fick ett abrupt slut i och med terrorattackerna den 11 september 2001. Återigen trappades övervakningen upp, med medbor-

garnas goda minne. Och när FRA-debatten pågick för fullt i Sverige på 00-talets slut var motståndet mot statlig övervakning påtagligt. Men idag, med terrorhotet och den allt mäktigare gängkriminaliteten, rycker den stora majoriteten knappt på axlarna när såväl regering som opposition vill utvidga övervakningen.

I Övervakningens historia återkommer Marklund ständigt till den gamla paradoxen att man för att försvara ett fritt samhälle behöver inskränka friheten. Paradoxen är dock i mångt och mycket en teoretisk konstruktion. Man behöver inte övervaka varje människa för att hålla terrorister och gängkriminella under uppsikt. Det är fullt möjligt att begränsa fri-

Digital avlyssning.

FOTO: GETTY IMAGES

hetsinskränkningarna till individer man faktiskt har anledning att misstänka. Frågan är bara – kan vi lita på våra makthavares förmåga att göra den bedömningen?

"Även nutidens demokratiska makthavare i Europa och USA – på bägge sidor av den politiska mitten – färgas av en inom statsapparaten nedärvd misstro mot privata hemligheter och förtroliga kommunikationskanaler bland vanligt folk", påpekar Marklund. Den ständiga statliga misstänksamheten mot privat kommunikation gör sig påmind igen. Med sådana förutsättningar är massövervakningens historia knappast på väg att ta slut. ✨

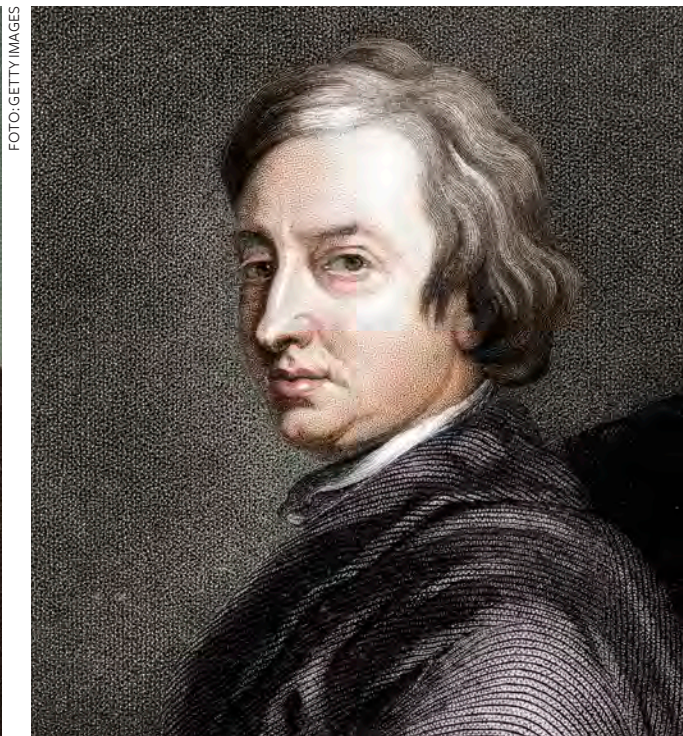
Blanche Sande

**ÖVERVAKNINGENS
HISTORIA
FRÅN SVARTA KABINETT
TILL DIGITAL
MASSÖVERVAKNING
ANDREAS MARKLUND**
Historiska Media

Geoffrey Chaucer.

John Dryden.

Översättarens förändrade roll

LITTERATURHISTORIA

För många läsare är Claes Wahlin främst en lågmält säker och empatisk kritiker av scenkonst och litteratur i *Aftonbladet*: en kvällstidningsskribent som verkar utanför den larmande, behagsjuka delen av parnassen.

Nu har han disputerat på en omfattande och elegant avhandling i litteraturvetenskap, *Att anlita översättning*. Upplägg och tilltal genom nära nog 500 sidor bär något klassiskt, nästan återhållet, över sig. Boken präglas av rediga akademiska resonemang snarare än vildvuxna tankar och polemik. I fristående undersökningar sätts fyra betydande engelska författare i fokus: Geoffrey Chaucer, John Dryden, Matthew Arnold och Ezra Pound.

Wahlins grundtema kretsar kring hur översättning använts i olika tider, vilka normer och förbehåll som präglat praktiken. Vad har översättare i den engelska litteraturen känt sig tvingade att ta avstånd från respektive lagt till och hur har de sett på textens auktoritet? Överlag finns det en betoning på kontexter, ideal och influenser samt vad som står på spel i översättningarna. Metoden skapar en ackumulativ effekt för läsaren, där Wahlins resonemang efterhand fördju-

par inledande diskussioner. Den omedelbara bristen på pedagogisk orientering, där förankringen i en tydlig ansats saknas, är ett övergående problem.

Första delen av avhandlingen behandlar 1300-talet och Geoffrey Chaucer. I vår samtid är översättning en praxis som innehåller en originalitetstanke, ett skapande subjekt och ett textobjekt som ska översättas. Under den engelska medeltiden och för Chaucer dominerade andra synsätt: textframställning var synonym med översättning, eller överflyttning. De historier som var i omlopp på 1300-talet betraktades – oavsett originalspråk eller tillkomstepok – som fria att bruka så länge de gavs en poetisk form. Den avgörande skillnaden mellan olika källtexter kunde knytas till frågor om auktoritet, vilka främst tillskrevs antika och religiösa texter.

Beroende på källtextens anseende använde Chaucer alltså skilda tillvägagångssätt som översättare. Han befann sig själv i och mellan tre parallella språk: anglonormandiska, medelengelska och latin. Hans viktiga insats består i att han genom att ta sig an ämnen och texter från latinska, italienska och franska källor ger ett slags auktoritet åt fiktionberättande på folkspråk. Det tycks som att han försökte ge engelskan den sta-

tus som särskilt italienskan hade under denna tid, efter att främst Dante hade skrivit på folkspråket.

Detaljer och utvikningar ger spänst till avhandlingstexten. Insikter värda att lägga på minnet för annan litteraturläsning kan ofta noteras i kanten. Chaucer verkade i en tid och i ett sammanhang där översättning stod i fokus för att sammanföra lärda miljöer och en publik som betraktades som obildad. Att öppna latinet för fler handlade delvis om att nå en bredare publik, att grammatiken uppfattades som svår, men speglar även högmiddelidens strävan efter en skolastisk mentalitet. Hos Wahlin möter vi exempel på en översättningsstrategi där den lingvistiska nivån alltmer underordnas betydelsen: orden är i sig inte bärare av sanningen utan färdmedel. På så vis inleder Chaucer den engelska litteraturhistorien och blir en av dess viktigaste gestalter, vilket också visas i nästföljande analysdel.

Med John Dryden förflyttas vi till 1600-talet. Han använder, precis som Chaucer, Boccaccios *Teseida* (cirka 1341) när han publicerar sina sammanställda och översatta fabler. Dryden översätter latinska klassiker, främst Vergilius. Men hans version av Chaucers riddarberättelse lägger till, kompletterar och gör om texten för att den ska passa sin

FOTO: GETTY IMAGES

Matthew Arnold.

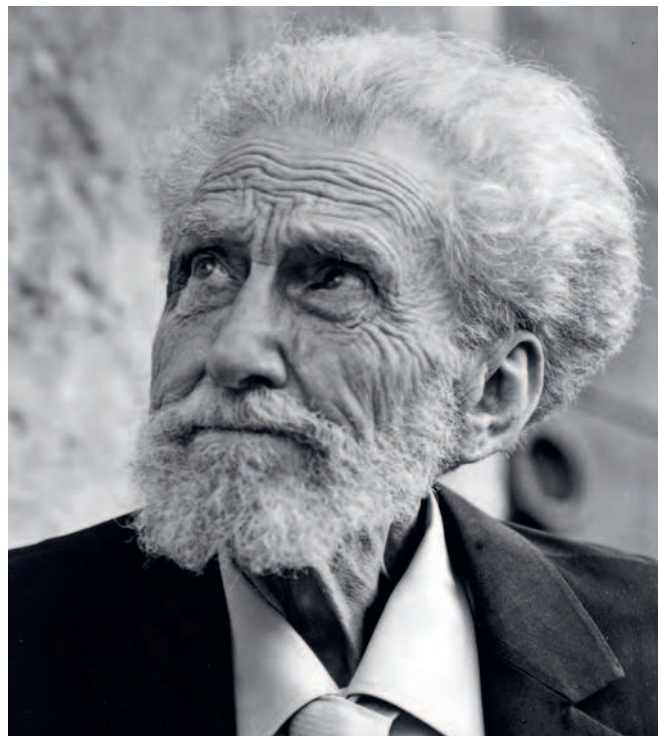

FOTO: TT

Ezra Pound.

tid. 1600-talets anständighetskrav spelar in, men i Drydens översättningar skymtar också en viss kritik av samtidens politiska situation. Den episka dimensionen som Chaucer var förtjust i tonas ner till förmån för kärlekshistorien. Där Chaucer gjorde texter av andra(s) texter arbetar Dryden mer likt vår förståelse av hur man bör skilja mellan översättning och original.

Hur samtiden färgar en översättning genom att anspela på politiska händelser syns i Drydens förord till översättningarna av Vergilius. Det finns även en ny betoning av engelskan som ett värdigt språk, ett fulländat uttryck. Drydens utmärkande arbetsmetod ligger i synen på den litterära traditionen som en manlig arvslinje, där släktskapet mellan poeter förstärks av föreställningen om självandring – *metempsykos*.

Avsnittet om John Dryden är oupphörligt engagerande men indikerar några av avhandlingens eventuella brister. Mina invändningar är inte definitiva, utan formuleras istället som kritiska frågor med en intention att väcka samtal.

Wahlin berättar i förordet att avhandlingen är ett resultat av flera års avbrutna och återupptagna studier. Det ger en fingerisning om textens, ja hela projektets *raison d'être* – målet är inte att som vanligt förekommande i samtidens humaniora driva en spetsig tes eller formulera spekulativa forskningsfrågor utan att synetisera, fördjupa, presentera. Omständigheten är intressant då sammanlägg-

ningsavhandlingar vanligtvis består av tidigare publicerade vetenskapliga artiklar som omsluts av en förklarande så kallad "kappa".

Men tillvägagångssättet i *Att anlita översättning* är ett annat, där tidigare forskning inte tas upp för att kritiseras eller utöva motstånd. Andra forskares arbete används istället som råg i ryggen. Det gör avhandlingen följsam och behaglig att läsa men emellanåt också något slätstruken. Mängden material som skickligt införlivats hade behövt möta en tydligare egen position för att det Wahlin kommer fram till ska framträda som ett fullödigt vetenskapligt bidrag, i sin egen rätt.

Varför skriver Wahlin på svenska, och inte på engelska? Särskilt i avsnitt tre, om Matthew Arnold och översättningarna av Homeros under 1800-talet, infinner sig frågan. Denna sektion rymmer många givande och innehållsrika partier, men växlandet mellan språken blir emellanåt ett elände. Det kan låta så här: "Grekernas 'absurd religion' har sitt värde i dess 'eminently childlike simplicity' och vi kan hos dem se 'the childish mind magnified', närmast som ett slags trons föregångare till den religiösa tankebyggnad som byggts allt högre genom seklerna". Efter ett tag blir det stöttigt att läsa och krångligt att avkoda. Om Wahlin hade påbörjat sina efterforskningar i när-tid borde han ha skrivit på

engelska också för att sekundärlitteraturen främst är skriven på detta språk. Samtidigt är det tacksamt, till och med viktigt, att avhandlingar i litteraturvetenskap också kan behandla de storas stoff på svenska.

Den avslutande delen om Ezra Pound och brottet mellan 1800- och 1900-tal diskuterar en tradition av popularisering, som såg som sitt syfte att vitalisera förstelnade poetiska idiom. Läckra när-läsningar och komparationer görs i det här avsnittet: Wahlin visar hur översättningens praktiker lämnar det semantiskt trogna för att uppgå i ett "poetiskt subjekt" där kronologin i tidigare poeters texter upphävs. Pound utövar en sentida variant av den litterära eklekticism som vi mötte hos Arnold.

Hur alla fyra författarna anlitar översättning, som det så finurligt formuleras, för sina och tidens respektive syften demonstreras distinkt och inlevelsefullt av Claes Wahlin. Det är ett ambitiöst och gott hantverk. ✨

Anna Victoria Hallberg

**ATT ANLITA
ÖVERSÄTTNING
CHAUCER, DRYDEN,
ARNOLD, POUND
CLAES WAHLIN
Ellerströms förlag**

Hans L. Zetterberg.

FOTO: LEIF R. JANSSON / TT

upp i sfärer eller institutioner där var och en har logik, värden och belöningssystem som lämpar sig för verksamheten, materiell eller andlig. Hans L. Zetterbergs sex samhällssfärer kan här sägas utgöra en vidareutveckling av Webers motsvarande "levnadsordningar".

Denna funktionalism har på senare tid ofta betraktats som förstockad och konserverande och blivit föremål för hård kritik av allsköns post-tänkare. Varför uppehålla sig vid hur ett samhälle i balans är beskaffat? Vad som behövs är inte balans utan ifrågasättande och frigörelse! Det tycks ha gått många förbi att organisk förändring och status quo är två vitt skilda saker. Hallonsten talar alls inte mot nya friheter, men han menar att barnet åkt ut med badvattnet när funktionalismen förkastats.

Zetterberg har uttryckt sig betydligt skarpare än så. Han svävar inte på målet om att de sex sfärerna är en realitet och rör sig vigt mellan det beskrivande och det normativa. Ett "Allsidighetens samhälle" med rätt balans mellan de mänskliga värdjobanorna är vad vi bör sträva efter: "Att lösa optimeringsproblemet är grundlagsfädernas första uppgift och makrosociologernas största uppgift."

Hallonsten är bekymrad över att Zetterberg så envist håller fast vid att sfärerna är just sex till antalet utan att tala om hur han härleder dem. Samtidigt refererar han till två olika texter där Zetterberg anser sig göra just det. Här hade läsaren behövt litet ytterligare vägledning.

Sitt sista kapitel ägnar Hallonsten åt frågan som väcks redan i bokens titel. Vad händer när tankemodeller från stat och näringsliv invaderar vetenskapssfären? Ja, uppenbarligen mister den del av sin särart. Det är kanske ofrånkomligt i massuniversitetets tid, men det är av största betydelse att det finns insikt om faran och att utvecklingen inte tillåts gå överstyr. Att politiseringen och "näringslivstänket" kommer såväl inifrån akademien som utifrån gör inte saken bättre. ✨

PJ Anders Linder

Ett samhälle i balans

SOCIOLOGI

Våren 2019 publicerade *Svenska Dagbladets* ledarsida en serie "Zetterbergsamtal". Susanna Popova gjorde intervjuer med sex olika personer, som fick diskutera läget i varsin av de samhällssfärer som tidningens förre chefredaktör, Hans L. Zetterberg, gång på gång hade lyft fram som centrala för ett välfungerande samhälle: statskonst, näringsliv, vetenskap, religion, konst och civilsamhälle/etik.

Greppet inspirerade Lundasociologen Olof Hallonsten att i sin tur fatta pen-nan, berättar han i förordet till *Klämd mellan stat och marknad*. Måne skulle det vara möjligt att ta Zetterberg till hjälp för att dels väcka nytt intresse för en klassisk sociologisk tradition, dels uppmärksamma det bekymmersamma läget i den av sfärerna som Hallonsten särskilt ägnar sig åt: vetenskapens?

Resultatet är en bok som gör åtminstone tre olika saker. Den presenterar det funktionalistiska perspektivet inom sociologin: en skola som systematiserades i USA men hämtade betydande inspi-

ration från Max Weber. Den beskriver och analyserar Hans L. Zetterbergs bidrag till sociologi och bredare samhällsdebatt, och den skildrar vilka prövningar som universiteten och den akademiska kulturen genomgår i en tid när många intressenter vill sola sig i vetenskapens glans.

Jag tycker att den gör alla tre sakerna på ett lyckat sätt även om "läsglädje" inte är det första ord som faller mig i tankarna. Hallonsten skriver stramt och med ämnesmässig pondus men samtidigt tillgängligt, så att även den som inte ägnat så hemskt stor del av sitt liv åt makrosociologins mysterier kan följa med. Ibland blir framställningen litet väl garderad, men man tar inte miste på allvaret i det som sägs. Hallonsten är genuint bekymrad över utvecklingen både på universitetet och i sitt ämne, men han har ingen lust att teckna bilden i dystrare nyanser än den förtjänar.

"Funktionalism" leder kanske tankarna till arkitekturantologin *acceptera* och "bostaden som maskin", men här handlar det snarast om det motsatta: tanken att våra samhällen organiskt har utvecklats så att de delats

**KLÄMD MELLAN
MARKNAD OCH STAT
OM SAMHÄLLETS
VÄRDESFÄRER OCH
VETENSKAPENS ROLL
OLOF HALLONSTEN
Timbro**

Günter Grass.

FOTO: TT

Grass i helfigur

LITTERATURHISTORIA

Sture Packalén, professor emeritus i tyska och författare till en rad böcker och artiklar om den tyska litteraturen och kulturen, fortsätter att försöka råda bot på svenskarnas numera smått genanta brist på kunskaper och intresse för vårt södra grannland. Efter titlar som *Tyska minnesgemenskaper* (2010) och *Tysk litteratur* (2016) porträtterar han i sin senaste bok, *Günter Grass. Författare och provokatör*, Tysklands under flera decennier mest berömda kulturpersonlighet, debattör och orostiftare. På samma sätt som Thomas Manns bio- och bibliografi återspeglar den tyska historien och dess anda under 1900-talets första hälft, tangerar Grass liv och verk många av de problemkomplex som kom att forma Tyskland efter andra världskriget.

På 300 sidor presenteras här Grass i helfigur. Det handlar om litteraturen och konsten, politiken och samhällsengagemanget, om den intellektuelle livsnjutaren. Packalén bockar av de viktiga anhaltarna i författarens liv, från födseln 1927 och uppväxten i det Danzig som kom att betyda så mycket för hans skrivande, via kriget, krigsfångenskapen och konststudierna, till den sensationella romandebu-

ten med *Blecktrumman* (1959), som över en natt gjorde Grass till en offentlig person och ett litterärt världsnamn. Den positionen skulle han med varierande framgång försvara fram till sin död 2015, genom att likt sin kufiske debutromanhjälte Oskar ständigt trumma fram det förflutna och den tyska andens varaktiga identitetskris. Vidare behandlar Packalén hans täta förbindelser med den tyska socialdemokratin och förbundskansler Willy Brandt, åren med den ryktbara litterära sammanslutningen Gruppe 47, de fortsatta författarframgångarna som kulminerade med Nobelpriset 1999, liksom förstås de frekventa kontroverserna med meningsmotståndare.

Den mer eller mindre självpåtagna rollen som moralisk auktoritet och nationens samvete kostade på, och periodvis utsattes Grass för massiv kritik för sin uppfostrande besserwisserattityd, och häcklades för sin hållning som själv-tillräcklig världsförbättrare. Och visst fanns det stundtals något pompöst över Grass tvärsäkra moralismer, vilket inte mildrades av hans drakoniska klander mot andras förmenta försyndelser i politiska och etiska spörsmål.

Inte undra på att det briserade när han på gamla dar, i

minnesboken *När man skalar lök* (2006), avslöjade att han som 17-åring enrollerades i Waffen-SS 1944. Skandalen handlade mindre om händelsen i sig – många skräckslagna ynglingar på flykt undan Röda armén hamnade där i krigets slutskede – än om vad många såg som rent hyckleri från den redbare moralväktarens sida. Varför dra fram de här liken ur garderoben först nu? Och hur skulle man hädanefter kunna ta hans rättfärdigande pekpinnar på allvar? Såväl här som i andra kontroverser – inte minst Grass bland folket i gemen mycket impopulära motstånd mot Tysklands återförening 1990 – lyssnar Packalén på både författaren och hans antagonister, återger yttranden och argument och resonerar sig fram genom författarskapet och omvärldens reaktioner.

Packalén är en utmärkt vägvisare genom Grass Tyskland, och en av bokens förtjänster är att den i stor utsträckning alltså också befattar sig med författarskapets receptionshistoria. Levnadsteckningen är redovisande och dess upphovsman väl påläst. Not- och litteraturförteckningen är omfattande, och biografen förlitar sig på sina källor, hänvisar och jämför. Och citerar, inte minst Grass själv, men också dennes författarkollegor och kritiker, vänner och vedersakare, intellektuella och politiska makthavare (Men var är Helmut Schmidt?).

Här redogörs för form och innehåll i Grass litterära alster, som därtill sätts i en biografisk och kulturhistorisk kontext utan att det blir alltför litteraturvetenskapligt inträngande. Introduktion snarare än interpretation. (Vill man ta del av mer djuplodande kritiska genomgångar av Grass verk kan man förslagsvis läsa Per Øhrgaards eller Volker Neuhäus studier.) Men överlag har Packalén, som första svensk, skrivit en åskådlig och sympatisk introduktionsbok till dikteren och samhällsvaren Grass, och därmed också tecknat en bild av en livfull konstnär och provokatör utan vilken den tyska och europeiska samtidslitteraturen hade varit en smula fattigare. Också för oss ignoranta svenskar. ✨

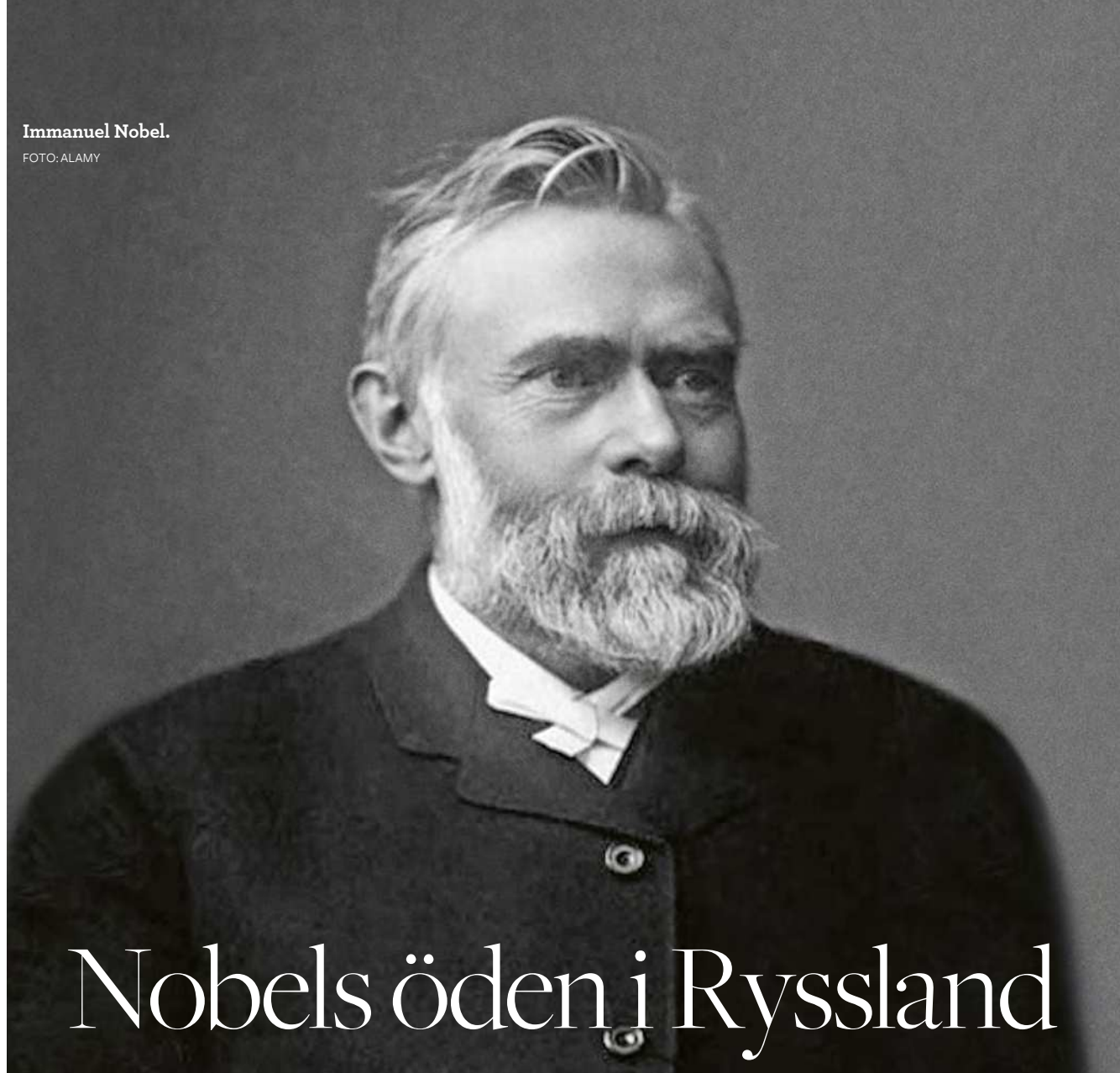
Martin Lagerholm

GÜNTER GRASS
FÖRFATTARE OCH
PROVOKATÖR
STURE PACKALÉN
Carlsson Bokförlag

Immanuel Nobel.

FOTO: ALAMY

Nobels öden i Ryssland

NÄRINGSLIVSHISTORIA

I början av 1900-talet fanns bortåt 150 svenska företag i Ryssland. Tusentals svenskar levde och arbetade i det vidsträckta riket. Kända familjer som Bolin och Lidvall var kejsrerliga hovleverantörer. Till och med varuhuset NK öppnade en filial i huvudstaden Sankt Petersburg.

Med revolutionens utbrott 1917 fick framgångssagan ett brutalt slut. Historien föll i glömska och först nu börjar det bli möjligt att skingra skuggorna.

I boken *Immanuel Nobel & Söner. Svenska snillen i tsarernas Ryssland* sätter slavisten Bengt Jangfeldt fokus på Nobel, den svenska familj som hade störst lyskraft i det ryska imperiet. Familjen byggde under 1800-talet upp en verkstads- och oljekoncern av världsformat.

För mer än tjugo år sedan skrev Jang-

feldt en mäterlig exposé, *Svenska vägar till Sankt Petersburg*, där familjen Nobels öden i Ryssland intog en prominent plats. När han nu återvänder till ämnet tar han hjälp av nya arkivfynd och sina djupa kunskaper om rysk historia. Resultatet är en annan sorts bok, tyngre, men en lärorik, mångsidig och myllrande rik släktkrönika – dessutom elegant formgiven av Åsa Kax Ideberg.

I centrum för berättelsen står Immanuel Nobel och hans söner Ludvig och Robert. Normalt brukar den tredje sonen Alfred stjäla all uppmärksamhet, men här är han nedtonad i marginalen – ibland kanske väl mycket – och förekommer främst i relation till den ryska verksamheten. Tyvärr är även släktens kvinnor nästan helt osynliga, en brist som författaren dock är medveten om och förklarar med att de inte spelade någon aktiv roll i företaget.

Jangfeldt låter oss först följa Immanuel, en idéspruta och mångsysslare. På 1830-talet startade han Sveriges första kautschukfabrik med tillverkning av allt från vattensängar till ”elastiska dynor för åkdon” och vattentåligt skoputsmedel. Störst tilltro hade Immanuel till en produkt skräddarsydd för försvaret, en vattentät ränsel. Ryggsäckarna kunde dessutom fyllas med luft och blåsas upp till en flotte – eller till och med en pontonbro.

Svenska försvaret ratade konceptet. Pressad av skulder flydde Immanuel över Östersjön och beslöt 1838 att söka sin lycka i Sankt Petersburg, redan då en halvmiljonstad. Han anlände i en brytningstid då Ryssland gradvis öppnade sig mot väst. Men ännu var landet ekonomiskt eftersatt. Livegenskapen levde kvar. En hårdför och korrupt statsapparat hämmade företagsklimatet.

Ryska regeringen uppvisade stort

intresse för Immanuels snille och köpte hans viktigaste uppfinning, världens första sjömina. Den var militärt ineffektiv, men fyllde en avskräckande funktion. För kapitalet startade Immanuel en mekanisk verkstad, grunden till affärsimperiet.

Verksamheten blomstrade, särskilt under Krimkriget, men efter krigsslutet vände firmans lycka. Immanuel återvände till Sverige och lämnade åt sonen Ludvig att reda upp affärerna. Själv klurade han hellre på nya uppfinningar. Immanuels affärssinne hade sina brister, men hans kreativitet var en förutsättning för familjens framgångar. Jangfeldt påminner till exempel om att utvecklingen av dynamiten skedde i nära samarbete mellan Immanuel och sonen Alfred.

På 1870-talet började Robert Nobel söka nya affärsmöjligheter i Baku vid Kaspiska havet. Staden sjöd av en nybyggaranda som tilltalade honom. Människorna där var "företagsamma, arbetsamma och raska och ingen högfärd, rangskillnad eller dylik rysk uselhet existera här".

Egentligen var Robert på jakt efter valnötsträ till produktion av gevärskolvar då han blev varse att oljemonopolet just hade avskaffats i regionen. Han hade känsla för tajmning. Oljebranschen växte snabbt. Robert lyckades få fram en bättre produkt än Standard Oil, den tidens ledande bolag, och 1878 bildades oljebolaget Branobel, en förkortning för Bröderna Nobel på ryska.

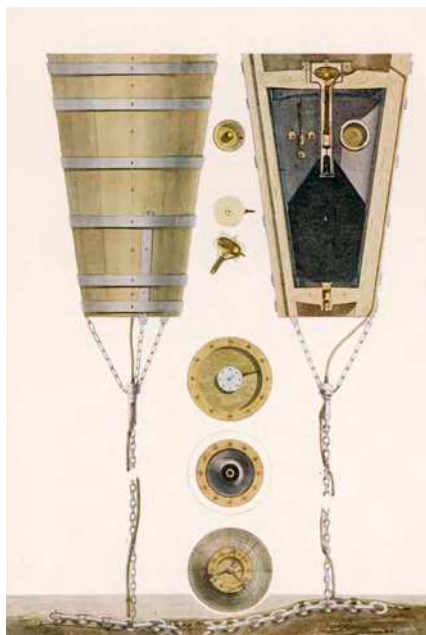
Den visionäre Robert har ofta hamnat i skuggan av storebrodern Ludvig. Men det var faktiskt Robert som stod för många av de grundläggande idéerna, påpekar Jangfeldt, till exempel det avancerade distributionssystemet för oljan med rörledningar och depåer. Inspirationen kom från USA – fast idén att bygga en tankbåt var Robert först med i världen. Resultatet blev oljetankern Zoroaster, ritad och konstruerad av Ludvig och byggd i svenskt bessemerstål vid Motala verkstad.

Alla bröder var begåvade, om än mycket olika. Ludvig var "brukspatronen", en organisatör och ledare som lyckades hålla samman företagsimperiet och den stora släkten. Robert liknade mer fadern, impulsiv och framsynt, men ekonomiskt oförsiktig. Den tillbakadragne Alfred var en pessimist och idealist. Han höll hårt i slantarna och såg till att avstyra de mest utsvävande projekten.

Trots att bröderna ofta var oense understödde de varandra med kapital och goda råd. Deras avvikande personligheter orsakade stora bråk, men var ändå en fruktbar kombination, ja kanske en viktig förklaring till hela framgångssagan. Ingen av bröderna närvarade dock vid Ludvigs begravning 1888.

Robert tvingades i sinom tid lämna

oljeäventyren på grund av ohälsa. Efter Ludvigs bortgång tog tredje generationen vid, främst Emanuel, son till Ludvig. En storhetstid följde. Familjeföretaget blev världens största tillverkare av dieselmotorer. Samtidigt konkurrerade Branobel ut Standard Oil på den europeiska marknaden och växte till att bli Rysslands

En mina efter originalteckning av Immanuel Nobel.

FOTO: TT

ojämförligt största börsbolag.

Även Alfred hade investerat i oljebolaget och en väsentlig del av hans förmögenhet, och alltså den blivande Nobelstiftelsens, emanerade från de tsarryska oljefälten.

Nobel blev en av det ryska kejsardömetts rikaste familjer. Palatset på Samsonkajen i norra Sankt Petersburg var en medelpunkt för den svenskspråkiga kolonin. Generösa tillställningar ordnades så ofta att det, enligt Sven Hedin, aldrig blev vardag i huset. Efter sitt Nobelpris blev Selma Lagerlöf inviterad som hedersgäst och undfågna-des med bland annat ostron, störsoppa på l'impériale och kaviar från Astrachan.

Familjen Nobel levde på många sätt i en kulturell bubbla – ett internationellt jetsetliv redan på 1800-talet med ständiga resor till affärsmöten i Paris eller London och intervjuer på Rivieran eller olika brunnsorter. Under den ljusa årstiden var sommarslottet Kirjola på Karelska näset en fast punkt. Även på landet serverades middagen av tysk betjäning i vita handskar och

till supén kläddes om till aftontoalett.

Familjen höll hårt på svenskheten och medlemmarna var svenska medborgare. Från tornet på Kirjola vajade den svenska flaggan. Intresset för den ryska kulturen och litteraturen var svalt. Jangfeldt tvingas besviket konstatera att "trots att Nobelarnas tid i Ryssland sammanföll med den stora ryska romankonsten saknas litterära referenser helt i den omfattande familjekorrespondensen".

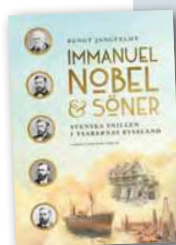
Samtidigt var familjen Nobel en sorts "mönsterkapitalister". De satsade på att bygga skolor och bostäder för arbetarna, kanske efter modell från svenska brukssamhällen, och uppförde hela "Folkets hus" med hörsalar, bibliotek och kulturarrangemang. I Baku byggde Ludvig upp villastaden Petrolea där de anställda, varav många svenskar, bodde under goda och säkra förhållanden.

Denna värld gick förlorad i och med revolutionen 1917–18. Bolsjevikerna förstatligade alla privata företag och egendom – världshistoriens största konfiskation. Livsverk slogs i spillror, även familjen Nobels. Jangfeldt visar dock att det var en mer utdragen och oviss process än vi kanske anar. Många i samtiden trodde att bolsjevikregimen snabbt skulle falla och att allt snart skulle återgå till det normala.

Till slut tvingades de sista i familjen överge Ryssland via en dramatisk flykt genom skogarna till Finland. Alla överlevde och familjen återsamlades i Sverige. Där inleddes arbetet med att försöka säkra tillgångarna, i första hand de värden som fanns utanför Ryssland. Familjen lyckades också genom en framsynt manöver sälja hälften av aktierna i Branobel till Standard Oil och räddade på så vis en del av förmögenheten.

De svenska företagets insatser i Ryssland var länge bortglömda. I den sovjetiska historieskrivningen retuscherades de bort. Centrum för näringslivshistoria har i flera år satsat på att stimulera ny forskning om den svensk-ryska företagshistorien. Jangfeldts aktuella bok är ett resultat av ansträngningarna och kan förhoppningsvis bana väg för fler projekt. ✨

Nils Johan Tjärnlund

**IMMANUEL NOBEL
& SÖNER
SVENSKA SNILLEN
I TSARERNAS
RYSSLAND**
BENGT JANGFELDT
Albert Bonniers förlag

Maria Eleonora.

FOTO: TT

Hedvig Eleonora.

FOTO: TT

Distanserat om drottningar

HISTORIA

Karin Tegenborg Falkdalen har de senaste åren väckt uppmärksamhet med sina populärvetenskapliga böcker om ledande kvinnor från Vasatiden, först med boken *Vasadöttrarna* om Gustav Vasas ofta bortglömda döttrar och därefter om två av hans fruar, Margareta Eriksdotter (Leijonhufvud) och Katarina Stenbock. Dessutom är hon fil dr i idéhistoria på en avhandling om kvinnliga monarker under tidigmodern tid (cirka 1500–1800).

Den nya boken *Svenska drottningar* är bredare än de tidigare. Fortfarande har Tegenborg Falkdalen kungliga kvinnor i fokus, men nu har hon tagit steget från 1500-talet till att skildra hela perioden från Gustav Vasas regering fram till idag.

Tegenborg Falkdalen är en i raden av historiker som de senaste årtiondena har lyft fram kvinnors roll i historien inom en rad sammanhang. Vi har fått en annorlunda syn på vad politisk makt är och har varit. Tidigare framställningar accepterade

ofta 1800-talets historieskrivning, där männen helt var i fokus. En bok om drottningarnas historia i Sverige är förstås ett välkommet bidrag till florin av böcker som kan belysa monarkin. När nu en påläst och erfaren historiker som Tegenborg Falkdalen tar sig an uppgiften har jag förstås högt ställt förväntningar, inte minst för att jag uppskattat hennes tidigare böcker. Det börjar också lovande.

I inledningskapitlet berättar författaren hur hennes intresse för drottningarna formades genom ett besök på Gripsholms slott som tioåring tillsammans med hennes farföräldrar. Jag tror många känner igen den typen av upplevelser från barndomen – själv har jag ett liknande minne – då man blivit överrumplad av fascination över det förflutna. Tegenborg Falkdalen gick runt i slottssalarna och såg alla porträtt och hur hon särskilt fastnade för det av Lovisa Ulrika.

Barndomens besök på Gripsholm ger också inramningen till Tegenborg Falkdalens uttalade syfte med boken. Som barn drogs hon till porträtten av drottningarna på grund av deras imponerande

och vackra yttre – sedan dess har hon ägnat sin tid åt att försöka komma åt deras inre, hon har velat fånga ”vad som finns bakom den vackra, praktfulla fasaden”. Det är vad hon gjort i tidigare böcker, och det försöker hon göra också i den här.

Efter denna inledning ökar mina förhoppningar om att få en skarp och insiktsfull berättelse om de svenska drottningarna under den här femhundraårsperioden. Kanske mest förväntar jag mig en beskrivning av hur drottningrollen förändrats i takt med samhälls- och vändningarna.

Populärvetenskapliga böcker gör förstås inte samma anspråk som akademiska verk på att komma med nya rön, och jag förstår att en bok som spänner över femhundra år av historia inte kan bygga på ingående arkivforskning. Ändå hade jag önskat att författaren hade ägnat lite mer tid åt att inte bara redovisa tidigare forskares resultat, utan mer analysera och ifrågasätta dem.

Särskilt gäller det drottningarna som Tegenborg Falkdalen ägnar mest upp-

Lovisa Ulrika.

FOTO: TT

märksamhet – som Maria Eleonora, Hedvig Eleonora och Lovisa Ulrika. Alla tre har blivit ägnade mycket forskning de senaste åren och samtliga har blivit föremål för biografier – vilket gör att vi har ett enormt rikt material att ösa ur. Ändå nöjer sig Tegenborg Falkdalen med att – för att ta ett exempel – redogöra för den bild av Maria Eleonora som Moa Matthis gav i sin biografi över drottningen för nu ungefär tio år sedan. Matthis ser Maria Eleonora som en rebellisk drottning, som lite av en feministisk förebild som vågade vara ifrågasättande i en manligt dominerad värld. Det är förstås en möjlig läsning av hennes konflikt med förmyndarregeringen, men jag hade sett fram emot att få alternativa sådana av Tegenborg Falkdalen – och äntligen få svaret på hur Maria Eleonora själv såg på den franska ambassadör som kom till Stockholm och som ska ha blivit huvudstupa förälskad i henne.

Men den som vill ha mer insikter kring hur drottningarna själva resonerade och uppfattade sin situation kommer att bli besviken på Tegenborg Falkdalens bok. Trots sin intention att gå bakom ytan handlar det mycket om drottningarnas yttre, vid vad som förväntades av dem, hur de representerades och framställdes. Visst, det hör förstås till en berättelse om drottningarna, men att

boken så mycket saknar deras egna röster ur källmaterialet – och det finns gott om brev och andra skrifter som bevarat deras tankar åt oss – är både förvånande och lite ledsamt.

Till stor del tror jag att bokens form har ställt till det. Den är indelad i fem delar, som var och en utgår ifrån en frågeställning. Den första delen handlar om drottningen som kärleksfull maka till sin gemål, nästa hur hon skulle vara en representativ partner, följt av en del om drottningarnas uppgift att föda barn och föra släkten vidare, en del om deras politiska inflytande och slutligen ett avsnitt om hur de förväntades vara ömma och moderliga i sin framtoning. Varje avsnitt följer drottningarna under de femhundra åren fram till idag utifrån det särskilda temat. Boken har därför många upprepningar och den är också rörig.

Men än värre är bristen på sammanhållning i berättelsen. Det gör att den större bilden av drottningarnas historia bryter samman och nästan helt går förlorad. Hur har drottningarnas roll förändrats under seklen inom alla de aspekter som Tegenborg Falkdalen valt att fokusera på? Till sist har man en uppsjö av detaljer, men ingen

övergripande utveckling eller något tydligt sammanhang. Jag tror att kronologin hade kunnat användas för att skärpa analysen i berättelsen och få den att framstå tydligare, och man hade då också kunnat välja teman som passade i en övergripande berättelse från 1500-talet fram till idag. Ofta berörs saker som verkar ytterst spännande bara helt kort – som drottningarnas dynastiska betydelse, eller vilken roll de spelade när landet demokratiserades och monarkins makt minskade under 1800-talet.

Förutom bokens hoppighet genom de fem delarna tycker jag slutligen att det är en stor brist att Tegenborg Falkdalen inte utmanar sin läsare mer. Jag begär inga källmässiga stordåd, men att åtminstone då och då få höra drottningarnas egna röster om sin situation hade i mina ögon gjort boken betydligt mer spännande och medryckande. Kanske hade det också varit en möjlighet att utmana våra föreställningar om drottningarna och deras roll mer än Tegenborg Falkdalen till sist gör.

Om författaren hade tagit steget från den officiella sidan av drottningarnas värv till den mer personliga och privata – hade man då inte kunnat upptäcka ännu mer intressanta motsättningar och rentav djupa konflikter? Jag tror det. Särskilt gäller det Bernadottedrottningarna, som Tegenborg Falkdalen utmålar som helt opolitiskt intresserade, och det i en tid som var minst sagt politiskt utmanande – då både monarkin som sådan var under attack och när hela samhället genomgick en rasande snabb utveckling. Men – frågar man sig under läsningen – fanns det inte också andra sidor hos drottningarna, sidor som de helst av allt inte visade upp i offentligheten? Vad tänkte drottning Victoria som ett helt vuxenliv tvingades stå bredvid den sällan särskilt briljante Gustaf V – eller ännu hellre Lovisa Ulrika som faktiskt tog politiskt initiativ och vågade ett försök på en statskupp?

Istället för att söka svaret på sådana frågor nöjer sig Tegenborg Falkdalen med att betrakta drottningarna på avstånd, utan att få oss att ana hur de uppfattade sin värld. ✨

Erik Petersson

**SVENSKA
DROTTNINGAR
I BLICKFÅNGET FRÅN
VASATIDEN TILL IDAG**
KARIN TEGENBORG
FALKDALEN
Historiska Media

Detta nummers recensioner:

Carl Rudbeck skådar ljuset; **Lena Kåreland** utnyttjar litteraturen; **Katrine Marçal** påtalar ett svek; **Jonas Elvander** begråter italiensk politik; **Kim Salomon** hittar tidig globalisering; **Henrik Nilsson** minns en diktator; **Kristina Adolfsson** lystrar till skvaller; **Håkan Lindgren** buar ut en mobbare; **Lars Åberg** kartlägger politikens yttre gräns; **Helena Granström** inväntar undergången.

Dante Alighieri: proppade sin komedi full av allusioner till allt möjligt.

FOTO: TT

En resa mot ljus och klarhet

Man kan aldrig ta Florens ur Dante, staden och tiden är djupt inbäddade i skaldens berömda komedi. Därför kommer det ständigt nya böcker om poeten, politikern och polemikern Dante Alighieri. Carl Rudbeck granskar två nya titlar.

LITTERATUR

Behövs det verkligen fler böcker om den florentinske poeten, politikern, filosofen och polemikern Dante Alighieri? Under de 699 år som gått sedan Dante dog i Ravenna har avhandlingar, artiklar och böcker kommit i en strid och till synes aldrig sinande ström. Bokfloden började tidigt. En av de första att inse Dantes storhet var hans landsman Giovanni Boccaccio, som skrev *Trattatello in laude di Dante* – en liten traktat till Dantes ära.

Sedan dess har det bara rullat på. Så vid det här laget borde vi väl inte bara veta allt vi behöver veta, utan även allt som vi rimligen kan veta om honom. Men något moratorium ska vi nog inte hoppas på eller frukta, snarare tvärtom.

Visst behövs det böcker eftersom Dante av flera skäl behöver förklaringar; han är inte för dagens läsare en omedelbart tillgänglig författare. Det går att läsa både Homeros och Shakespeare utan hjälp av kritiska mellanhänder, man kan till och med lätt föreställa sig att helt obildade åhörare förstår att uppskatta *Iliaden* eller *Hamlet*. Det har säkert funnits gott om oskolade människor som lyssnade till grekiska rapsoder när de reciterade de episka dikterna eller som hade stort nöje i att besöka The Globe för att få sig Shakespeare till livs.

Med Dante ligger det annorlunda till. *Den gudomliga komedin* är proppfull av allusioner till Dantes samtid och till numera bortglömda personer som verkade eller just hade verkat i samtidens Italien. Dante var i allra högsta grad en intellektuell som var engagerad i sin tids moraliska, politiska och religiösa

angelägenheter, något som kom att störta honom i fördärvet och som var nära att kosta honom livet.

Som de flesta andra av senmedeltidens och renässansens italienska stadsstater slets Florens sönder både av interna konflikter och av stridigheter med närliggande städer. Osämjan hade ofta en bakgrund i personliga rivaliteter mellan stridande aristokratiska familjer. En annan konfliktlinje gick mellan dem som drömde om ett enat Italien, och som alltså förespråkade en stark romersk-katolsk kejsare, och de grupper som önskade utökad makt för påven i Rom.

I de nästan alltid komplicerade intrigena där personliga lojaliteter och konflikter ofta är svåra att skilja från politiska övertygelser, stod Dante på kejsarens sida (och skulle senare med illa dold förtjusning förvisa många påvar till helvetet).

>>

Men Dante stod därmed på fel sida när makten gick från en grupp till en annan. Den 27 januari 1302 dömdes han till två års landsförvisning, bland annat för förskingring och för att ha motsatt sig den påvliga makten. Då han aldrig inställde sig till rättegången blev han ett par månader senare dömd till landsförvisning på livstid och till att brännas på bål om han skulle falla i florentinska händer. Han återvände aldrig till sin hemstad. Men som man säger: man kan ta Dante ur Florens men aldrig Florens ur Dante.

Han blev en exilens diktare och beskriver sin situation i minnesvärda ord som många miljoner människor sedan dess har kunna göra till sina. I Paradiset sjuttonde sång får han sig berättat om exilens villkor: "Allt det du i ditt liv har hållit kärast/måste du överge; det blir den första/pilen din landsflykt skjuter från sin bäge./ Du kommer att få erfara hur andras/bröd smakar bittert och de steg är tunga/som leder upp och ned för andras trappor." (Här och i fortsättningen citerar jag Ingvar Björkesons förträffliga översättning, som dessutom är försedd med kommentarer och förklaringar.) Dante lägger orden i en annans mun eftersom hans resa äger rum under påsken år 1300 och han alltså ännu inte hade tvingats i landsflykt. Raderna skrevs först flera år senare och är förvisso självupplevda.

Dante är alltså en aktuell diktare och har varit det sedan han dog, antagligen av malaria, vid 56 års ålder 1321. Inte så konstigt att han fortsätter att stimulera både forskare och författare att kommentera verket. I stort kan man väl säga att det numera överrika utbudet av böcker om Dante faller i två grupper: de personligt hållna och de akademiskt strikta. Två exempel för att hålla sig till Sverige är dels Olof Lagercrantz personliga och djupt kända bok *Från Helvetet till Paradiset* (1964), som var ett försök att göra Dante till en av våra samtida; dels EN Tigerstedts *Dante. Tiden. Mannen. Verket* (1967), som är en fortfarande användbar introduktion och som ger läsaren de bakgrundskunskaper som behövs för att ta sig an hela verket. Till skillnad från Lagercrantz ägnar Tigerstedt stort utrymme åt andra delar av Dantes författarskap än bara Den gudomliga komedin.

I team Lagercrantz hittar man författare som Jorge Luis Borges och TS Eliot, som alla har blivit starkt påverkade. Eliot skrev inte bara en berömd essä om honom utan hämtade många av sina bästa rader från *Den gudomliga komedin*. I *Det öde landet* står "I had not thought death had undone so many" – ord som kommer från Infernos tredje sång där det heter

"jag hade inte kunnat ana/att döden slagit ned så många".

Team Tigerstedt består av den ständigt växande skara akademiker som producerar en strid ström av utläggningar kring texten som ofta är så specialiserade att de endast vänder sig till en hand-

Dantes paradiset: teckning av Gustave Doré.

full andra specialister som kan allt om en enda liten aspekt av verket. Naturligtvis finns det utrymme för båda lagen, men ibland kan skillnaderna dem emellan bli en smula löjeväckande. Medan Lagercrantz indigneras över att äktenskapsbryterskan Francesca, som var gift och hade barn, placeras i helvetet, har Tigerstedt studerat den historiska bakgrunden och kommit till en mer handfast slutsats: "Utan att det direkt utsägs, suggereras läsaren att i Paolo och Francesca se två unga, oerfarna älskande, istället för tvännen medelålders äktenskapsbrytare."

Vid första påseende – och kanske också

"Medan Lagercrantz indigneras över att äktenskapsbryterskan Francesca placeras i helvetet, har Tigerstedt studerat den historiska bakgrunden och kommit till en mer handfast slutsats."

vid andra men inte vid tredje – är det tydligt i vilket lag man ska placera John Took, som är emeriterad professor i Dante-studier vid University College i London.

Hans bok, kort och gott betitlad *Dante*, erbjuder en mäktig och enormt lärd läsning av Dantes hela verk. Fotnoterna med akademiska och ibland obskyra referenser klättrar ofta högt upp på sidorna. Took citerar inte bara italienska texter utan också långa stycken på latin (som visserligen översätts men så finstilt att de blir ganska svårlästa).

Men den som börjar läsa Tooks bok i hopp om att få en heltäckande introduktion till den florentinske diktaren och hans verk riskerar att först bli både förvirrad och besviken. Visst kan man så att säga vaska fram grundläggande fakta på dessa 600 sidor, men dessa uppgifter finns att hämta i mera lättillgänglig form på annat håll. Took har tidigare skrivit en Heideggerinspirerad bok, *Dante's Phenomenology of Being*. Heidegger nämns knappast i den nya boken men det är ändå inte svårt att se hans inflytande. Took Dante är medeltidens främsta talesman för den existentiella livsinställningen. Komedin blir till slut "an act of ontological rejoicing, of knowing self in the freedom of self for its proper destiny". Dantes resa blir på något vis också Tooks resa till självinsikt.

Men hans bok är förstås mer än bara så. Den innehåller subtila närläsningar av Dantes hela verk, från *Vita Nuova*, där Dante beskriver sitt möte med sitt livs kärlek Beatrice som dog ung men som han senare ska möta mot slutet av sin vandring genom de tre hinsides rikena och då hälsa henne med en ännu skönare sång än han förmådde att göra i *Vita Nuova*. Took förklarar i ofta virtuosa närläsningar Dantes dikter – canzoni – som är allt annat än lättillgänglig och summerar hans (på latin!) avfattade försvar för diktande på folkets språk istället för på latin. Han skrev också en viktig traktat i politisk filosofi eller, för att använda ett anakronistiskt uttryck, statskunskap: *De Monarchia*.

Kampen mellan kejsare och påve hade plågat Italien under Dantes tid och skulle komma att göra det länge än. Det var den konflikten som hade tvingat vår diktare i landsflykt och som gjorde Italien till ett svagt och splittrat land, ständigt

utsatt för främmande makters godtycke. I *De Monarchia* tog Dante ställning för kejsarens överhöghet över påven. Fred och frihet kunde bara garanteras genom den enighet som kunde åstadkommas under en kejsare. Ett kejsardöme var inte bara förenligt med Guds vilja utan till och med påbjudet av Honom. Kejsardömet var äldre en påvestaten; dessutom hade ju Gud låtit Jesus Kristus vår frälsare födas under kejsar Augustus tid. Eller som Took skriver: Dante ser kejsardömet "som mönster för Guds styre och som sanktionerat av både den Helliga skrift och av apos-

Florens: en föga kärleksfull moder.

FOTO: ALAMY

teln Paulus.” Dante hävdar med emfas: ”I brist på en prins som styr alla människor är enighet omöjlig.”

Dessa i högsta grad medeltida tankar har fått somliga att vilja göra Dante på ett otillbörligt vis relevant för vår tid och framställa honom som den förste europeén. Eller ännu mera anakronistiskt: som en tidig förespråkare för EU, men sådana tankar är i bästa fall bara befängda. Att göra Dante till vän av EU *avant la lettre* borde snarare hamna under brottsrubriceringen ”förtal av avliden”.

Om Dante aldrig skrivit sin komedi skulle han ändå ha varit ett namn i europeisk historia. Hans övriga verk hade gett honom en betydande plats i Europas medeltida litteratur och väl också medeltidens politiska tänkande.

I Tooks heltäckande porträtt av verket (mannen verkar han inte bry sig så värst mycket om) dröjer det ändå fram sidan 323 innan han tar sig an *Komedin*. Ändå är det väl knappas överord att hävda att det är just *Komedin* som har gjort Dante till en av de allra största. Dante verkar själv ha varit medveten om sin stor-

konstnärer som illustrerat texten.

Andra läsare har förstås läst på andra kompletterande vis. Till och med en och annan kritisk röst har hörts i hyllningskören, till exempel med påståendet att *Komedin* är korta stycken av storartad poesi sammanlänkade av långa stycken rimmad teologi. Det skulle väl i så fall speciellt gälla paradiset, där Dante möter Thomas av Aquino och flera andra av medeltidens främsta teologer. Man kan också läsa delar av *Komedin* som en kombination av skvallerkrönika – George Steiner kallar sin essä om Dante ”The Gossip

Dante natten mellan den 13 och 14 september 1321 i Ravenna, där han begravdes i en grav som några årtionden senare kom att förses med en inskription på latin som avslutas med orden; ”Här vilar jag, Dante, en landsflyktning från mitt hemlands trakter/Född i Florens, en föga kärleksfull moder” – parvi Florentia mater amoris.” Här ristades i sten ett varaktigt fördomande av Florens som hela världen kunde se.

Det skulle inte dröja länge förrän det goda folket i Florens insåg att det var ett misstag att landsförvisa stadens kanske störste son – även om konkurrensen om den titeln är hård. Snart ville man gärna få tillbaka diktarens jordiska kvarlevor; en kamp som pågick i flera hundra år och som nu fått sin historia skriven av Guy P Raffa i *Dante's Bones*. Det började också denna gång med Boccaccio och har fortsatt sedan dess. Men det envisa folket i Ravenna har motstått alla florentinska försök och genom seklerna visat sig omedgörligt.

År 1513 valdes Giovanni de' Medici – son till Lorenzo de' Medici il Magnifico – till påve och tog sig namnet Leo X. Leos syster Lucrezia skrev ett par år senare till sin bror och uppmanade honom i skarpa ordalag att se till att Dantes kvarlevor snarast återbördades till den plats där de hörde hemma, det vill säga: till Florens. Till sin påvliga broder skrev hon ”att tiden har nu kommit när dessa benrester efter deras långa och oförtjänta landsflykt utan dröjsmål måste återbördas till sitt hemland”. Påven gjorde inget, så ytterligare påstötningar av den heliga fadern var av nöden och de kom från ingen mindre än Michelangelo, som till slut fick Leo X att agera.

Då det genstöriga Ravenna vägrade att frivilligt rätta sig efter det påvliga ediktet beslöt påven att beskatta staden under förevändning att Heliga stolen behövde pengar för att betala schweizergardet. Den nya skatten ställde till med folkliga kravaller och ledarna förvisades till en

”Kampen mellan kejsare och påve hade plågat Italien under Dantes tid och skulle komma att göra det länge än. Det var den konflikten som hade tvingat vår diktare i landsflykt.”

het. När han i limbus – den krets av helvetet dit goda människor som inte har haft förmånen att leva under kristendomen vistas – tillsammans med sin ledsagare Vergilius möter den antika litteraturens största snillen blir han en av dem: ”Sedan de talat något med varandra/vände de sig mot mig med välkomsthälsning/ och härvid log min mästare en smula./ Och ännu större heder blev mig visad/ty jag togs upp i skaran, och den sjätte/lät de mig bli i denna krets av snillen.” Det vill till ordentligt med självkänsla för att kunna skriva sådana rader och alltså jämställa sig bland andra Homeros, Ovidius och Horatius. Men historien har ju visat att orden är i allra högsta grad befogade.

Took läser *Komedin* som en resa mot ljus och andlig klarhet. Pilgrimen ”ger sig av på en ensam resa mot självinsikt och självförvandling där helvetet, skärselden och paradiset blir till strukturer för moraliskt och ontologiskt självmedvetande”.

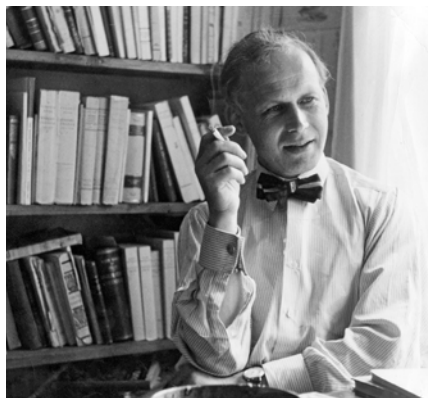
I den mån vi alls tänker på det hinsides, och innan helvetet avskaffades så är det Dante som har format den bilden, även om det skett med hjälp av många av de

of Eternity” – och en uppgörelse med sina fiender som han möter i helvetet där de lider de kval som han menar att de så rikligen förtjänar.

Jag förmodar att känsliga själar kommer att känna sig kränkta vid läsningen av vissa stycken. Skrev han sin komedi idag skulle han ligga illa till bland muslimer, eftersom islams profet hamnar långt ner i helvetet bland dem som har sått split och splittring: ”Se mig, Mohammed,/så vanställd nu! Se hur jag själv mig styckar! ... Och samtliga du ser i denna klyfta/utsådde split och tvedräkt när de levde;/för den skull är de kluvna på det viset.” I en ganska färsk översättning av *Komedin* till persiska lär man försiktigtvis ha uteslutit dessa rader.

Utan att ha annat än ytterst begränsad förtrogenhet med litteraturen om Dante vågar jag ändå påstå att John Tooks bok till stil och innehåll är ovanlig. Det är ingen introduktion till verket, utan mer ett personligt vittnesbörd av en man som ägnat sitt vuxna liv åt den florentinska diktaren och som kan honom utan och innan.

Efter ett flackande liv i landsflykt dog

Team Lagercrantz: personligt perspektiv.

FOTO: TT

närbelägen stad. Påvens delegater anlände till Ravenna för att hämta hem poetens kvarlevor. Ett samtida vittne berättar vad som hände när graven öppnades: "Den så ivrigt inväntade förflyttningen blev inte av, för när de två agenterna anlände till graven fann de där varken Dantes kropp eller själ. Man trodde att han under sin levnad både till kropp och själ gjorde resan genom Helvetet, Skärselden och Paradiset så nu när han är död måste vi anta att han både till kropp och själ blivit mottagen och välkommen i en av dessa kretsar."

Så vad hade hänt? Jo, franciskanmunkar i Ravenna hade anat Florens och påvens illistiga planer att plundra graven och föregripit denna i deras ögon skändliga handling. De hade på eget bevåg öppnat greven och flyttat kvarlevorna till en säker plats. Så under många hundra år stod besökare i andakt framför en tom grav.

Det skulle dröja till 1865 innan man fick klarhet i vad som hade hänt. Vid en renovering av kyrkan hittade en arbetare en trälåda med inskriptionen *Dantis ossa*, Dantes ben. Franciskanerna hade tagit hand om benen och flyttat dem till en säker plats.

När man kort efter denna upptäckt undersökte benen kom man fram till att de nog var äkta, och senare forskning har bekräftat den slutsatsen. Nu gällde att också bekräfta att den ursprungliga graven verkligen var tom. Risker att så inte skulle vara fallet var stor eftersom relikerna av heliga män och kvinnor var populära. Sålunda hade – om man samlade relikerna på ett ställe – Maria Magdalena sex kroppar och den helige Gregorius den store två kroppar och fyra huvuden. Skulle man lägga ihop alla fragment av Jesu kors, skulle det kräva flera hundra män att bära det. En helgedom påstod sig vara i besittning av en fjäder från ärkeängeln Gabriels vinge.

Raffa beskriver med lätt hand och stor kunskap alla förvecklingar som genom

Team Tigerstedt: strikt akademiskt.

FOTO: TT

seklerna har följt diktarens postuma öde som fortsatt när det inte längre främst var en strid om hans kroppsliga kvarlevor. Nu kom det istället att gälla att för ofta politiska syften lägga beslag på det andliga arvet efter Dante som kom att bli något av en landsfader, den första italienaren, en samlade symbol som har få motsvarigheter i andra länder.

Men arvet efter Dante är mångtydigt och kan användas i vad som tycks vara motstridiga syften. Han blev en samlade symbol för den spirande italienska nationalismen och lite senare imperialismen, eftersom man menade att Dante rättfärdigade kravet att alla områden där man talade eller hade talat italienska skulle tillhöra den italienska nationen. Kort efter första världskriget förklarade en general "att *Den gudomliga komedin* av italienska soldater vördades som en Bibel och en Iliad, en mäktig blandning av gudomlig sanning och episkt hjältemod som motiverade dem att strida för sitt land."

Fascismen skulle senare försöka göra Dante till sin. Dantes komedi lämpar sig för allegoriska tolkningar. Fascisterna hittade i komedin passager som, hävdade de, förutsade Mussolinis maktövertagande. I Helvetets första sång diktar Dante om en vinhund som ska dräpa fientliga djur. Ingen vet riktigt vem Dante syftade på med sin vinhund och fascisterna var inte sena att utnyttja denna osäkert och gjorde Mussolini till vinhunden: "mannen som var förutbestämd att, enligt Dante, återförena Rom under de två heliga symbolerna, korset och örnen", alltså den världsliga och andliga makten.

Mussolini hade också storslagna planer att städsla några av tidens främsta arkitekter att bygga ett gigantiskt Danteum. Detta tempel skulle inte bara vara byggt till Dantes ära utan också till Mussolinis som, menade man, "inkarnerade diktarens messianska kejsare". Dessa planer förverkligades aldrig men ritningarna vann efter kriget Le Corbusiers gillande.

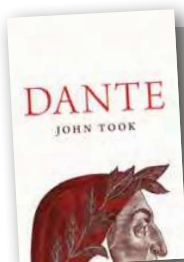
Fram till andra världskriget utspelar sig Raffa historia huvudsakligen i Florens och Ravenna med en och annan avstickare till Rom. Sedan dess har Dante blivit en internationell symbol, en ikon för att använda ett vanligen missbrukat ord.

Hans grav i Ravenna besöks varje år av hundratusentals turister. En italiensk astronaut citerade Paradiset: "Han som ger liv åt allting genomtränger/världsalltet med sin härlighet och strålar/på ett håll mera, mindre på ett annat", när hon cirkade kring jordklotet i den internationella rymdstationen. Inferno har inspirerat flera filmer med början av en stumfilm från 1911 till filmatiseringen av Dan Browns *Inferno*. När Robert Benigni 1999 mottog en Oscar för *Livet är vackert* som bästa utländska film avslutade han sitt tacktal med *Komedins* sista ord "L'amor che move il sole e l'altre stelle" – den kärlek som rör sol och andra stjärnor. Benigni fortsatte med *Tutto Dante* – ett slags enmansshow där han till miljoner tittares förtjusning reciterade Dante och kommenterade politiska frågor. I tv-serien *Mad Men* ses Don Draper på en strand där han sitter och läser Inferno. Dante är överallt.

Det finns förstås en hel mängd orsaker till det, men en viktig är att han – och de var ovanligt på den tiden – valde att skriva sitt största verk inte på latin utan på folkspråket, och han skapade då ett epos som fortsätter att verka och bidrog till att skapa en nation.

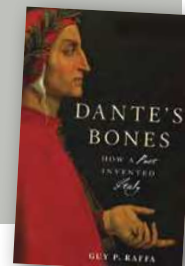
Den strid om Dantes ben som började på 1300-talet är kanske inte lika intensiv som under tidigare epoker, men den är ännu inte över. Nästa år firar världen 700-årsminnet av diktarens död. Raffa berättar att det redan finns förslag om att då återbörda Dante till Florens. Min gissning är dock att han stannar där han är i Ravenna. ✿

Carl Rudbeck

DANTE
JOHN TOOK
Princeton University
Press 2020

DANTE'S BONES
HOW A POET
INVENTED ITALY
GUY P RAFFA
Harvard University
Press 2020

Kärlek till salu i Paris: målning av Jean Béraud.

En spegel för tider som flytt

LITTERATURHISTORIA

En välklädd ung man, kvinnokännare och dandy, promenerar en kväll i slutet av 1840-talet på Boulevard des Italiens i Paris. Plötsligt får han ögonen på en tilldragande kvinna vars utmanande rörelser och lysande saffransgula klänning tydligt visar att det rör sig om en prostituerad. Mannen följer efter den eggande uppenbarelsen till en mörk bakgata där hon inväntar honom i gatlyktans sken. Kvinnan, vars gyllenbruna hy under det kraftiga sminket avslöjar att hon är spanjorska, drar med sig mannen till ett hus som uppenbarligen är en bordell. Mannen förvänas över två praktfulla kandelabrar som lyser upp rummet dit kvinnan fört honom och ger en känsla av storslagen lyx. I övrigt finns allt som man förväntar sig i rum av detta slag; speglar i taket, djurhudar och en lätt parfymdoft. Kvinnan har en skulptural skönhet som skiljer henne från mängden. Men hennes ansikte är hårt och stolt, en kontrast till den mjuka kropp som mannen nu betalar

för att få disponera i två timmar.

Innan mannen ger sig iväg får han ta del av kvinnans livsöde, en aristokratisk och våldsam historia. Hon är en spansk hertiginna av den förnåma ätten d'Acros de Sierra-Leone och har övergett sin make och sitt slott i Spanien och begett sig till Paris för att prostituera sig. Avsikten med hennes flykt är att hämnas på sin hertig som på det mest skändliga och grymma sätt har mördat mannen hon älskar. Genom sitt handlande vill kvinnan dra vanära över sin make och smutska hans namn. Ett år senare får novellens manlige huvudperson veta att hertiginna har dött på sjukhuset la Salpêtrière till följd av den veneriska sjukdom hon ådragit sig.

Denna melodramatiska berättelse med titeln "La vengeance d'une femme" (En kvinnas hämnd) är skriven av den franske författaren Jules Barbey d'Aurevilly och ingår tillsammans med fem andra noveller i samlingen *Les Diaboliques* (svensk översättning. *De djävulska*, 1957), publicerad 1874. Alla dessa novel-

ler handlar om kvinnor som på olika sätt begår våldsdåd eller andra brott. Boken, som var en hårsman från att bli åtalad för osedlighet, fick försäljningsförbud nästan så fort den hamnat på bokhandelsdiskarna. Upplagen drogs in och novellsamlingen utkom på nytt först 1882. Nu har den blivit en klassiker som ständigt trycks om och ofta illustreras av framstående konstnärer. Och det är till stor del tack vare dessa noveller som d'Aurevillys namn alltså lever kvar.

Den litteratursociologiskt inriktade forskaren Judith Lyon-Caen tar d'Aurevillys novell om den spanska hertiginnan som utgångspunkt för sin studie *La griffe du temps. Ce que l'histoire peut dire de la littérature*, där hon granskar historiens förhållande till litteraturen. I Frankrike har det under senare år debatterats om inte gränserna mellan dessa båda discipliner borde vara mindre rigorösa, bland annat har frågan dryftats i den kända historiska tidskriften *Annales*. Lyon-Caen har även tidigare tillsammans med Dinah Ribard tagit upp ämnet i boken *L'historien et la littérature* (2010). Likaså har det utvecklats ett tvärvetenskapligt samarbete mellan de båda ämnena inom "Le groupe de recherches interdisciplinaires sur l'histoire de littérature", som grundades i Paris 1996 vid EHESS (École des hautes études en sciences sociales). Detta har för såväl historiker som litteraturforskare lett till nya frågeställningar och ett nytt bruk av källmaterial. Likaså har det ordnats ett antal konferenser, bland annat den som 2020 under rubriken *1848 et la littérature* belyste de litterära aspekterna av revolutionen 1848.

Historiker har i sina studier sällan utnyttjat litterära texter, hävdar Lyon-Caen. De kan emellanåt dröja vid tiden då en litterär text kom till, vid institutioners och olika miljöers betydelse och vid publikens roll. På så sätt kan de sätta in ett verk i ett politiskt, ekonomiskt eller socialt sammanhang, det som man i Sverige sysslar med inom litteratursociologin. Men Lyon-Caen anser att historiker borde kunna utvinna betydligt mer av litterära texter. Att skönlitteraturen kan vara ett synnerligen verkkningsfullt redskap med vars hjälp man kan tolka historien exemplifierar hon i sin uppslagsrika studie. Här gör hon både en bred, kontextuell läsning och en näranalys av d'Aurevillys novell i syfte att komma åt det historiska värde som denna text rymmer. d'Aurevillys novell, som i sin helhet återges i boken, är historisk så till vida att den speglar ett Paris såsom

>>

det tedde sig i slutet av 1840-talet. Författaren återkallar en svunnen värld, ett urbant rum som utplånades i och med Haussmanns omdaningar av den franska huvudstaden under andra kejsardömet. Då försvann till stor del de medeltida, trånga gatorna och gav plats åt breda boulevarder. Men denna stad finns bevarad i en stor del av 1800-talets romaner av bland andra Balzac, Stendhal och George Sand och är således möjlig för oss att besöka via litteraturen.

Även Barbey d'Aurevilly målar upp för oss ett svunnet Paris med boulevarder, lyxiga kaféer, eleganta flanörer med käpp och hög hatt. Han var en författare med ett brett register. Utöver romaner och noveller skrev han lyrik, var kritiker, journalist och en framträdande dandy i Paris bohemkretsar. Redan före Baudelaire praktiserade han dandyrollen som han även har gett en analytisk granskning i skriften *Du dandysme et de George Brummell* (1845). Han var mån om sin image och vandrade på 1840-talet runt i Paris som en demonisk, Byronliknande gestalt. Baudelaire och Huysmans beundrade den extravaganta författaren, men Hugo, Flaubert och Zola uppskattade honom inte – och det var ömsesidigt. Aurevilly öste i sin kritik galla över både Hugos *Les Misérables* och Zolas naturalistiska romaner.

Författaren hade kommit till Paris från sin hemtrakt i Normandie efter juli-revolutionen 1830. Till en början levde han ett utsvävande liv, uppträdde som modelejon, besökte stadens mest berömda kaféer och konsumerade i rikt mått både alkohol och droger. Men i mitten av 1840-talet ändrade han plötsligt livsstil. Han återvände till barndomens katolicism och blev chefredaktör för den konservativa *Revue du Monde catholique*. Efter februarirevolutionen 1848 drog han sig tillbaka för att i ensamhet ägna sig åt sitt författarskap. Han var i hög grad kritisk till sin samtid som han såg på med avsky, ja, nästan hat. Demokratin till exempel var för honom en styggelse. Kontrarevolutionären Joseph de Maistre, vid sidan av Edmund Burke en av konservatismens fäder, blev ett ideal för d'Aurevilly som ägnade denne författare och filosof flera studier.

Lyon-Caen tar således novellen "La vengeance d'une femme" som exempel på hur det franska 1800-talet på olika sätt levandegörs i samtidens litteratur. Litteraturen fångar det sociala, situationer och typer och skapar en tid, ett nu som är i ständig rörelse och blir ett förflutet som dagens läsare kan avläsa. Bland andra Balzac ansåg att det var litteraturens uppgift att fungera som en spegel för tider som

flytt, och det var så han arbetade när han skapade sitt storverk *La comédie humaine*.

Visst ger arkiven information om äktenskapskontrakt, inventarieförteckningar efter dödsfall och andra data som historikerna kan använda för att skaffa sig en bild av förmögenheter och hur de har förts vidare mellan familjer. Men väl så

De djävulska: en hårsman från åtal för osedlighet.

värdefulla uppgifter kan man finna i skönlitteraturen. Det historiska värdet i ett litterärt dokument har också historikern Adeline Daumard lyft fram i sitt arbete *La bourgeoisie parisienne de 1815–1848* (1963) som Lyon-Caen refererar till. Daumard har med hjälp av Balzacs roman *Pierrette* (1840) om en parisisk sybehörshandlare, verksam på rue Saint-Denis, kunnat illustrera hur just skönlitteraturen kan vara en ovärderlig källa för historisk kun-

"Barbey d'Aurevilly målar upp för oss ett svunnet Paris med boulevarder, lyxiga kaféer, eleganta flanörer med käpp och hög hatt."

skap om hur det enkla folket i Paris levde under det tidiga 1800-talet. Här finner man detaljer som man annars sällan kommer åt.

Visserligen är det fiktiva personer vi möter i romanerna, men författarna har inte sällan gjort sina efterforskningar och vet vad de talar om. I romanerna gestaltas individuella öden men de skrivs in i ett kollektivt mönster, blir typer som representerar större helheter. Författare som Balzac, Stendhal och Proust har ofta gett prov på en social medvetenhet långt innan sociologin som disciplin var upp-

funnen. I sina romaner har de gestaltat ett Paris som tillsammans med lyrik, journalistik, sociala och medicinska rapporter bildar en enorm textmassa för eftervärlden att läsa och dechiffrera.

Det gäller dock, betonar Lyon-Caen, att inte enbart göra ett litterärt verk till ett dokument om det förflutna och se det blott som ett socialt och kulturellt fenomen. Den vändning i historieforskningen som ägde rum under 1980- och 1990-talen ledde dock till ett ökat intresse för det unika, det exceptionella, det som man framförallt finner i litteraturen. Därmed blev man på ett annat sätt varse litterära texters förmåga att bana nya vägar för historisk förståelse. Lyon-Caen diskuterar "La vengeance d'une femme" som ett symboliskt monument, och anser till skillnad från litteraturteoretikern Gérard Genette att tolkningen av ett skönlitterärt verk får historisk betydelse när man tar hänsyn också till faktorer som ligger utanför texten. Men hennes poäng är att det som befinner sig utanför det strikt litterära, det vill säga kontexten, även är mottagligt för och påverkas av det inomlitterära.

Litteraturen i Frankrike hade helt andra villkor och en annan status än idag, vilket Lyon-Caen är medveten om. Kanske hade hon mer ingående kunnat diskutera dessa skillnader. I sju välmatade kapitel, som även ger åtskilliga referenser till andra 1800-talsförfattare, belyses dock en rad aspekter av d'Aurevillys novell och dess relation till det historiska. Inte minst behandlas novellen mot bakgrund av vad man vet om prostitutionen i Paris under borgarkungen Ludvig Filips regeringstid.

Att den var utbredd finns det många belägg för, och även i dåtidens romaner liksom på teaterscenerna uppträd-

de många prostituerade. D'Aurevilly var inte den första att ta upp ämnet i skönlitterär form. Det har behandlats tidigare av både Eugène Sue och Balzac. Men *Les Diaboliques* inledde den långa raden av texter på temat som utkom på 1870-talet och framåt. Bland andra mer kända verk från den tiden märks Huysmans *Martine* (1876) och Zolas *Nana* (1880). Mellan alla dessa texter utspann sig en intertextuell dialog, i vilken också d'Aurevillys novell har sin plats. "La vengeance d'une femme" visar sig också in i minsta detalj stämma med vad man vet om förhållandena för de prostituerade i 1800-talets

Paris. Författaren var noga med detaljerna, också språkligt. Hans bildrika språk är ytterst medvetet utformat i syfte att ge träffande tidsmarkörer. Framförallt appellerar hans bildspråk till seendet, och i novellen finns även flera referenser till målningar och konstföremål.

Den spanska hertiginnan i d'Aurevillys novell skiljer sig dock radikalt från de flesta andra prostituerade kvinnor. Prostitutionen blir för henne ett medel att själv ta kontrollen över sitt liv. Hon vänder upp och ned på rollerna mellan man och kvinna genom att ta till orda och berätta sin livshistoria. I sin tidigare tillvaro som hertiginna var hon underkastad det spanska samhällets och äktenskapets rigida normer. Hon framstår som en hjältinga hämtad från den klassiska tragedin, men hon undkommer tragedins obehagliga lagar genom att bryta med sin familj och dra sig undan den spanska himlens brännande hetta där passionerna får extra glöd. Man kan, menar Lyon-Caen, även läsa novellen på ett tidlöst sätt, rycka loss hjältinginnan från 1800-talet och se henne på en trottoar i en modern storstad, vulgärt utmanande, iförd en minikjol av gult läder. Även texter skrivna i ett annat århundrade hör till vår tid.

Lyon-Caen ägnar ett kapitel åt d'Aurevillys novell i sin samtid, diskuterar hur den kom till, skrevs och publicerades. Hon går igenom d'Aurevillys manuskript, studerar de ändringar han gjort mot den tryckta texten och kommenterar deras betydelse i ett historiskt perspektiv. Också boken som fysisk produkt är viktig enligt Lyon-Caen, som belyser skillnaderna mellan olika utgåvor, till exempel mellan den från 1800-talet och dagens pocketutgåvor. Första upplagan 1874 var försedd med ett pärlgrått omslag med en lysande röd fyrkant i mitten på vilken det var skrivet med versaler "Diaboliques". Porten till helvetet syntes öppen. Det var bara att stiga in. ✨

Lena Kåreland

LA GRIFFE DU TEMPS
CE QUE L'HISTOIRE PEUT
DIRE DE LA LITTÉRATURE
 JUDITH LYON-CAEN
 Gallimard 2019

Arbete med huvudet: övervärderat.

FOTO: DAN DIMMOCK UNSPLASH

Signalfel

POLITIK

Tony Blair förkunnade på sin tid ständigt följande: "Utbildning, utbildning, utbildning." Kunskapsekonomin var svaret på de flesta tillväxtfrågor på 1990-talet. I Sverige byggde Göran Perssons regering högsolor av gamla regementen och politiker över hela Europa pratade om målet att hälften av eleverna i varje årskurs skulle gå vidare till universitetet. David Goodhart argumenterar i sin nya bok *Head, Hand, Heart* för att detta var ett stort svek.

David Goodhart är en brittisk intellektuell med en dokumenterat enastående förmåga att känna av vart politikens vin- dar blåser. Det måste man erkänna oavsett vad man tycker om hans böcker. Han var den första i Londons tjuatrande klasser som började diskutera invandringen på det sätt som sedan kom att blåsa upp till brexitfolkomröstning 2016. Sedan skrev han boken *The Road to Somewhere*, där han myntade begreppen *somewheres/någonstansare* och *anywheres/varsomhelstare*. Där delade han upp invånarna i det brittiska samhället i två "stammar". Den första kategorin, varsomhelstare, kan leva och verka litet var som helst. De bekänner sig till en form av "progressiv individualism" och lever urbana, flyktiga liv. Den andra kategorin, någonstansare, söker det motsatta: de vill ha trygghet, rotfasthet, nationalstat, flaggviftande och tillhörighet. Som David Goodhart beskrev saken är modern politik en konflikt mellan dessa två identiteter.

Och många höll med.

Head, Hand, Heart är på många sätt en fortsättning på resonemanget i *The Road to Somewhere*. Men här blir det intressantare. David Goodhart ger sig in på konkreta frågor om ekonomi och arbetsmarknad på ett nytt sätt. Hans argumentation går ut på att allt som har med huvudet att göra har uppvärderats i ekonomin på bekostnad av arbeten som har med skickligheten i våra händer eller omvårdnadsförmågan i våra hjärtan att göra. Han beskriver en brittisk arbetsmarknad där lönerna i alla jobb som har med huvudet att göra har dragit iväg och fått en hel generation att utbilda sig till allmänna generalister på högskolan. Problemet är att samhället inte behöver fler managementkonsulter.

David Goodharts huvudpoäng är att människan är mer än sitt huvud. Han argumenterar för att vi har nedvärderat människans händer och hjärta och försökt stöpa om hela våra samhällen till att producera en befolkning som just arbetar med huvudet. Varför då? frågar han sig. Varför är det nödvändigtvis så att vad en managementkonsult ägnar sig åt är "kvalificerat" arbete. Och varför tänker vi på samma sätt att vad en busschaufför ägnar sig åt är "lågkvalificerat". Goodhart beskriver hur många mentala kalkyler en busschaufför minsann måste göra på rekordtid bara för att lyckas svänga ut sin buss från hållplatsen i London. Varför ser vi ner på den kompetensen? Och hur kan vi på samma sätt inte se att det är ett kvalificerat arbete att hjälpa äldre människor med att äta, svälja, bada >>

Arbete med hjärtat: undervärderat.

FOTO: 123RF

och ta sig genom dagen med värdighet?

Förr i tiden fanns det fler vägar till framgång i samhället, skriver Goodhart. Idag går allt via en högskoleutbildning. Det brukade finnas en helt annan respekt för dem som utförde tekniska jobb, eller var skickliga hantverkare. Du kunde få ett välbetalt jobb i Storbritannien även utan högre utbildning, men detta förändrades under 1990-talet tack vare den liberala vänsterns prat om kunskapsekonomi och "utbildning, utbildning, utbildning". Hela samhället skulle plötsligt specialiseras i enlighet med en specifik typ av intelligens. Vägen till ekonomisk framgång smalnade av.

V ar du inte bra på teoretiska ämnen i skolan, var de högbetalda delarna av arbetsmarknaden plötsligt stängda. Även jobb som du egentligen inte hade behövt någon högskoleutbildning för togs plötsligt över av människor som hade gått på universitetet. Att du hade läst 120 poäng av det ena eller det andra var ofta meningslöst i praktiken. Där- emot blev det en "signal" till arbetsgivaren om andra förmågor. De som inte hade de där högskolepoängen fick det därmed allt svårare. Vår respekt för praktisk kunskap och hantverksskicklighet rasade. Alla skulle plötsligt jobba i Excel.

Allt detta är en bättre beskrivning av den brittiska arbetsmarknaden än den svenska.

Utvecklingen gick aldrig lika långt i stora delar av norra Europa. Det berodde i hög grad på starkare fackföreningar och en mer reglerad arbetsmarknad. Men David Goodhart är en brittisk intellektuell. Han intresserar sig för vad som har gått fel i Storbritannien. De flesta problem kan på det ena eller andra sättet spåras tillbaka till Tony Blair, antyder han. Och det är i alla fall en sak som den brittiska högern och vänstern är enig om nuförtiden...

Samtidigt är den här boken så mycket mer än en konservativ kritik av den utbildningspolitik man förde på 1990-talet. Vad Goodhart i grund och botten ifrågasätter är logiken bakom att ett kommunikationsjobb på bank nödvändigtvis ska räknas som mer kvalificerat än till exempel ett välfärdsjobb i hemtjänsten. Här kunde han, om han hade velat, luta sig mot decennier av forskning inom feministisk ekonomi. Men Goodhart är en konservativ tänkare. Hans argumen-

"Hans argumentation går ut på att allt som har med huvudet att göra har uppvärderats på bekostnad av arbeten som har med skickligheten i våra händer eller omvårdningsförmågan i våra hjärtan att göra."

tation på området bygger istället snarast på romantiserad längtan tillbaka till en svunnen tid. En era när äldre och barn togs om hand av hembaserade kvinnor istället för att som idag skyfflas ut i institutioner och hanteras av lågbetalda migrantarbetare. Fast den gamla ordningen var minsann inte så rosenkskimrande som David Goodhart verkar inbilla sig. Men det spelar ingen större roll. I grund och botten har han helt rätt – något är i grund och botten fel med hur vi värderar vi dessa uppgifter i ekonomin.

V ad som gör *Head, Hand, Heart* till en så högaktuell bok är kopplingen till automatiseringen på arbetsmarknaden. Det är nämligen så att den nuvarande utvecklingen inom till exempel AI pekar mot en värld där just många högbetalda jobb i kunskaps-ekonomin kommer att tas över av maskiner. Det är precis den typen av uppgifter som har med huvudet att göra som de nya

maskinerna ofta är bra på. Vad de däremot inte kan är sådant som har med hjärtat att göra: alltså den typ av emotionell intelligens och vårdande förmåga som krävs i många omsorgsyren.

M askinerna har dessutom problem med mycket av den finmotorik som vi människor klarar av alldeles utmärkt utan att egentligen tänka på saken. Robotar kan slå världsmästaren i schack, men det finns ännu inga robotar som kan gå in i en främmande människas hus och koka en kanna te. Och vad kommer detta egentligen att innebära på arbetsmarknaden? De nya maskinerna kan konkurrera med människans huvud, men inte med hennes hjärta eller hennes händer. Så varför har vi då nedvärderat allt som har med hjärta och händer att göra?

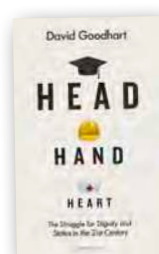
Vi kommer att behöva ställa om, menar David Goodhart.

Fast hans bok handlar inte bara om ekonomi och arbetsmarknad. David Goodhart hade inte varit David Goodhart om inte frågor om identitet stod i centrum för argumentationen. Här kan han också bli något konspiratorisk. Som Goodhart ser saken är det nämligen de universitetsutbildade, kosmopolitiska varsomhelstarna som är skyldiga till hela den här utvecklingen. Det är de som har

försökt göra om samhället till sin egen avbild genom att just framställa högre utbildning som den enda vägen till framgång. "Bli som vi", har de sagt till resten av befolkningen. Kan eller vill du inte skaffa dig högskoleutbildning och "rätta" liberala värderingar och flytta till storstan och bli urban, kommer du inte heller kunna nå ekonomisk framgång.

Samhället gick på lögnen. Och därför sitter vi här mitt i ett komplicerat kulturkrig, argumenterar David Goodhart. Ett kulturkrig som i hög grad just står mellan de högtbildade och alla de andra. ✨

Katrine Marçal

HEAD, HAND, HEART
THE STRUGGLE FOR
DIGNITY AND STATUS
IN THE 21ST CENTURY
DAVID GOODHART
Allen Lane 2020

Matteo Salvini: målmedveten högerpopulist.

FOTO: MANUEL DORATI/TT

Högerhegemoni och vänsterkollaps

POLITIK

Italien har länge haft en särställning i den västeuropeiska nationsfamiljen. Landet beskrivs ofta både som den europeiska kulturens vagga och som ett underutvecklat bakvatten. Både en av den europeiska gemenskapens ”Original Six” och samma gemenskaps största ekonomiska huvudbry. På senare tid har det dessutom blivit populärt att tala om Italien som ett varnande exempel på en möjlig framtid som väntar det övriga Västerlandet, en skrattspegel i vilken alla de patologier som idag plågar dess demokrater redan har slagit ut i full blom.

För två år sedan blev Italien det första av EU:s kärnländer att regeras av EU-skeptiska högerpopulister. Det var på många sätt en chock. Men chocken var betydligt mindre än vad den troligen hade varit om, säg, Marine Le Pen hade vunnit det franska presidentvalet året innan, eller om Alternative für Deutschland bildat regering i Tyskland. Det beror förstås på att Italien ekonomiskt spelar en mindre viktig roll än dessa länder. Men en annan orsak är att den högerpopulism som idag har blivit legio i nästan samtliga europeiska länder har en mycket längre förhistoria i just Italien. Denna turbulenta och fascinerande förhistoria är föremål för den brittiske journalisten David Broders lysande bok *First They Took Rome*.

Beskrivningar av Italiens moderna politiska historia brukar vanligen börja med Silvio Berlusconi inträde på den politiska scenen i mitten av 1990-talet.

Broder ger dock befriande liten uppmärksamhet åt *Il Caimano*. Med tanke på att denne idag har ersatts av andra aktörer med en längre historia är det i en annan ände som man måste börja för att förstå dagens Italien. Broder lokaliserar upprinnelsen till dagens situation i det sena 1970-talets administrativa reformer. Dessa gav mer makt åt regionerna och gjorde bland annat att nya lokala partier uppstod. I flera norditalienska regioner slöt sig dessa partier samman i ”ligor”, en explicit referens till renässansens ligor av stadstater på den italienska halvön. Ligornas främsta politiska mål var att erbjuda de rika, nordliga regionerna mer resurser genom ökad decentralisering och skattelättnader.

Efterkrigstidens italienska partisystem, som dominerades av kristdemokratiska DC och kommunistiska PCI, hade utmanats tidigare, främst på 1960-talet av Movimento Sociale Italiano – en pånyttfödd version av Mussolinis fascistiska parti vars senaste inkarnation är det idag alltmer populära Fratelli d’Italia. Deras indirekta stöd till en kristdemokratisk minoritetsregering ledde bland annat till kravaller och elva döda sommaren 1960. Men det var i och med ligornas intåg på den nationella scenen i mitten av 1980-talet som den första chocken mot partisystemet ägde rum. Strax efter att ha valts till senator för Lega Lombarda 1987 enade Umberto Bossi dessa regionala ligor i Lega Nord. Denna norditalienska rörelse ville nu inte längre bara uppnå större självstyre, de sträva-

de efter formell självständighet för hela området runt Poslätten – ett mytiskt fosterland som de kallade Padania.

Till skillnad från MSI hade Lega Nord inga kopplingar till den fascistiska traditionen. Men det hindrade inte Bossi från att definiera sitt parti som etnonationalistiskt. Det som skilde partiet från MSI och andra högerpopulistiska partier i Europa var att denna rasism främst riktades mot andra italienare, nämligen dem i de södra delarna som man nedsättande kallade för terroner och som man snarare kopplade ihop med albaner eller araber än med vita européer. Lega Nords väljarbas bestod av norditalienska småföretagare och *petits bourgeois* som främst ville ha lägre skatter; det ansågs att norditalienska resurser stals av fattigare regioner i syd. Partiets fiender var därför både de korrupta politikerna i Rom, som taxerade nord orättmätigt hårt, och de lata syditalienarna i det underutvecklade *mezzogiorno* som i ”leghister-nas” ögon underhölls av dessa pengar. Denna korruptionskritiska aspekt av Lega Nords ideologi hindrade dock inte partiets representanter från att själva berika sig tillfälle uppstod.

Två år efter Lega Nords genombrott i valet 1990 briserade vad som skulle komma att bli den största korruptionsskandalen i Italiens moderna historia. I Milano hade ett vittförgrenat nätverk av mutor och handel med upphandlingskontrakt, lett av det regerande socialistpartiet PSI, avslöjats. Utredningen *Mani pulite* (”rena händer”) kom snabbt att utvidgas till att omfatta alla partier utom PCI, som strax dessförinnan hade valt att upplösa sig. Premiärminister Bettino Craxi tvingades att avgå och gick i exil för att undkomma rättvisan. Till slut skulle den så kallade Tangentopoli-skandalen omforma hela det italienska partisystemet. 1993 hade i princip alla partier i parlamentet upplösts på grund av förtroendekrisen. Förändringen var så genomgripande att man började tala om den andra italienska republiken, trots att ingen formell ändring av grundlagen hade ägt rum (denna del av Italiens historia skildras för övrigt ingående i tv-serien 1992).

Det enda partiet som överlevde skandalen var Lega Nord, som snart var det äldsta partiet i parlamentet. 1994 tvingades dock Umberto Bossi själv att erkänna att han tagit emot mutor från ett kemiföretag. Men till skillnad från de andra partierna var den politiska skadan lindrig. Detta berodde förmodligen på att

>>

**Beppe Grillo + Luigi Di Maio:
inkonsekventa.**

FOTO: ALESSANDRA BENEDETTI /GETTY IMAGES

Lega Nord inte hade varit del av det korrupta systemet lika länge som övriga partier, samt att deras kritik mot korruptionen framförallt riktade sig mot de "lata" syditalienarna.

Berlusconis valseger 1994 inledde en ny era präglad av en alltmer vulgär och personfixerad politisk offentlighet. Under de kommande årtiondena pendlade Lega Nord mellan att stödja Berlusconi högerregeringar och att distansera sig från hans parti Forza Italia. Som regeringsminister excellerade Bossi i att hantera maktinnehavet på det sätt som varje god högerpopulist måste göra: att konstant framställa sig som en outsider som står i opposition till den makt man sitter på (Donald Trump har sina föregångare). Det som underlättade uppgiften för Bossi var att han kunde spela på sin regionala härkomst och hävda att han även i regeringen egentligen företrädde "Padania" och inte Italien.

När Berlusconi till slut "råddes" att avgå av Angela Merkel och Nicolás Sarkozy 2012, för att underlätta genomdrivandet av ett åtstramningsprogram under eurokrisen, hade dock tiden även börjat rinna ut för hans populistiske parhäst Bossi. Dennes auktoritära toppstyrelse av partiet och de allt allvarligare anklagelserna om korruption och samröre med maffian ledde till en konfrontation, och 2012 tvingades han att avgå av sitt eget parti. Hans efterträdare var en ung apparatchik från de "padanska kommunisterna" vid namn Matteo Salvini. I dennes första val skulle partiet bara få katastrofala 4,3 procent. Men Salvini hade en långsiktig plan för hur de padanska populisterna skulle nå sina mål: genom att ändra själva målen. 2018 ströks Nord ur namnet – hädanefter skulle partiet representera hela Italien. Denna plan har som alla nyhetskonsumenter vet varit spektakulärt framgångsrik.

För att förstå de politiska omvälvningarna som har ägt rum och med säkerhet kommer att fortsätta i Italien, räcker det inte med att fokusera på Lega Nord. Högerns nuvarande hegemoni förutsätter vänsterns kollaps, och Broder gör rätt i att ägna ett kapitel åt den viktigaste politiska förändringen i Italien de senaste 40 åren, nämligen vänsterns utplåning.

PCI:s ideologi präglades av en inhemsk marxistisk tradition som främst baserades på partigrundaren Antonio Gramscis teorier om kulturell hegemoni. Detta innebar att partiet till skillnad från många av dess europeiska systerpartier såg sig som en representant för hela fol-

ket och inte bara arbetarklassen, något som gav partiet ett synnerligen brett väljarunderlag. Från 1953 växte röstandelen stadigt i varje val till rekordhöga 34,4 procent 1976.

PCI var inte bara Europas största kommunistparti, utan även det första att bryta med Moskva. Detta gjorde att partiet hade lättare att röra sig mot mitten än andra av liknande slag. När PCI samma år slöt en "historisk kompromiss" med kristdemokratiska DC, som för första gången skulle ge partiet regeringsinflytande, hade ledaren Enrico Berlinguer redan accepterat åtstramning som ett nödvändigt ont för att stärka Italiens konkurrenskraft. Denna flexibilitet skulle dock visa sig vara ödesdiger för partiet. 1991, när Berlinmuren hade fallit och socialdemokratiska PSI var på väg att gå om PCI i opinionsmätningarna, röstade partimedlemmarna för att upplösa partiet. PCI blev nu Partito Democratico della Sinistra och ordföranden Achille Occhetto hyllade Wall Street som "civilisationens tempel". Som Broder korrekt

"Italien är med andra ord 'bäst i klassen' på den åtstramningspolitik som euromedlemskapet är förbundet med. Problemet är givetvis statsskulden."

påpekar hade det i många andra länder varit otänkbara ord i en socialdemokratisk politikers mun.

När Tangentopoli-skandalen några år senare också gjorde slut på partiets kristdemokratiska ärkefiende DC inleddes en av den moderna politiska historiens märkligare processer. Denna skulle kulminera 2007 i och med grundandet av mittenpartiet Partito Democratico (PD) som bestod av fraktioner från de två tidigare ärkefienderna. Samtidigt har de resterande tendenserna i PCI aldrig lyckats etablera något bestående vänsterparti. Resultatet är att dagens Italien i princip inte har någon organiserad vänster. I ett sådant klimat har det varit lätt att övertyga folk om behovet av åtstramning, något som framförallt allt är kopplat till medlemskapet i EMU. Det har inte varit

något annat än en katastrof.

När euron infördes presenterade italienska politiker av olika kulörer detta som den europeiska lösningen på landets alla problem. Premiärminister Romano Prodi förklarade optimistiskt att med euron skulle italienarna arbeta en dag mindre och tjäna som om de arbetade en dag mer. I själva verket har Italiens BNP per capita fallit sedan 1999, och den industriella kapaciteten är idag 25 procent lägre än då. Köpkraften har fallit medan den stadigt har ökat i ett land som Tyskland. Detta beror inte på en alltför frikostig ekonomisk politik. Italien är det enda land i eurozonen som har gått med överskott alla år utom ett sedan 1991. Italien är med andra ord "bäst i klassen" på den åtstramningspolitik som euromedlemskapet är förbundet med. Problemet är givetvis statsskulden. Medan en serie regeringar har sålt av offentliga företag till ett värde av 110 miljarder euro, har en ränta som konstant varit högre än tillväxten gjort att statsskulden vuxit till 2,4 biljoner euro, motsvarande 130 procent av BNP. Brys-

sels svar har varit att ålägga Italien ännu hårdare budgetkrav än andra länder (Broder nämner av någon anledning inte det faktumet att många av Italiens främsta heterodoxa och keynesianska ekonomer just därför idag stöder eller till och med arbetar för de eurokritiska populistpartier som hans bok sysslar med).

Detta har framförallt drabbat de unga. 2019 var 28,9 procent av italienare mellan 20 och 34 år så kallade "NEETs", det vill säga: de befann sig varken på arbetsmarknaden eller i någon form utbildningsprogram. Det är den högsta siffran i Europa. Broder argumenterar övertygande för att den höga ungdomsarbetslösheten inte beror på att italienare skulle vara särskilt omogna och bortskämda *mamas boys*. Italienska ungdomar arbetar lika hårt som andra, det är bara det att många inte kan

det. Många gör det dessutom utomlands: sedan 2008 har mellan 250 000 och 300 000 utvandrat varje år.

Som så ofta i Italien beror problemet på euromedlemskapet. Medan den inhemska exportindustrin har konkurrerats ut av Tyskland som ett resultat av den gemensamma valutan, har de så kallade Maastrichtkriterierna sedan 1990-talet hindrat den italienska staten från att genomföra nödvändiga investeringar. Istället har det ständiga mantrat varit att den "stela" arbetsmarknaden måste mjukas upp. Enligt OECD har inget annat västerländskt land genomdrivit så många och så långtgående flexibiliserande arbetsmarknadsreformer som Italien sedan 1990-talet. Den mest emblematiske av dessa är Matteo Renzis så kallade "Jobs Act" från 2015, en uppluckring av den unikt progressiva konstitutionens artikel om arbetsrätten, som gick längre än vad till och med Berlusconi hade vågat (namnet är en referens till en amerikansk lag som antogs under Barack Obamas presidentskap och säger mycket om varifrån Renzi hämtar sin politiska inspiration). Det behöver knappast påpekas att inga av dessa reformer har haft någon nämnvärd effekt på sysselsättningen. Istället har de gjort arbetare, framförallt yngre sådana, fattigare och mer prekära. Dessa två fenomen, vänsterns utplåning och välfärdsstatens rasing, var den perfekta grogrunden för det nyaste fenomenet i italiensk politik.

Om Lega Nord främst lockade småborgerliga entreprenörer i norr som var oroliga för att förlora sin sociala status, har Femstjärnerörelsen från början varit mer rotad i syd, bland väljare som inte har någon status att förlora. I valet 2018 fick partiet hela 44,4 procent av rösterna i den södra halvan av landet. Undersökningar visar att det har sugit upp den stora del av de tidigare kommunistiska väljarna som inte hade gått till det nyliberala mittenpartiet PD. Men Femstjärnerörelsen har inte ersatt PCI:s ideologi med en annan vänsterideologi. För dem präglas samhället inte av en klasskamp, eller ens en motsättning mellan nord och syd, utan konflikten står mellan medborgare och politiken som sådan. Partiet hör visserligen till den progressiva delen av det politiska spektrat, men de fem huvudkraven, inkarnerade i de fem stjärnorna (rätt till gratis vatten, hållbara färdmedel, hållbar utveckling, internetuppkoppling och miljörörelsen) vittnar om dess ideologilösa hållning.

Grundarna Beppe Grillo och Gianroberto Casaleggio utsåg tidigt korruptionen till partiets främsta måltavla. Men

ilskan mot de "skyddade" samhällsgrupperna är ofta missriktad, vilket gör att det ofta är svårt att nagla fast partiet längs höger-vänsterskalan. Efter genombrottsvalet 2013 klagade Grillo på att partiets låga siffror hos äldre väljare berodde på att dessa hörde till "grupp B" av medborgarna, det vill säga: de som vill behålla status quo. Han beskrev pensionärerna

Euron: gynnar knappast Italien.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

som en "infernalisk maskin" som kostar samhället för mycket. Trots att de flesta italienska pensionärer lever i relativ fattigdom föreslog Grillo att pensionssystemet ersätts med en medborgarlön på 600 euro i månaden.

Samma inkonsekventa hållning märks i förhållande till EU. Femstjärnerörelsen krävde länge att en folkomröstning ska hållas om Italiens euromedlemskap. Men varje gång frågan hettar till, har Grillo och Casaleggio backat och accepterat att Italien måste skära ned på utgifterna. Den fråga som dock tydligast illustrerar partiets vaga ideologi är invandring. De senaste åren har Femstjärnerörelsens framgångar till stor del berott på dess förmåga att knyta sin korruptionskritik till invandringsmotståndet. Denna strategi har aldrig varit explicit främlingsfientlig. Skandaler i vilka maffian har vunnit upphandlingar för att driva asylcenter gjorde det möjligt för partiet att länka samman sina traditionella frågor med den allt hätskare främlingsfientligheten. Även om partiet har uttryckt pliktskyldigt stöd för asylrätten har man på detta sätt lyckats rida på samma främlingsfientliga våg som Lega har gjort.

Strax efter att de två partierna bildade en ohelig regeringsallians efter valet 2018 började deras strukturella styrkor och svagheter visa sig. Medan Legas inrikesminister Salvini snabbt stärkte sitt grepp om makten och i praktiken förvandlade sig till både en de facto premiärminister och hela Italiens ambulerande polischef, bör-

jade den eklektiska Femstjärnerörelsen att falla isär längs de förkastningssprickor som partiets inre motsättningar gett upphov till. Ett efter ett har partiets valöften svikits. När partiledaren Luigi di Maio sommaren 2019, som svar på Salvini försök att få till stånd nyval, valde att bilda en ny regering med PD, den ärkefiende som partiet hade grundat för att bekämpa, slöts cirkeln. Snarare än att förändra politikens form förändrades Femstjärnerörelsen själv av politiken, som

Broder elegant uttrycker det. Även om partiet idag fortfarande sitter i regeringsställning medan Salvini's Lega är ute i kylan, är det uppenbart för alla vilken av rörelserna som lyckas kanalisera det populistiska missnöjet bäst. Medan Femstjärnerörelsen har tappat över hälften av väljarstödet sedan valsegern (från 35 till 15 procent), är Lega numera Italiens största parti med omkring 27 procents stöd i opinionsmätningar. Mest oroväckande av allt är att det stöd som partiet har tappat under det gångna året har gått till det nyfascistiska Fratelli d'Italia.

David Broder ger en fullödlig och övertygande beskrivning av orsakerna till den politiska återvändsgränd som Italien befunnit sig i de senaste decennierna. Trots hans egna vänstersympatier är *First They Took Rome* rekommenderad läsning även för den som inte delar hans åsikter. Detta av det enkla skälet att hans analys helt enkelt är korrekt. I Italien har allt fler börjat inse att EU, som det fungerar idag, snarare utgör ett problem än en lösning. När den ekonomiska krisen i våra blev akut strax efter det att coronapandemin bröt ut, samtidigt som nordeuropeiska länder (inklusive Sverige) gjorde allt för att förhåla och vattna ur det föreslagna räddningspaketet, nådde EU-stödet en bottennivå. För första gången någonsin tyckte en majoritet av de vanliga så EU-positiva italienarna att de negativa konsekvenserna av medlemskapet översteg de positiva. För att Italien inte helt ska tappa tålamodet med det övriga Europa krävs att fler får upp ögonen för orsakerna till landets till synes olösliga problem. En god början är att läsa denna bok. ✨

Jonas Elvander

FIRST THEY TOOK ROME
HOW THE POPULIST
RIGHT CONQUERED
ITALY
DAVID BRODER
Verso 2020

Sidenvägen: kulturell infrastruktur.

FOTO: GETTY IMAGES

En värld i rörelse

HISTORIA

Antiglobalisterna ser nu ljus vid horisonten. Parkerade flyg i öknar, stängda gränser och brutna leveranskedjor väcker förhoppningar om en värld där människor är mindre i rörelse. För många innebär coronapandemin en renässans för nationalstaten – ja, till och med för närproducerat och närodlat. Globalister hävdar å andra sidan att världen aldrig tidigare har varit så synkroniserad som idag. Nästan alla på jordklotet pratar om samma sak: covid-19. Även om de enskilda ländernas strategier varierar, bidrar viruset till att synliggöra behovet av ett världsomspännande samarbete.

Pandemin har egentligen inte ändrat på konfliktbilden. På ena sidan anhängare av isolationism eller separatism, på andra sidan förespråkare för ett växande världsomspännande kontaktnät. Trots pessimistiska röster talar allt för att globaliseringen kommer att stärkas ytterligare, om än med ett coronahack i utvecklingskurvan. Bakterier och virus har inte tidigare förmått sätta stopp för globaliseringens framåtskridande. Så varför skulle det ske den här gången? Tvärtom vitt-

nar historien om att transnationella ekonomiska och kulturella flöden trots oväntade hinder ständigt hittar nya vägar. Globala strävanden tycks vara djupt rotade i civilisationen. Lägg därtill att tidens stora utmaningar som klimatförändringar, ökad migration, rasism och förstörda pandemier är världsomspännande.

Förvisso råder det oenighet bland forskare om när globaliseringen egentligen satte igång. Några förlägger början till åren kring 1500 och de europeiska upptäcktsresorna. Andra pekar på 1800-talet och den industriella revolutionen och åter andra lyfter fram 1900-talets slutfas med Berlinmurens fall som öppna gränser. Först då tränger termerna global och globalisering in i språkbruket. Det uppstår ett behov av att sätta ord på ett alltmer finmaskigt världsomspännande kontaktnät, ord som i sin tur bidrar till att forma tänkandet om en sammankopplad värld.

I sin nya bok *The Year 1000* förlägger Valeri Hansen, historieprofessor vid Yale, startpunkten till det förra millenniumskiftet, det vill säga: betydligt tidigare än de flesta. Hon inleder med en tablå från kinesiska Guangzhou, vid den tiden en

av världens största och rikaste hamnstäder. Kommersen i stadens små gränder är hetsig och utbudet stort. Halsband från Sri Lanka, prydnadsföremål i elfenben från Afrika, parfym från Tibet, småsaker tillverkade av bärnsten från Baltikum och möbler i sandelträ från Java. Rökelse importerad från Arabiska halvön genomsyrrar luften. Gatulivet är som en kosmopolitisk smältdegel och bekräftar att efterfrågan på exotiska varor har en lång historia.

Globaliseringen kring år 1000 innebar förstås inte att vanliga människor började resa längre sträckor, och få hade begrepp om hur världen utanför hemtrakten såg ut. Den mest kompletta bevarade världskartan, som visar det mesta av Afrika och Eurasien, är daterad så sent som år 1154. Men nya färdleder sammankopplade skilda delar av världen och gjorde det möjligt att transportera varor allt längre. Expansionen runt år 1000 påverkade, enligt Hansen, hela världen. Vad som hände i en region berörde andra regioner. Människor, varor, teknologi, religion sökte sig till nya platser och öppnade för nya handelsrutten. Vi får följa hur klotet täcktes av ett alltmer finmaskigt nät av ekono-

miska och kulturella relationer.

Kring år 1000 härjade vikingar i delar av Europa. Leif Eriksson reste till Newfoundland och andra nordbor seglade österut, bosatte sig i östra Europa och bedrev handel med den muslimska världen. Djingis khans sonson härskade över historiens största imperium som sträckte sig från Kina till Ungern. Att det fanns franska krigsfångar i Mongoliet vittnar om en sorts globalisering med krig och terror som norm. Konstantinopel, Bagdad, Kairo och andra städernas ständiga behov av slavar ledde till tvångsförflyttningar av människor från Afrika, Östeuropa och Centralasien hundratals år före den transatlantiska slavhandeln. Fatiga regioner hade få exportvaror förutom arbetskraft.

Kina är nyckelspelare i den tidiga globaliseringens historia precis som idag. Sidenvägen, egentligen ett grenverk av olika handelsrutter, hade redan tidigt skapat kulturella och kommersiella länkar och nådde fram till Medelhavet. Hansen utnämner också Mittens rike till den mest globaliserade platsen i världen år 1000. Den längsta regelbundna sjörutten gick till städer vid Persiska viken som Oman och Basra, hamnen närmast Bagdad, samt Östafrika. Globaliseringens pionjärer handlade ibland med

"Globaliseringens pionjärer handlade ibland med varor de aldrig sett förut och öppnade nya handelsvägar. I kölvattnet följde kulturen."

varor de aldrig sett förut och öppnade nya handelsvägar. I kölvattnet följde kulturen. Där varor byter ägare byts även tankar och idéer.

Kring år 1000 expanderade de stora världsreligionerna. Kristendomen kom till östra och norra Europa ungefär samtidigt som islam spred sig till Västafrika och Centralasien. Muslimer från Kina och Östafrika drog nytta av handelns farleder för pilgrimsresor till Mekka. Även andra typer av resor genomfördes i religionens namn. Korstågen från västra Europa till Mellanöstern syftade till att "befria" bibliska platser från muslimer. Européer lärde sig arabiska och kunskapen om den islamiska världen ökade. Från Indien kom schackspelet, och några av pjäserna fick europeisk identitet. Elefanter förvandlades till löpare.

Kinas position som ekonomisk supermakt kring år 1000 påminner om dagens: stort handelsöverskott, export av tillverkade produkter och import av råvaror. Då som nu en nationalistiskt förtryckande regim med övertydliga stormaktsambitioner. Viktigaste exportvaran var

Vikingar: härjade litet varstans.

FOTO: GETTY IMAGES

hård och motståndskraftig keramik. Bara i Fujianprovinsen arbetade under de följande århundradena omkring 375 000 personer med att producera för export. Verkstäderna var lika stora och komplexa som den industriella revolutionens första fabriker.

Importen bestod av pärlor och ädelstenar till smycken eller kläddekorationer, liksom elfenben och noshörningshorn för att skulptera prydnadsföremål. Dessutom infördes tropiska frukter och svartpeppar, kryddnejlika, muskot och kardemumma för att smaksätta mat. Många i Sydostasien övergav sina traditionella yrken för att på heltid arbeta med att förse den kinesiska marknaden med råvaror.

Landets globala stormaktsställning i förhållande till Europa kan illustreras med kejsarens flotta, som under 1400-talets första decennier seglade med 317 skepp till Persiska viken. De längsta var över 60 meter och den totala besättningen uppgick till närmare 30 000 man. Columbus korsade Atlanten med endast tre skepp som sannolikt inte var mer än 30 meter långa. Lägg därtill att de kinesiska farkosterna genomförde betydligt längre resor.

Kina krattade alltså arenan för globaliseringens nästa fas, då Europa tog över dirigentpinnen. När Vasco da Gama seglade längs Västafrikas kust och rundade Godahoppssudden 1497 kunde han på sin fortsatta resa utnyttja de redan etablerade farlederna mellan Kina och Persiska viken. Successivt anpassade européerna handelsrutterna till egna intressen och upprätthållade nya när det behövdes.

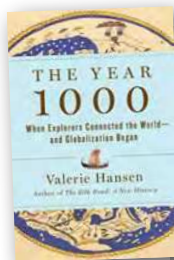
Hansens blick i backspegeln vidgar synfältet, men allt är inte obekant eller exotiskt. År 879 vände sig rebeller i Guangzhou mot utländska handelsmän. Drygt hundra år senare gjorde invånare i Kairo uppror mot italienska köpmän från Amalfikusten och samma sak hände ett par sekler därefter i Konstantinopel. I alla tre fallen verkar missnöjet bero på lokalbefolkningens vrede över utlänningarnas stora vinster på deras bekostnad. Dagens populister och antiglobalister har alltså sina föregångare. Historien går igen.

Med fokus på år 1000 sätter boken vår tids transnationella processer i relief. Hansen menar till och med att vi nu brottas med liknande frågor som det magiska årtalets människor möter för första gången: Ska vi samarbeta med våra grannar, bedriva handel med dem, låta dem bosätta sig i vårt samhälle? Ska vi hämnas på köpmän som har blivit rika på sin affärsverksamhet? Innebär globaliseringen att vi blir mer medvetna om vilka vi är eller förlorar vi vår identitet? Samtidigt hyllar hon tidens entreprenörssanda. Att de som var öppna för det okända klarade sig mycket bättre än de som avvisade allt nytt, är enligt henne lika sant idag som det var år 1000.

I coronatider, när framtiden ter sig oviss, blickar vi instinktivt bakåt. Globaliseringen spelar i både dåtid och nutid. Numera köar förvisso domedagsprofeter för att dödförklara globaliseringen. Men Hansen visar tydligare än många andra, att det är ett grundläggande drag i mänsklighetens historia att söka nya platser, gärna fjärran från hemorten, att göra affärer och utbyta tankar och idéer på tvärs mot kulturella gränser.

Vi är vana vid snabba och komfortabla transportmedel och överdriver sannolikt de påfrestningar som resandet innebär under tidigare perioder. Den tidens umbäranden är inte kompatibla med vår tids. Men riskerna och strapatserna år 1000 utgjorde uppenbarligen inget hinder för den fortsatta globaliseringen. Och det lär knappast coronaviruset göra heller. ✨

Kim Salomon

THE YEAR 1000
WHEN EXPLORERS
CONNECTED THE
WORLD - AND
GLOBALIZATION BEGAN
VALERIE HANSEN
Viking 2020

António de Oliveira Salazar: omutlig.

FOTO: GETTY IMAGES

Den motvillige despoten

BIOGRAFI

I flera år har ett planerat museum i orten Santa Comba Dão varit föremål för intensiv debatt i Portugal. Det är tänkt att hysa föremål och dokumentation rörande Estado Novo ("Den nya staten"), den högerauktoritära regim som styrde landet i mer än fyra decennier under förra seklet. Bland motståndarna – som länge har försökt stoppa planerna – går projektet emellertid under benämningen Museu Salazar, eftersom det ska inhysas i en gammal skola som ligger i närheten av diktatorns födelsehem. Med tanke på att museet kommer att rymma en del av hans personliga tillhörigheter, handlar farhågorna om att platsen skulle kunna förvandlas till en pilgrimsort för nostalgiker – något som har blivit fallet med exempelvis Mussolinis födelseort Predappio i Italien.

Någon politisk bas för sådana strömningar har dock aldrig riktigt funnits i det demokratiska Portugal, låt vara att det nybildade nationalistiska partiet Chega (Det räcker) erövrade en plats i parlamentet vid det senaste valet. Det rönt förvisso stor uppmärksamhet när António de Oliveira Salazar (1889–1970) för ett drygt decennium sedan röstades fram till den största portugisen genom tiderna av landets tv-tittare, baserat på en

serie dokumentärer om historiska gestalter. Snarare än ett uttryck för ideologiska sympatier, tror jag dock att förstaplatsen speglade en saklig bedömning av hans inflytande; ingen annan enskild person torde ha påverkat det moderna Portugal så djupt som Salazar.

Efter att landet 1910 blivit ett av de första i Europa som avskaffat monarkin följde en instabil tid – då attentat och statskupper avlöste varandra – under Första republiken. När Salazar trädde in på scenen var ekonomin i fritt fall, och förväntningarna höga på den nya regeringen att bringa ordning och reda i nationens institutioner och finanser. "Jag vet mycket väl vad jag vill och vart jag ska." Dessa berömda ord yttrade Salazar när han 39 år gammal utsågs till finansminister 1928, en post han redan kortvarigt innehaft ett par år tidigare. Vid det laget hade han en framgångsrik akademisk karriär i nationalekonomi bakom sig, men hade också gjort sig känd som en framstående ideolog inom landets konservativa och katolska strömningar. Fyra år senare hade han manövrerat ut alla motståndare och konkurrenter, och blev regeringschef.

Salazar skulle förbli landets högste ledare ända fram till 1968, då han ramlade av en stol och slog huvudet i stengolvet på sitt sommarresidens i strandorten Esto-

ril. Olyckan resulterade i flera hjärnblödningar, och när hans hälsotillstånd stod klart för de andra i ledningsskiktet avlägsnades han från sin post. Än idag är det inte klarlagt huruvida Salazar visste att han inte regerade under sina två sista förvirrade år i livet. Klart är att den nya ledningen aldrig berättade hur det låg till för honom; under en tid lät man till och med trycka en dagstidning i ett enda exemplar, med personligt anpassade nyheter som skulle upprätthålla illusionen. Några år senare avsattes hans efterträdare Marcello Caetano i en militärkupp; den så kallade nejlikerevolutionen 1974.

Länge var forskningen och litteraturen om Salazar och Den nya staten inte lika omfattande som den om besläktade regimer i Tyskland, Italien och Spanien. Men vid millennieskiftet tog intresset och utgivningen fart på allvar i Portugal. Vid det här laget har en mängd olika aspekter av diktaturen avhandlats i fackböcker, dokumentärfilmer och skönlitterära verk. Regelrätta biografier om huvudpersonen har dock varit sällsynta, i synnerhet i jämförelse med andra diktatorer som Hitler och Franco. Mycket uppmärksamman blev dock Fernando Dacostas *Máscaras de Salazar* (Salazars masker), som har kommit i otaliga upplagor sedan den först publicerades 1997. Den lyckades fånga något av det instängda och gråa samhällsklimatet under den portugisiska diktaturen; stämningar som heller aldrig blev föremål för någon explosiv kulturell och social uppgörelse som den under "la movida" i grannlandet Spanien.

60 år efter diktatorns död har nu den brittiske historikern och statsvetaren Tom Gallagher skrivit en ny biografi, *Salazar. The Dictator Who Refused to Die*. Om romanförfattaren och journalisten Dacosta förmådde tränga under tidens ytskikt genom en mosaik av berättelser och belysande detaljer, är detta snarare en rigorös framställning som väjer för spekulationer och stilistiska ornamenter. Bilden av Salazars person blir därtill något annorlunda än hos Dacosta.

Det råder inget tvivel om att Salazar var en udda figur bland 1900-talets europeiska diktatorer. Med rätta har han ofta beskrivits som en motvillig despot, präglad av plikt känsla och rationalitet, snarare än av den sortens känslöexcesser som karaktäriserade en del andra auktoritära regimers företrädare vid samma tid. När han tog makten hade Salazar heller inte någon militär seger i ryggen som Franco, eller något stort parti understött av massorna som i Hitlers och Mussolinis fall. Istället handlade det om en ytterst tålmodig politisk process; ett resultat av oändligt kompromissande och intrigerande.

Salazar var i grunden en beslutsam byråkrat, med en enkel och disciplinerad personlig livsföring. Han tyckte inte om att klä sig i uniform; till och med när han inspekterade trupperna som skulle

Nejlikerevolutionen: slutet på en epok.

FOTO: HERVE GLOAGUEN/GETTY IMAGES

bekämpa upproret i kolonin Angola 1961 var han civilklädd. När man hör honom vid mikrofonen på gamla journalfilmer förstår man varför han inte tyckte om att tala offentligt. Den klena, ljusa rösten lämpade inte sig särskilt väl för att elda på några folksamlingar. Han gifte sig aldrig och hade inte något eget hem, utan bodde under alla år i sitt spartanskt inredda residens i São Bento. Vid ett tillfälle förklarade han: "Jag måste befria mig från all passion. Jag föredrar respekt fram-

"Den person som kom Salazar närmast var kanske hans mångåriga hushållerska Maria de Jesus, som tidvis också hade rollen som informell sekreterare."

för kärlek." Den person som kom honom närmast var kanske hans mångåriga hushållerska Maria de Jesus, som tidvis också hade rollen som informell sekreterare. Hon har berättat att han på sin dödsbädd anförtrodde henne ett kuvert med pengar i garderoben, i den händelse staten inte skulle bekosta hans begravning.

Fernando Dacosta renodlar i sin bok Salazars asketiska drag så att de närmast når autistiska höjder. Det är en bild som Gallagher nyanserar på ett trovärdigt sätt. Parallellt med den kyliga rationalitet och pessimism med vilken Salazar tog sig an rikets angelägenheter, besatt han stora sociala och diplomatiska färdigheter. Dessutom är det knappast troligt att han skulle ha hållit sig fast vid makten under så många år utan dem. Även om han inte såg ett familjeliv som förenligt med sitt uppdrag, tyckte han om att umgås med kvinnor – det finns en rad exempel på sådana kontakter som i hemlighet också

kan ha varit romantiska. Enligt Gallagher handlade Salazars effektiva överlevnadsstrategi om att ständigt vara vaksam men ändå hålla en låg profil. När han färdades i bil i Lissabon var chauffören instruerad att köra i normal hastighet och undvika att tuta i trafiken.

Salazar var något så ovanligt som en icke-korrupt diktator. Han skapade visserligen ett korrupperande system, men till och med regimens hårdaste motståndare – som den senare, demokratiskt valde ledaren Mário Soares – har tillstått att ingenting tyder på att Salazar utnyttjade sin position för personlig vinning. I detta sammanhang nämner Gallagher en belysande detalj. När Salazar i början av sitt styre skulle sanera ekonomin skruvade han ner värmen på elementen i sitt arbetsrum och lade istället en filt över knäna – för att föregå med gott exempel.

En känd portugisisk psykiatriker väckte en gång frågan huruvida den portugisiska diktaturen kunde ha antagit andra skepnader om Salazar hade haft en annan personlighet. Tom Gallagher ansluter sig till den dominerande synen bland historiker, som går ut på att Estado Novo inte var någon fascistisk regim i strikt bemärkelse, även om den ibland lättvindigt benämnts så. Gränsdragningen är förvisso inte helt lätt att göra. Det fanns några fascistoida drag på 1930-talet – den patriotiska ungdomsorganisationen Mocidade Portuguesa var ett exem-

pel. Men det handlade om begränsade fenomen som klingade av med tiden. På 1960-talet skrev den franske politiske tänkaren Raymond Aron träffande att Salazars regering försökte "avpolitisera" sina medborgare, medan Hitlers och Mussolinis regimer tvärtom försökte politisera tillvaron i fanatisk riktning.

Oppositionella fängslades och tvingades i exil, den hemliga polisen PIDE utövade ett förtryck – men i Portugal handlade det aldrig om någon revolutionär och militaristisk samhällsomdaning av det genomgripande slag som ägde rum i nazisternas Tyskland. Salazar skapade istället en traditionell auktoritär stat baserad på nationalistiska och katolska värden; ett samhällsbygge som inspirerades av den franske konservative tänkaren Charles Maurras, vars skrifter förstärkte Salazars övertygelse om att den liberala demokratin var illa lämpad för att

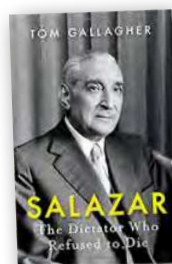
upprätthålla en fungerande social ordning. Men också Engelbert Dollfuß kristna, korporativa stat i Österrike utövade inflytande.

Något psykologiskt inträngande porträtt av privatpersonen Salazar har Gallagher inte åstadkommit. Här står istället ideologin, de diplomatiska spelen och de politiska maktkamperna i centrum. Jag saknar emellanåt en blick som höjer sig en aning över skeendet, ett försök till personlig syn av det omfattande material som presenteras. Det sker först i det sista kapitlet, som är bokens mest intressanta men samtidigt det mest problematiska. Läsaren får här en värdefull överblick över debatten som förts om Salazars övermål. Men något överraskande rymmer detta stycke också en subtil sympati för hans gärning, betraktad utifrån vår egen tids horisont.

Enligt Gallagher finns det få tecken på att den politiska klassen i dagens Portugal besitter ens en bråkdel av Salazars begåvning. I ett internationellt perspektiv – tillägger han – kan kanske den auktoritära ledarens konservativa samhällsbygge rent av utgöra en tröst för dem som upprörs över den sociala oron i våra västerländska samhällen, i en tid då "så mycket som en gång var privat, informellt och till och med intimt har blivit hopplöst politiserat"?

Problemet är att de blinda fläckar som Gallagher uppvisar på vägen till detta försönande resonemang sammanfaller med "Den nya statens" egna misslyckanden. Författaren är djupt förtrogen såväl med de ideologiska konflikterna innanför Portugals gränser, som med landets komplicerade förhållande till omvärlden under avgörande skeden som spanska inbördeskriget och andra världskriget. Den portugisiska befolkningens villkor skymtar dock bara tillfälligt i denna redogörelse – regimens utbildningsfientliga hållning, fattigdomen som präglade stora delar av landsbygden, analfabetismen som var den största i Västeuropa – mörka arv som det samtida Portugal fortfarande brottas med. Tillsammans med de förödande kolonialkrigen var sådant mer än tillräckligt för att undergräva även António de Oliveira Salazars geometriska visioner. ✿

Henrik Nilsson

SALAZAR
THE DICTATOR WHO
REFUSED TO DIE
TOM GALLAGHER
Hurst & Company 2020

Valentino höst 2020: extraordinärt.

FOTO: PETER WHITE/GETTY IMAGES

att göra med den oemotståndliga kombinationen högklassigt mode och oförstående kvinnliga chefredaktörer som får sparken. Vilket alltid är en populärkulturell godbit. Men kanske också Diana Vreelands rykte som en obändig kreatör av storslagenhet. En person som satte djupa spår i medierna och via sidorna i Vogue bjöd in allmänheten till lyx och fantasifull glamour. Hon var tydligt influerad av 1920-talets brittiska *Bright Young Things*, med festprissar som Cecil Beaton och Adele Astaire, som deklarerade att det var en synd att vara tråkig när man kunde vara nyckfull och spännande istället. Därav Diana Vreelands omtalade krönikespalt *Why don't you*, som varje månad föreslog egensinniga saker som: varför inte tvätta ditt blonda barns hår i champagne... som fransmännen gör, varför inte skaffa ett bälte med ditt namn och telefonnummer på spännet eller varför målar du inte en karta över världen på väggarna i dina söners rum så att de blir mindre provinsiella?

Det vill säga: varför vara ordinär när du kan vara extraordinär.

Utan Diana Vreeland hade André Leon Talley idag antagligen varit pensionerad lärare i franska och inte en känd modepersonlighet. Eller snarare: utan ett stipendium till privata Brown University och en säregen klädstil som fick några rika och inflytelserika designstudenter att ta honom till sitt hjärta, skulle André Leon Talley kanske blivit lärare i franska. Vilket i sig hade varit mer än vad hans familj eller någon i hans omgivning hade vågat hoppas på. Uppvuxen i tobaksstaden Durham, North Carolina, stort som Uppsala men inte lika välmående och till viss del med segregerad undervisning, och dumpad av sina föräldrar efter bara några månader, växte han upp med sin mormor och gammelmormor i ett religiöst hem som höll mycket strikt på artighet mot äldre. Något som definitivt gagnade honom väl då han agerade sällskapsherre åt diverse societetsdamer, men som kanske var en hämsko när grannskapets pedofiler fick vittring på honom.

André Leon Talley tar upp detta i bara några korta meningar. Så kortfattat att man nästan missar att han faktiskt utnyttjas av flera olika män, systematiskt inlurad i redskapsbodar och berövad både tillit och en idé om hur han senare i livet skulle hantera romantiska inviter. Han gissar att det är i dessa våldtäkter alla hans problem – en med tiden allt sjukligare övervikt och en oförmåga att konfron-

Varför vara ordinär?

MEMOAR

Den som går förbi Fria Teatern på Bergsgatan i Stockholm, och som även har hängt med det minsta lilla kulturellt, hoppar kanske till när det visar sig att pjäsen *I full galopp* fortfarande står på repertoaren. Med samma gamla välkända affisch vid ingången. "Men, den måste ju ha gått i evigheter", kanske

denna flanör till och med tänker. Här har skådespelaren Håkan Jonsson satt på sig rött läppstift, svart polo och svarta slacks sedan 2002 för att gestalta den legendariska chefredaktören Diana Vreeland, som i pjäsen betraktar sitt liv mitt emellan att ha blivit ombedd att lämna Vogue och att en bit in i handlingen blir erbjuden att ta över dräktavdelningen på The Metropolitan Museum of Art.

Att den fortfarande lockar har säkert

**Anna Wintour + André Leon Talley:
först vänner, sedan ovänner.**

FOTO: PETER KRAMER/GETTY IMAGES

tera usla vänner – har sin grund. Men det är inget han tänker gräva vidare i. Varken nu eller senare. Fler än han har råkat ut för detta och gått vidare med sitt liv. Han spekulerar i att Karl Lagerfeld delar hans öde, vilket han baserar på hur denne reagerade i vissa situationer (men den funderingen känns mest som en liten kattighet riktad mot den forna bästisen).

När André Leon Talley här berättar att han aldrig haft en romantisk relation, något han nu vid 72 års ålder kan känna en stor saknad efter och något du som läsare för länge sedan har begripit, skriver han det med ett nästan barnsligt hopp om en möjlig öppning med en italiensk konstnär som 2008 sov i hans säng och höll hans hand. Det är sympatiskt charmigt och talar högt om hans romantiska ådra och längtan bortom korrekt dukade festbord, handsyddas Manolo Blahniks och opulenta broderade tyger. Men inget sex. Det testade Talley i Paris i slutet på 1970-talet och det funkade inte. Att "bestiga" en annan människa, att göra det som för honom själv bara har inneburit djup smärta och mardrömmar, vill han inte vara med om.

The Chiffon Trenches är André Leon Talleys andra självbiografi. Den första, *ALT*, kom 2003 och var en ganska ointressant samling ord där allt och alla är fantastiska. Vilket i sanningens namn alltid har varit kännetecknande för André Leons Talleys journalistik. Kärleken till modern och Diana Vreeland var lika stark då som nu, men sedan dess har hans roll som Karl Lagerfelds hovreporter ryckts undan, liksom hans position inte vid sidan av Anna Wintour, den omskrivna

chefredaktören för amerikanska *Vogue*. Det är hans uppgörelse med Wintour – om man nu kan kalla det så, jag skulle snarare säga att det är ett ljudligt och sorgset skri av saknad – som nu har gjort magasinvärlden upprymd. Kvinnliga chefredaktörer för modemagasin är ju numera den moderna varianten av sagornas elaka styvmoder. Iskalla, hjärtlösa, hopplösa, välbetalda och alldeles för hårt arbetande. Han skriver mycket riktigt också att hon har lämnat stora emotionella och psykologiska ärr i hans inre. Samt att hon inte är kapabel till normal mänsklig vänlighet. Plus annat i samma ådra. Samtidigt som han vädjar till henne att höra av sig, att han drömmer om att hon ska komma

"Faktum är att Talleys karriär har rullat på som ett klot i en bowlingränna. Osannolika möjligheter har hela tiden trillat i hans väg. Mycket tack vare Diana Vreeland."

till honom på hans dödsbädd och säga att han var viktig för henne, och avslutar med att han tänker på henne varje dag.

Anna Wintour fick läsa Talleys manus innan boken trycktes. Hon bad bara att han skulle ta bort en personlig detalj om en av hennes döttrar. Har hon hört av sig? Inte om man får tro de senaste intervjuerna med Talley. Hans namn som stått kvar i redaktionsrutan långt efter det att han slutade vara aktiv på *Vogue* – vilket Talley gläds så åt i boken – är nu borttaget. Fullt rimligt enligt min mening. Att Anna Wintour varit en lojal och omtänksam vän genom åren framträder nämligen tydligt. Hon ser till att han får huslån, bekostar långa behandlingar på hälsobesök och litra

på hans professionella omdöme. Men hon är också aktiv chefredaktör med allt vad det innebär, till och med artistic director på Condé Nast, med många anställda plus en egen familj. Med allt vad det innebär. Du borde ha gett henne lite utrymme och ett vänligt mejl då och då istället för det här melodramat, är mitt enkla råd.

Men hur hamnade då André Leon Talley, en nästan två meter lång man från ett fattigt hem i den amerikanska Södern, längst fram på modevisningarna bredvid den mest upphöjda redaktören av alla? På det sätt som de flesta tar sina första steg in i modevärlden. Genom att vara uppseendeväckande och intressanta.

Talley flydde undan sina plågoandar genom att försvinna in på biblioteket och in i *Vogue* och *Harper's Bazaar*, där han läste allt om Jackie Kennedy och hennes stilsäkra syster prinsessan Lee Radziwill, om Christian Dior, semesterar i Portofino och slott i Biarritz. Han drömde om europeiskt raffinemang och stil allt medan han fick bättre och bättre betyg i skolan. Väl på Brown University blev han genom sin distinkta stil kompis med de två tidigare nämnda designstudenterna, som direkt öppnade sina hem för honom och vars familjer gjorde allt för att hjälpa honom framåt. På den vägen blev han rekommenderad som obetald praktikant åt Diana Vreeland på Metropolitan Museum of Art, där han omedelbart blev hennes favorit.

Faktum är att Talleys karriär har rullat på som ett klot i en bowlingränna. Osan-

nolika möjligheter har hela tiden trillat i hans väg. Mycket tack vare Diana Vreelands direkta insatser. Hon såg till att Talley blev bjuden till alla de rätta festerna och fick hänga med Diane von Fürstenberg, Bianca Jagger, Halston, Oscar de la Renta, Carolina Herrera och Andy Warhol. Hon övertalade även Fred Hughes, Andy Warhols affärspartner, att anställa Talley som assistent på Warhols *Interview Magazine*. Samma vänlighet som Diana Vreeland visade Talley, gjorde även Warhol. Även här fick han hänga med på alla partyn och blev introducerad till alla som räknades, som prinsessan Caroline av Monaco, C Z Guest, Azzedine Alaïa, Grace Jones och Calvin Klein. André Leon Talley kun-

>>

Karl Lagerfeld + André Leon Talley: först vänner, sedan ovänner.

FOTO: JEMAL COUNTESS/GETTY IMAGES

de prata med celebriteter på celebriteters vis och blev snabbt moderedaktör på *Interview*.

Den var i den egenskapen han mötte Karl Lagerfeld första gången. Ett möte som slutade med att Lagerfeld gav Talley två handsyddas skjortor från ansedda Londonskrädderiet Hilditch & Key, en i mossgrönt och en i ljusrosa. Båda med vackra knappar. Så inleddes en vänskap som varade i 40 år. Tills den plötsligt bara var över.

Vid alla signifikativa tillfällen i livet beskriver för övrigt alltid Talley vad han hade på sig. Inte känslan och stämningen där och då, utan en kort redogörelse av resultatet och av plaggen som var med.

Interview leder till ett jobb för den tunga branschtidningen *Women's Wear Daily* och ett jobb som Pariskorre. Där hamnar han omedelbart i Karl Lagerfelds hov men lyckas ändå navigera väl med den rivaliserande kungen Yves Saint Laurents entourage, mycket tack vare hans vänskap med Yves ständigt överglänsande supermusa Betty Catroux. Han trivs. Bryter bröd med de absoluta kungarna och vet att han är där han är för att han är smart och påläst. Han pratar med Lagerfeld varje dag. Först på morgonen innan Karl lämnar huset, sedan under den gemensamma lunchen plus vid middag eller att de träffas på ett party för att plocka upp luren och ringa varandra och prata vidare i två-tre timmar igen efter att de hade kommit hem. Varje dag.

Efter en korkad kommentar från en av förlagets amerikanska chefer, som Talley ser som öppen rasism men som möjligen också handlar om hans barndoms-trauman, säger han upp sig och återvänder till New York efter att sårad ha gömt sig i Lagerfelds gästrum under tre månader. Han får snart arbete som moderedak-

tör på den inflytelserika svarta tidskriften *Ebony*, men blir arbetslös igen efter ett år. Han kostade helt enkelt förlaget för mycket.

1982 blir Lagerfeld utnämnd till ny chefsdesigner för Chanel, och Talley flygs över i första klass och installeras på Hotel Saint James Albany på Rue de Rivoli. Lagerfeld betalar. Talleys närvaro och hans högljudna applåder, inte bara där utan även på Claude Montanas och Thierry Muglers visningar, noteras. *Vogues* chefredaktör Grace Mirabella gillar det inte och säger så rakt ut, men Anna Wintour, brittiskan som gjort kometkarriär i England och nu intagit USA med titeln *creative director* på *Vogue*, ser något hon vill ha. Direkt efter att han har kommit hem från sin jobbintervju med Grace Mirabella hittar han ett handskrivet kort från Anna Wintour på hallmattan: *Välkommen. Jag ser fram emot att arbeta med dig*. Wintours hand är tydlig i tillsättandet.

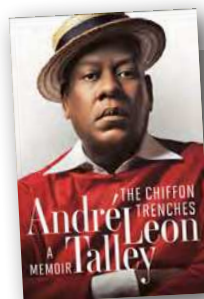
Vogue och förlaget Condé Nast är stora spelare i tidskriftsbranschen, både då och nu, i kraft av många titlar och en verksamhet i lyxsegmenten. De har exklusivitet på toppfotografer och toppmodeller, och skapar tidigt annonssamarbeten med olika varumärken. Condé Nast har pengar och det är en inträdesbiljett till det goda livet för den med blick för det vackra och en diplomatisk penna. Talley har bådadera. Han är dessutom en attraktiv och positiv person, uppseendeväckande klädd i bermudashorts, handsyddas skor och gladfärgade knästrumpor. Han och Wintour intar Paris och Milano varje januari och juni/juli för *haute couture*-visningarna och varje mars och september/oktober för *prêt-à-porter*-visningarna. De blir ett ansläende par under flera decen-

nier. Speciellt som mode stiger i populärkulturellt värde blir han den gradvis allt kraftigare personen man alltid kan lita på när man behöver snärtiga citat efter visningarna. Medan hon tar på sig allt svartare solglasögon och ett svalt Mona Lisa-leende.

Hans jobbtitlar på *Vogue* ändras fram och tillbaka. Han är nyhetsredaktör, stylist, kreativ redaktör och landar till slut i editor-at-large. Det vill säga: en som har sina fingrar med lite här och där. Talley har många superrika bekanta som gillar hans artiga och positiva sätt, och Wintour använder honom som dörröppnare för att försäkra sig om tillgång till de hem där André Leon Talley är en välkommen gäst. De grälar i början av 1990-talet, oklart om vad, vilket får Talley att säga upp sig, och därefter är han frilans. Hans roll på tidningen blir mindre men han blir en sorts ambassadör för *Vogue*. Och faktiskt ända fram till nu – antagligen – den enda som får följa med som rådgivare när Wintour gör provningar av sina viktigaste *haute couture*-klänningar för representation. Vilket faktiskt är så han idag för övrigt verkar tillbringa sina dagar när han inte är i sin kyrka, Abyssinian Baptist Church i New York. Lunch med känd societetsdam följd av provning av hennes nya *haute couture*-klänning.

För att vara en moderedaktörs memoarer handlar *The Chiffon Trenches* väldigt litet om mode. Han berättar skvallrigt intressant om flera designer, från Karl Lagerfeld såklart till Yves Saint Laurent, John Galliano, Oscar de la Renta och Tom Ford. Alltid hovsamt, det här är trots allt hans kompisar. Men ingenting om tidsandan eller strömningarna som avspelas i modet. Samtidskultur och kontext lämnas därhän. Istället rabblar han namn på kändisar som en manisk parodi på Edina Monsoon. Vilka som var på den festen där han också var och vilka som var på den exklusiva middagen och vilka kändisar som bara är så heelt underbara och fina. Sin journalistik och sitt yrkeskunnande, som han skriver att han har massor av utan att precisera mer än så, ger han inga exempel på. Det enda i textväg han egentli-

>>

**THE CHIFFON
TRENCHES
A MEMOIR**
ANDRÉ LEON TALLEY
Ballantine 2020

gen lyfter fram är att han fick förtroendet av Anna Wintour att göra den stora Michelle Obama-intervjun i *Vogue*.

Att han är kunnig inom sitt område står utom tvivel. Han har hållit Master Classes i mode på Savannah College of Art and Design under 20 år, och även delat ut The André Leon Talley Lifetime Achievement Award på samma institution. Han har kurerat flera retrospektiva utställningar av bland annat Oscar de la Renta och Vivienne Westwood. Men jag önskar att han kunde berätta varför den absolut skicklige men i mina ögon lite småtråkige Oscar de la Renta förtjänade ett Lifetime Award baserat på något annat än att han och hans fru är generösa middagsvärdar och fantastiska människor.

Att något av tidsandan ändå har nått honom märktes redan i den fina och lite sorgliga dokumentären, *The Gospel according to André Leon Talley* från 2017, och märks nu än tydligare i hans glädje över att Beyoncé 2019 prydde omslaget av det viktiga septembernumret – då höstmodet visas och annonsörerna spenderar som mest – och att det omslaget dessutom fotograferats av en svart fotograf, den 23-årige Tyler Mitchell – den första svarta fotograf som fått fotografera ett omslag under Vogues 125-åriga existens.

Vidare omtalas även att Beyoncé inne i tidningen berättar om sin stolt över att vara ättling till slavar och hur viktigt detta är för den som ser världen ur en svart persons perspektiv. Det har han utan tvekan rätt i, men när Talley skriver att han under lång tid var den enda POC (person of color) i modets högsta sfär så glömmar han behändigt bort den omtalade och extremt intressanta samtida och fortfarande aktiva moderedaktören och stylisten Michael Roberts (*Sunday Times*, *Tatler*, *Vanity Fair*). Hans glädje är dock såklart stor över Ghanafödde Edward Enninfuls chefredaktörskap på brittiska *Vogue*. Riktigt stolt hade han säkert varit över dennes septembernummer i år, som manade till förändring och gav röst och stor plats åt olika aktivister engagerade i POC-representation.

Kanske är han gladast ändå – för det vilar en tråkig ton av bitterhet och hämnd över *The Chiffon Trenches* – att Anna Wintour nyligen publikt har beklagat att hon inte har mångfaldsinställt så som hon borde. Och att det spekuleras i att just det kan innebära slutet på hennes bana. ✨

Kristina Adolfsen

Joseph McCarthy (th): tillsammans med Roy Cohn.

FOTO: GETTY IMAGES

Inkvisitorn

BIOGRAFI

Första meningen sätter stämningen. "Det här är en bok om Amerikas kärleksaffär med mobbare" – så inleder Larry Tye sin biografi om Joseph McCarthy.

Därmed har han fått läsaren att tänka på den till alldeles nyligen mest framgångsrika mobbaren, ett namn som hänger kvar och ger resonans åt läsningen. *Demagogue* är inte en bok om en tryggt avslutad episod: i grunden handlar det om metoder, emotionella underströmmar och reaktionsmönster som fortfarande är aktiva. Somliga tröstar sig med föreställningen att Donald Trump är ett undantag, skriver Tye, men sanningen är att han bara är den senaste i en lång rad av "fanatiker och hatpredikanter som har exploaterat Amerikas djupaste osäkerheter".

Det finns, för övrigt, en förbindelse-länk mellan Trump och McCarthy: den hänsynslöse och hatade juristen Roy Cohn. Mer om honom längre fram.

Varför McCarthy och varför just nu? Tye har fått tillgång till material som ingen tidigare har sett, däribland protokollen från de utskottsförhör som hölls bakom lyckta dörrar. Änkan Jean McCarthy donerade brev, dagböcker och arkiv till Marquette University på villkor att samlingen inte fick öppnas på 50 år. Protokollen från de slutna förhören, skriver

Tye, "avslöjar i besvärande omfattning att när utskottsdörrarna slog igen tappade McCarthy omdömet i en utsträckning som de flesta amerikaner inte kan föreställa sig".

Trots titeln *Demagogue* märks det snart att Tye inte är ute efter att ge sina läsare en Mr Hyde att förfasa sig över. Han är en van biografiförfattare, noggrann med allt som talar till McCarthys fördel – tidigare har han bland annat skrivit om Robert Kennedy och reklam-pionjären Edward Bernays.

McCarthy var en man av en sort som gör sig utmärkt på film. Hårt arbete, halvbildad, risktagande, alkoholiserad, förtjust i barn, översvallande generös när han hade dåligt samvete, ointresserad av bekvämlighet, beroende av sällskap. Karaktäristiskt för honom är hans överskott av energi. Han pluggade in fyra års *high school* på ett år, medan han tjänade pengar som boxningstränare. Dessförinnan jobbade han åt butikskedjan Cashway: två månader efter att han hade blivit butikschef hade hans affär kedjans största omsättning.

Till skillnad från vissa senare mobbare försökte McCarthy inte undvika militärtjänsten. Tvärtom ville han ut och slåss under andra världskriget, han sökte sig till marinkåren och tjänstgjorde ett år i Stilla havet som kulspruteskytt på ett bombplan. Under sin första valkampanj tillryggalade han 53 000 kilometer >>

En ung Donald Trump (tv): tillsammans med Roy Cohn.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

och körde slut på två bilar. När han kom in i senaten, 38 år gammal, hade han tio år kvar att leva.

Det var inte ideologi som drev honom. McCarthy började som demokrat och presenterade sig i mitten av 1930-talet som "militant New Deal-förespråkare"; när han blev republikan är det ingen som vet. Hans politiska ståndpunkter "förändrades så ofta att det var omöjligt att bringa reda i dem", skriver Tye. I början av sin karriär varnade han för att det var lätt att vinna röster på att hetsa mot Sovjet, för att sedan vända och anklaga Demokraterna för vad han själv nyss hade sagt. Hans begåvning låg på ett annat plan: "ingen var bättre på att avläsa och göda Amerikas undertryckta rädslor".

För att sprida *fake news* har man aldrig behövt internet. När McCarthy ville sänka den demokratiska motståndaren Millard Tydings tryckte han upp en falsk tidning i 300 000 exemplar. Tidningen påstods vara utgiven av en demokratisk ungdomsorganisation som inte fanns, och den innehöll ett fotomontage där Tydings leende skakade hand med ledaren för USA:s kommunistparti.

Ska man ljuga är stora lögnare bättre än små, det förstod McCarthy. Utan skykten av bevis anklagade han general George Marshall för att delta i en kommunistisk konspiration "så enorm och en skurkaktighet så svart att det överskuggar alla liknande företag i mänsklighetens historia". När McCarthy sedan fick mothugg efter sina angrepp aktiverades den enda regel han spelade efter: nu gäller det självförsvar, och då har jag rätt att göra vad fan som helst.

Kanske var det just den sortens desperata handlingsfrihet som hans provokationer var avsedda att framkalla. Han var inte ute efter att vinna eller övertyga, i alla fall inte efter att vinna för lätt. Låt bli Marshall, varnade hans vänner, du skadar bara din egen karriär, men den sortens strategiska överväganden var ingenting för honom. Tye undviker att psykologisera, men jag undrar om inte sådana inkonsekvenser ger en nyckel till McCarthy's personlighet. McCarthy ville stå med ryggen mot väggen, han ville ta idiotiska risker – för att sedan triumfera mot alla odds. Han gillade att slåss fult, och han såg till att han var tvungen att göra det.

Genombrottet kom 1950, när han påstod att han hade en lista över 205 kommunister på utrikesministeriet. I själva verket hade han inga namn alls, och längre fram varierade antalet påstådda säkerhetsrisker från 57 till 207, men det spelade ingen roll. Han hade fått hela nationen att prata. Förvirringen kring det verkliga antalet var ingen nackdel, den hjälpte honom att dominera det offentliga samtalet. "Ingen var mer häpen än Joe själv över att det räckte att vifta med handen och peka på en tom portfölj för att dra igång ett heligt krig", kommenterar Tye.

Representanthusets utskott för R granskning av oamerikansk verksamhet hade funnits sedan 1938 – McCarthy tog över det och förvandlade det till sin privata inkquisition. Enligt konstitutionens femte tillägg kan amerikaner inte tvingas att vittna mot sig själva, men McCarthy förvandlade denna rättighet till ett vapen mot de personer som han kallade till förhör. Alla som återopade sig

på konstitutionen anklagades för att ha någonting att dölja – alltså är du kommunist! Sådana personer kallade han "Fifth Amendment Communists" och kontaktede gärna deras arbetsgivare för att få dem avskedade, vilket obehagligt nog lyckades, eftersom arbetsgivarna inte stod upp för sina anställdas rättigheter.

McCarthy kunde inte skilja en fackföreningsmedlem från en säkerhetsrisk – och han behövde inte göra det, för hans publik struntade också i skillnaden. Verkliga eller inbillade kommunister var inte det enda han var ute efter: utskottets verksamhet urartade ofta till personlig hämnd. McCarthy utnyttjade sin kommunistjakt för att skada eller tysta politiker och journalister som hade angripit honom.

När McCarthy drog igång sin häxjakt hade sovjetisk infiltration i princip upphört att vara ett problem, skriver Tye. De professionella underrättelsetjänsterna hade redan gjort jobbet (det sista stora spionavslöjandet, makarna Rosenberg, kom 1951) och något behov av en frifräsare av McCarthy's slag fanns inte. Det amerikanska kommunistpartiet – som det för övrigt var lagligt att tillhöra – hade förlorat två tredjedelar av sina medlemmar. Det fanns helt enkelt inga förrädare att jaga. Eller rättare sagt, McCarthy och hans allierade jagade en annan sorts människor än de påstod. Alla sorters avvikare dög lika bra.

När en folkmassa får fri tillåtelse att jaga efter avvikare aktiveras en obehaglig gruppddynamik. Det speciella med avvikare är att de kan se ut hur som helst, ändå kan gemene man peka ut dem på ett ögonblick, vare sig de är invandrare med dålig engelska eller akademiker med alltför stort ordförråd. Bara en fjärdedel av de 25 000 angivarbrev som skickades till McCarthy gällde misstänkta kommunister. Homosexuella förvandlades snart till samma sorts fiende som kommunisterna, även om de aldrig var ett huvudmål för kampanjen. "Praktiskt taget varenda aktiv kommunist är vriden på något sätt, mentalt eller kroppsligt", enligt McCarthy. Här börjar det konspiratoriska tänkandet: allt du ogillar hänger ihop och blandas till samma gröt.

Ganska människor tillräckligt nära och deras eget liv kommer att ge dig de vapen du behöver för att angripa dem; det gäller även McCarthy själv. Vid 44 års ålder var han fortfarande ogift och hade ingen familj. Han söp hårt, spelade och gillade lite för unga kvinnor – prima utpressningsmaterial.

"All right, vilken oskyldig person har jag skadat?" klagade McCarthy när han fick nog av kritiken. Tyes svar är ett kapi-

tel med titeln "The body count". Fem personer tog livet av sig på grund av McCartthys utfrågningar eller till följd av de drev som pressen hjälpte till med.

Harvard, Columbia och flera andra universitet förklarade att de inte ville ha några kommunister vid sina fakulteter. Det fanns en akademisk svart lista, mindre känd än Hollywoods, men lika skadlig, skriver Tye. Universitetet stod inte upp för den akademiska friheten, utan bidrog till mccarthyismen, enligt historikern Ellen Schrecker. En professor som försvarade medborgarnas rättigheter att hysa vilka politiska uppfattningar de ville, från vänster till höger, fick sitt statliga stipendium indraget. Skolor avskedade lärare för att de åberopade sig på konstitutionen när de blev utfrågade om sin politiska tillhörighet. Sponsorn till en tvålopera såg till att en skuldbelagd skådespelare

"McCarthy ville stå med ryggen mot väggen, han ville ta idiotiska risker – för att sedan triumfera mot alla odds. Han gillade att slåss fult, och han såg till att han var tvungen att göra det."

försvann ur rutan. Misstänkta personer nekades att hyra en lägenhet. Granar kunde uppmana en oönskad familj att flytta med uttryck som "den där kommunisttypen borde man slå ihjäl". Företag rensade ut anställda med vänstersympatier; uppskattningsvis tio tusen personer förlorade jobbet. Däremot blev ingen av de personer som McCarthy kallade till förhör någonsin dömd. Domstolarna underkände samtliga fall.

Det var inte bara kommunister som kunde råka illa ut: fackföreningar, medborgarrättsrörelsen och kvinnoorganisationer befann sig också i skottlinjen. "Dessa folkrörelser förlorade tio år", skriver Tye, "och en emotsedd uppdatering av New Deal som innehöll livräddande förmåner som hälsovård för fattiga och gamla" lades på is. Människor var rädda för att gå i en antirasistisk demonstration och för att ha suspekta böcker i bokhyllan.

Utrikesdepartementet gjorde sig av med sina specialister på Kina och Östasien – "den skickligaste grupp unga diplomater som jag någonsin har sett i amerikansk utrikestjänst", enligt en krigskorrespondent från CBS. Att de kunde kinesiska och hade kontakt med alla politiska läger, från Mao till Chiang Kai-shek, gjorde dem till kommunistympatisörer i McCartthys ögon. Efter att den här generationen av specialister hade rensats bort trasslade USA in sig i två asiatiska krig – Korea och Vietnam.

Hur bemöter man en framgångsrik mobbare? Tye ger inget svar på den frågan, men han konstaterar att McCarthy aldrig skulle ha blivit vad han blev om inte många andra personer hade burit upp honom. President Eisenhower, FBI-chefen Hoover och många av hans egna partivänner i Republikanerna avskydde honom, men lät honom hållas. Bland de mäktiga vänner som stödde McCarthy ekonomiskt fanns Joe Kennedy. Att denne ville ge sina söner en karriär bland Demokraterna spelade ingen roll; Robert Kennedy arbetade under en tid för McCartthys utskott.

Till de *enablers* som gjorde McCarthy möjlig räknar Tye också pressen. McCarthy använde sina slutna förhör som ett slags generalrepetitioner: fall som fick honom att se svag ut avfärda-

des i tysthet, medan lyckade utfrågningar återuppfördes inför publik. Att förhören var hemliga innebar inget skydd. McCarthy läckte till sina journalistkompisar så mycket han hade lust. Som varje god populist förstod han hur han skulle knyta pressen till sig i ett symbiotiskt förhållande. "McCarthy var fantastisk", säger en av de journalister som kommer till tals i boken. "Jag var inte borta från första sidan under fyra år."

Cirkusen tog inte slut förrän McCarthy gav sig på armén och påstod att dess forsknings- och utbildningsanläggning Fort Monmouth var infekterad av kommunister. Vid det laget hade Eisenhower fått nog av honom, och opinionen var redo att överge sin gamla favorit. Det blev McCartthys tur att stå till svars i långa, tv-sända utfrågningar som sågs av 30 miljoner amerikaner. Han framstod som orakad, svettig och ohövlig, och föll som en sten.

En parallell till vår tid som Tye aldrig tar upp är likheten mellan mccarthyismen och de senaste årens starka moraliserande kring sårade känslor. Deplattformering och *cancel culture* uppfanns inte sommaren 2020. Lusten att skuldbelägga människor, för att sedan ta ifrån dem deras försörjning och stoppa dem från alla offentliga framträdanden, har på nytt börjat växa sig oroande stor. Arbetsgivare och universitet är lika snabba att offra sina anställda som på 1950-talet. Här finns en ännu namnlös, ledarlös opi-

nion som tror att den kan mobba sig fram till rättvisa – och som skulle älska en McCarthy. Tills vidare får den nöja sig med många små versioner av honom.

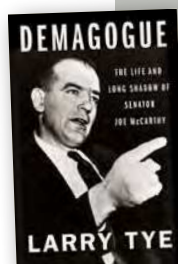
Tye föredrar att associera till Trump, men en avgörande skillnad mellan dem är att McCarthy hade en relativt kort karriär, som avslutades med en kraschlandning. När han hade skämt ut sig offentligt tappade allmänheten förtroendet för honom och pressen ignorerade honom. Under det halvår när han stod till svars för sina anklagelser mot armén föll allmänhetens stöd från 50 till 30 procent. Trump har däremot haft en stabil karriär som kändis sedan 1980-talet, först som affärsman, sedan som tv-personlighet innan han fick smak för politik. Inget han har sagt eller gjort har fått hans publik att överge honom. Under den första valrörelsen påstod han att han kunde skjuta någon mitt på Feme avenyn utan att tappa några väljare. Roy Cohn log förmodligen i sin himmel, eller var han nu befinner sig.

"Jag kan tydligt höra Roy i de saker han säger", har Cohns älskare Peter Fraser sagt om Trump. Cohn var McCartthys närmaste man under utskottsförhören och blev senare, enligt *New York Times*, stadens mest fruktade jurist. 1973 stämde Trump för att han vägrade hyra ut bostäder till svarta – Cohn var hans advokat. "Den här grabben kommer att äga New York en dag", ansåg Cohn, och lärde Trump hur man blir en vinnare: Attackera alltid, be aldrig om ursäkt.

"Vi har fördömt individen, men vi har ännu inte gjort oss av med ismen", kommenterade den demokratiska senatoren Herbert Lehman. McCarthy är borta, men mccarthyismen är kvar. Mobbning *fungerar*, därför kommer den att fortsätta. Innan vi har blivit bättre på att desammara mobbare och populisterna kommer samma uppgång-och-fall-historia att upprepas med nya namn.

Joseph McCarthy dog 1957, efter ett liv fullt av *sound and fury*. Han blev 48 år gammal. När jag slår igen boken frågar jag mig om han hade kunnat använda all sin energi till ett mer konstruktivt syfte. ✖

Håkan Lindgren

DEMAGOGUE
THE LIFE AND LONG
SHADOW OF SENATOR
JOE MCCARTHY
LARRY TYE
Houghton Mifflin
Harcourt 2020

Nauvoo: Det himmelska ljusets tempel.

FOTO: ALAMY

De utvalda och utpekade

RELIGION

Det missionerande mormonpar som jag för drygt 30 år sedan träffade i hopibyn Moenkopi i Arizona bar svarta namnskyltar som aldrig lät dem glömma uppdraget att omvända de indianer som de trots sin egen övertygelse tyckte ha svårt att få kontakt med. Syster Banks och Äldre Banks verkade helt enkelt lite sorgligt isolerade i sin slitna tråkåk.

Mormons bok, mormonernas centrala skrift, berättar om hur de första indianerna lämnade Jerusalem innan staden skulle förstöras och byggde en båt som tog dem till Amerika. Dessa emigranter kallades lamaniter, förklarade Syster Banks för mig, och de hade av Herren förbannats med en mörk hudfärg på grund av sin ondska.

”Men han sade till dem att när de levde på rätt sätt skulle deras hud bli vit och de skulle bli ett vitt och härligt folk. Många av lamaniterna här har också förbättrat sin livsstil och fått en ljusare hy.”

Detta var paret Banks mission: att genom religiös omvändelse och adaption förvandla den lokala hopibefolkningen både till det inre och till det yttre. Placering av indianska barn i kyrkans familjer hade länge ingått som metod i denna omvandlingsprocess.

Mormonismen, eller Jesu Kristi Kyrka av Sista Dagars Heliga, må vara teolo-

giskt okonventionell – och relativt ensam om att hävda att Jesus besökte Amerika – men dess historia är också fylld av konflikt och politik på ett sätt som fortsätter att göra den intressant. Det mormonska nybyggandet i Nordamerika för nästan 200 år sedan har överraskande många beröringspunkter med vår tids motsättningar kring frågor som yttrandefrihet, religionsfrihet och minoriteters krav och rättigheter.

När jag läser den amerikanske historikern Benjamin E Parks nya bok *Kingdom of Nauvoo*, om mormonprofeten Joseph Smiths ambition att skapa ett gudomligt utbrytarsamhälle i opposition mot en moraliskt förtappad nation, leds mina tankar vidare inte bara till Sydstaternas utbrytning ur den amerikanska unionen, utan också till nutida ambitioner att skapa en gudsstat över existerande nationsgränser. Här finns dessutom likheter med enklaviseringen i europeiska storstäder och majoritetssamhällets reaktioner på denna.

Nuförtiden har mormonerna en religiös, ekonomisk och politisk bas i delstaten Utah, med Salt Lake City som huvudsäte, och ingår på flera sätt i det amerikanska etablissemangen. Mitt Romney, republikanernas presidentkandidat 2012, är en av flera mormonska toppolitiker. Benjamin E Park koncentrerar sig i sin deckarspännande bok emellertid på de då dramatiska år strax före inbördes-

kriget då Joseph Smith och hans följare försökte förändra Amerika samtidigt som de ville uppnå total autonomi.

Före detta staterna var en ung och mycket expansiv nation när den 21-årige Joseph Smith, uppväxt i en puritansk nybyggarfamilj i delstaten Vermont, påstod sig ha kommit över en uppsättning gyllene plåtar med text på ”reformerad egyptiska”. Vägen till fyndplatsen nära Joseph Smiths hem skulle ha pekats ut av en ängel vid namn Moroni, som hade ställt samman texterna efter sin far Mormon. 1830 trycktes *Mormons bok* i 5 000 exemplar med berättelser som utspelar sig från 600 f Kr till 421 e Kr.

En stark väckelserörelse drog genom USA under 1800-talets första hälft, Andra stora uppvaknandet, och konkurrensen om själar var hård. Joseph Smith var knappast någon genomsnittligt tålpredikant. Hans trumfkort var lamanitberättelsen och att han kunde visa på en direkt förbindelse mellan det gamla Heliga landet och det nya.

Med många andra församlingar och sekter i nybyggjarlandet delade mormonerna övertygelsen att de var utvalda och samtidigt utpekade. Just för att de var exceptionella och illa sedda av sina grannar behövde de ett eget rike. I en förfallen värld, skriver Park, såg Smith och hans följare ett teokratiskt kungadöme som det enda som kunde ge stabilitet och rättvisa. Smiths tro radikaliserades snabbt och han tog avstånd från den amerikanska demokratin, som han betraktade som producent av en omoralisk livsstil och oförmögen att värna minoriteter.

Mormonerna flyttade västerut i etapper. När den första gruppen vintern 1839 kom fram till handelsknutpunkten Commerce, vid en krök i Mississippifloden i delstaten Illinois, hade den blivit fördriven från Missouri. Upphetsat av guvernören hade ett medborgargarde tagit livet av 17 skyddslösa mormoner i deras hem.

Joseph Smith ändrade den lilla stadens namn till Nauvoo – enligt honom kunde det härledas ur hebreiskan och beskrev ett vackert läge eller tillstånd. De första åren präglades av hårda villkor med över-
svämningar, malaria och skäligan enkla bostäder. Snart hade 3 000 personer flyttat in. Men ambitionen sträckte sig längre än så; Nauvoo skulle bli en frizon med egen rättsskipning, ett förkastande av tanken att Förenta staterna kunde hållas ihop av sin mångfald av livsåskådningar.

Smiths mormoner placerade sig vid både kolonisationens och politikens yttre gränser. De skaffade en milis och vägrade att följa federala och delstatliga lagar. De var emot en av grundlagsfädernas bärande tankar, separationen mellan stat

och kyrka, och började formulera en egen författning.

Radikala utopier, både religiösa och sekulära, ingick i den amerikanska dynamiken. 1840 noterade författaren Ralph Waldo Emerson att nästan varenda läskunnig man verkade ha ett utkast till ett nytt samhälle i sin västficka. Den nya kapitalismen gjorde det också möjligt för individer att klippa av gamla familjeband, en kedja som om den bröts endast bestod av åtskilda länkar. Den amerikanska föreställningen om att var och en kunde välja sin egen väg motsades av den mormonska världsbilden, med ett kosmos där ordningen var given och profeten dess uttolkare.

Det var i det relativt ödsliga Västern som förutsättningarna fanns för detta alternativa nationsbygge. Dessutom hittade man där de potentiella proselyter, som ju enligt den mormonska tron ursprungligen kommit från Heliga landet. Genom att närma sig lamaniterna skulle mormonerna också komma närmare sig själva och sitt andliga hem. Men när Nauvoo grundades fick enbart vita män medborgarskap och äktenskap över rasgränserna förbjöds.

Sekterismen gavs snart mer dramatis-

"Vägen till fyndplatsen nära Joseph Smiths hem skulle ha pekats ut av en ängel vid namn Moroni, som hade ställt samman texterna efter sin far Mormon."

ka och auktoritära drag. En nutida läsare kan känna igen element från både Islamiska staten och Charles Manson-sekten, med en förvriden verklighetsbild som leder till fanatism, ledarkult och förföljelse av dem som kliver ur ledet.

Polygamin, som växte fram inom kyrkans ledning, blev en offentlig hemlighet och medan Emma Smith, profetens hustru, ledde det sällskap för kvinnor som skulle vakta familjemoralen gifte sig hennes man under en femårsperiod med fler än 30 andra kvinnor, kanske så många som 48, flera av dem tonårsflickor. Månggiftena motiverades underförstått med att församlingen skulle hållas ihop och förstärkas genom sin karaktär av storfamilj. Släkten som försvarslinje är en idé vi känner igen från många delar av världen och i konflikten mellan migrerande klaner och modern lagstiftning och moraluppfattning.

Joseph Smith lyckades förkroppsliga flera motsägelser: den egna polygamin med sin kritik av samhällets omoral och mormonismens sekterism med sin egen kampanj för att 1844 bli president i det land han tagit avstånd från. Han försökte dessförinnan skaffa sig inflytande hos både Demokraterna och deras motstånd-

Mormonsk mission: det är motigt numera.

FOTO: GETTY IMAGES

re i Whigpartiet genom att lova dem mormonernas kollektiva röst, ett slags klientelism som snart gjorde alla uppretade.

Väldigt lite hos Smith var rätlinjigt; han talade för att upphäva slaveriet, men ställde sig bakom expansionspolitikens *manifest destiny* och uppmanade till annektering av Oregon och Texas.

Till profeten kom också kontinuerligt nya uppenbarelser. 1844 förklarade han att det var möjligt för människor att bli gudar. Nauvoos stadsfullmäktige döptes om till The Kingdom. Den trog-

ne supportern Brigham Young slog fast att Smith satt på gudomlig kunskap. Samma år inleddes en längre period med våld mellan nykomlingarna och deras grannar i Illinois. I centrum stod frågan om mormonerna hörde hemma i Amerika. Till slut, skriver Park, drog båda sidor slutsatsen att de inte gjorde det.

Kraven på anpassning inom församlingen ökade efter hand. De som uttalade kritik förtalades, förlorade sin ställning, fördrevs. Det var dåtidens *cancel culture*. Ändå vågade den lokala tidningen *The Expositor* anklaga Smith för att förhäva sig. Med stöd av det styrande rådet stängde ledaren resolut tidningen och dess tryckpress släpades ut på gatan och brändes.

Delstaten utfärdade då en arresteringsorder för anstiftan till upplopp, men när Smith inställde sig i juni åtalades han istället för förräderi för att han infört krigslagar i sitt lilla rike. Smith sattes i häktet i Carthage, där en mobb på 250 personer samlades och

trängde in i byggnaden. Joseph Smith sköts ihjäl med flera skott. Fem män åtalades för mordet, men frikändes eftersom de enligt juryn bara hade utfört ett helt samhälles gemensamma önskan.

Den nye ledaren Brigham Young drog igång förberedelser för en fortsatt flytt västerut med bortåt 20 000 personer. I december 1845 inleddes utrymningen av Nauvoo. Young visade sig vara än mer av en patriark; polygamin fick inte bara fortsätta utan breddade ut sig. Antalet barn födda inom dessa månggiften ökade också snabbt. När mormonerna lämnade Illinois utgjorde de enligt Park ett nätverk av sammantvinnade familjer förenade av hoppet om att "överleva modernitetens storm".

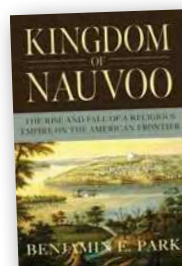
Young och hans följare hamnade i Utahterritoriet där nya motsättningar följde, inte minst gentemot regeringen. 1852 uttalade han sig för *white supremacy* och en "mildare" form av slaveri. När Brigham Young dog 1877 hade han 55 fruar och 59 barn. Utahs begäran om att bli en amerikansk delstat avvisades länge med hänvisning till att mormonkyrkans idéer stod i konflikt med demokratiska värderingar.

Men separatismen hade slipats bort och mormonerna sökte nu inflytande på mer traditionell väg. 1896 tog de avstånd från månggiften och Utah accepterades som delstat nr 45. Ett halvsekel efter Nauvoos sönderfall var det till slut kompromissviljan som fick mormonismen att överleva när andra av 1800-talets väckelserörelser flammade upp och dog.

Möjligheterna att missionera och adoptera har kringsskurits rejält för efterföljarna till de mormoner, Syster och Äldre Banks, som jag träffade i Arizona. Under många decennier skickades tusentals barn från olika stammar iväg, ofta för att "förbättra sin livsstil och få en ljusare hy", men nyare amerikansk lagstiftning, the Indian Child Welfare Act, gör det svårt för icke-indianska familjer att adoptera indianska barn.

Som studie i sektmentalitet och moraliskt hyckleri är *Kingdom of Nauvoo* skalpellvasst detaljerad samtidigt som boken påminner om att utopiska drömmar och mardrömmar kan uppstå ur många olika sorters verklighetsflykt. ✨

Lars Åberg

KINGDOM OF NAUVOO
THE RISE AND FALL OF A
RELIGIOUS EMPIRE ON THE
AMERICAN FRONTIER
BENJAMIN E PARK
Liveright 2020

Kosmos: till slut tar det slut.

FOTO: NASA

Slutspel

ASTROFYSIK

Solen går upp i väster. De döda vaknar. Bergen rämnar och Fenrisulven kommer lös. Havet blir till blod, marken står i lågor. Ormar av järn genomkorsar landskapet, och en spindelkvinna spinner sina enorma nät över jorden.

Lika länge som människan har reflekterat över existensen tycks hon ha reflekterat över dess upphörande. När apokalypsen gestaltas i kultur och religion har den inte sällan en moralisk prägel: världens undergång blir också domens dag, när människan ställs inför en vidräkning med sitt liv och sina gärningar.

Men på samma sätt som de religiösa skapelseberättelserna i modern tid har utmanats av Big Bang och kosmisk inflation erbjuder också vetenskapen sin egen eskatologi, en mer evidensbaserad tappning av historiens slut. Universum uppstod, om vi ska tro våra mest framgångsrika kosmologiska modeller, för omkring 13,8 miljarder år sedan – och där det finns en födelse finns det också en död. Innan världsalltet skapades i en het ursmäll – för övrigt en vetenskaplig bild värdig vilken mytologi som helst – existerade ingen tid och inget rum, och en gång kommer

kanske till och med dessa skenbart självklara storheter att åter gå förlorade.

Hur kommer detta slut då att te sig? Boken *The End of Everything (Astrophysically Speaking)*, skriven av den amerikanska astrofysikern Katie Mack, utgör just ett utforskande av denna fråga – men därmed inte sagt att tonen är apokalyptisk, snarare tvärtom. Undergången får hos Mack snarare utgöra fokuspunkt för en närmast uppsluppen exposé över de olika fysikaliska teorier som idag står emot varandra vid forskningens frontlinjer; teorier som vi vet är ofullständiga och sinsemellan oförenliga, men som icke desto mindre förutsäger våra experimentresultat och observationer med oerhört stor precision.

Och vad de också förutsäger är alltså detta: Att universum är dömt att gå under, må det vara i så kallad värmedöd eller i en ”Big Rip” – eller, möjligen mest hotfullt av allt, genom ett plötsligt kvantsprång i Higgsfältets potential. Som kanske framgår rör det sig om högst teoretiska prognoser, men även om vi ännu inte har förmågan att avgöra med bestämdhet vilket av dessa dystopiska scenarier som kommer att realiseras, kan vi vara rätt säkra på att någon av dem kommer att göra det. Något slags tröst är att vi själ-

va inte kommer att vara där för att bevittna katastrofen, eftersom vår planet då sedan länge slukats av solen, vilket i sin tur knappast lär ske förrän mänskligheten på evolutionär väg uppgått i någonting annat – möjligen med undantag för det där potentialsprånget, som på kvantfysikaliskt manér kan inträffa i precis vilken sekund som helst, om än med försvinnande liten sannolikhet.

Vetenskapen är inte enbart ett existentiellt projekt, men den är också det, och den dimensionen är närvarande hos Mack: Vad gör, frågar hon sig, vetenskapen om alltings absoluta upphörande med betydelsen av våra strävanden här och nu? Bokens verkliga styrka är emellertid inte filosofisk reflektion, utan dess klara och humoristiska framställning av avancerade forskningsrön, präglad av en entusiasm som ger intryck av att författaren hela tiden för en svår kamp med sig själv för att inte ge sig i kast med att presentera de matematiska grunderna för kvantfältteori. Vad vetenskapen också är, låter författaren oss inse, är en berättelse – en berättelse som i händer som hennes blir minst lika fängslande som någonsin Uppenbarelseboken eller Völvans spådom.

Låt oss då, som Mack inbjuder till, betrakta de olika möjligheterna för världsalltets undergång lite närmare. Vi vet numera att universum utvidgar sig, på ett sådant sätt att alla avstånd hela tiden växer – galaxerna förskjuts alltså längre och längre bort från varandra, men inte genom att de själva rör sig genom rummet, utan genom att rummet mellan dem expanderar. En hypotes som tidigare anförts är att gravitationen så småningom ska få denna expansion att avstanna och vändas till kontraktion så att universum kollapsar in i sig självt, vilket bland annat skulle ge upphov till strålningsnivåer som skulle bränna ut allt liv som skulle kunna finnas kvar i universum. Huruvida ett sådant scenario, en så kallad ”Big Crunch”, är troligt beror på koncentrationen av materia i rymden, något som länge varit föremål för mätningar. Men vad dessa mätningar gett vid handen är någonting högst oväntat. Expansionen varken saktar in eller fortgår med oförändrad hastighet – den tilltar.

Vi kommer, med andra ord, av allt att döma inte krossas under tyngden av oss själva. Men det som skulle kunna se ut som en lättnad är endast skenbart, vilket blir tydligt när vi betraktar alternativet. I ett ständigt expanderande universum kommer, när alla stjärnor brunnit ut, inga nya att uppstå – under en lång period kommer den enda aktiviteten att härröra från enorma, svarta hål som obegripligt

sakta dunstar bort – och till sist kommer ingen förändring att vara möjlig alls. Och det är just i relation till detta som begreppet värmedöd får sin verkliga fysikaliska innebörd, som inte alls har att göra med det dagliga talets hetta – detta uttunnade, avdöda universum kommer att vara allt annat än varmt – utan istället med det som fysikerna kallar entropi. Entropi, som lite slarvigt brukar översättas med oordning, är inte bara ett helt centralt begrepp inom fysiken, utan verkar även vara det som ger tiden dess riktning.

Att vi ser ägg krossas men aldrig sponstant bli hela, eller mjölk lösa upp sig i kaffet men aldrig samla sig igen, är faktum som har att göra med termodynamikens berömda tredje huvudsats: Att entropi i ett slutet system tenderar att öka. Och samtidigt är det just fenomen som dessa som gör att vi kan skilja förflutet från framtid: När övriga naturlagar är likgiltiga inför tidens riktning tycks entropin med andra ord vara central för att ge tiden dess riktning. Vilket också innebär att tiden i ett universum där alla skillnader utjämnats och ingen entropiförändring längre är möjlig förlorar sin mening, även om själva rumtidsväven i detta scenario förblir intakt.

Oavsett vilket område man som fysiker studerar – allt från kvantmekanik till kosmologi – kan man som regel vara ganska säker på att Einstein har haft något med det att göra. Och så även när det gäller universums fortsatta öde, om än på ett litet oväntat sätt. Den absolut mest centrala storheten i frågan om världsalldrets utveckling visar sig nämligen vara en liten konstant, den så kalla-

lade mörka energi som tycks genomsyra rymden, och ligga bakom universums tilltagande expansion.

Att expansionshastigheten ökar beror

Mjölk i kaffet: ökande entropi i slutet system.

FOTO: SHUTTERSTOCK

emellertid inte på att den kosmologiska konstanten förändras – den är, som namnet antyder, konstant – utan helt enkelt på att det hela tiden blir mer och mer av den rymd som genomsyras av den: accelerationen skapar, så att säga, sig själv. Det vill säga: vi har goda skäl att tro att det förhåller sig på detta sätt – men alldeles säkra kan vi inte vara. Kanske svarar den mörka energin inte alls mot en konstant, utan mot det Mack omskriver som "fantomisk mörk energi" – en kraft som till slut kommer att resultera inte bara i den kosmologiska konstantens värmedöd, utan av att materiens minsta beståndsdelar och till sist också rumtidens själva struktur slits itu.

Hur snart skulle ett sådant tillstånd i så fall kunna inträffa? Tja, om 200 miljarder år är en snålt räknad approximation – precis som värmedöden är detta med andra

sig riktiga, med fullständig säkerhet att ske någonstans om man väntar tillräckligt länge – men att det skulle ske just här och nu är mycket, mycket osannolikt. Men osannolikt och uteslutet är som känt inte samma sak, och den enda verkliga garanti som den teoretiska fysiken kan utfärda är att det, om det drabbar oss, i alla fall inte kommer att göra ont.

Men, som Mack betonar: Ska vi oroa oss för något, är det garanterat inte universums stundande förintelse – inte bara för att den av allt att döma kommer att vara smärtfri, utan också för att den i alla händelser ligger helt utanför vår kontroll. Vi gör, menar författaren, klokare i att vända vår uppmärksamhet mot mer närliggande problem, med minst lika stor existentiell tyngd för vår egen mänskliga del. Där ett kollapsande universum verkar ofrånkomligt, är kollapsande ekosystem något som det ligger i vår makt att göra något åt.

Som mänskligt predikament är medvetenheten om alltings förgänglighet förvisso tidlös, men i de senaste årens idédebatt har man kunnat ana en renässans för ändligheten som filosofisk utgångspunkt. Den svenske stjärnfilosofen Martin Hägglund har, för att nämna ett exempel, argumenterat för att det är just frånvaron av ett liv efter detta som skänker vår tillvaro mening här och nu.

När det gäller att betona nuets unika ställning åstadkommer modern kosmologi i visst avseende mycket litet. Tvärtom gör den gällande att alla partikelkonfigurationer som en gång har existerat i universum – exempelvis du själv – med säkerhet kommer att existera igen, åtminstone om en oändlig tidsrymd står till förfogande. Men å andra sidan påminner den oss – också den – om att allt vi nu förstår som liv och mening en gång kommer att gå slutgiltigt förlorat, för att på sin höjd återuppträda i form av en tillfällig statistisk fluktuation i ett i övrigt uttömt universum. Den filosofi som kan utvinna ur en sådan insikt bör i alla händelser vara en som omfattar en djup respekt för såväl vetenskapen som för det outgrundliga kosmos den har hjälpt oss vinna kunskap om. ✨

Helena Granström

"Galaxerna förskjuts alltså längre och längre bort från varandra, men inte genom att de själva rör sig genom rummet, utan genom att rummet mellan dem expanderar."

de kosmologiska konstanten, omnämnd av giganten själv när det begav sig som "hans livs största blunder". Vilket den i viss mening också var: När Einstein lade till denna konstant till sina relativistiska fältekvationer var det i syfte att värna om möjligheten till ett statiskt universum, ett som förblev evigt oföränderligt i tid och rum. Ett antagande som alltså var felaktigt, men inte bara det: Efter att ha avfärdats just som ett misstag, har den kosmologiska konstanten under senare år kommit att tas upp på nytt, inte som en garant för universums oföränderlighet utan som pådrivande för dess förändring. Den kosmologiska konstanten identifieras av dagens fysiker med den så kalla-

ord inte något som kommer att drabba människan, och med stor sannolikhet inte någon kännande varelse överhuvudtaget. Men så var det då det där dödliga potentialsprånget, det som kan få Higgsfältet – det fält som ligger bakom att partiklar har massa – att genom en oförutsägbart kvanteffekt plötsligt kasta sig från sitt nuvarande halvstabila tillstånd till ett annat och än mer stabilt, vilket i sin tur ögonblickligen skulle omintetgöra samtliga materiella strukturer. Att detta skulle ske är inte alls uteslutet – tvärtom kommer det, om alla underliggande teoretiska antaganden visar

**THE END OF
EVERYTHING
(ASTROPHYSICALLY
SPEAKING)**
KATIE MACK
Allen Lane 2020

För att vi är rädda

NÄR JAG BESTÄMMER ämnet för den här krönikan tänker jag: Är det inte inaktuellt? (Vilket kan tyckas vara en märklig reservation i en tidskrift som bara halvt på skämt har parollen ”ständigt inaktuellt”).

Men problemet är snarare det motsatta: att ämnet aldrig tycks bli inaktuellt.

Karikatyrtäckningar fortsätter att skörda människoliv.

När jag växte upp, under det inte alltid så glada 70-talet, förekom såvitt jag kan minnas bara ett uttryck för religiös kränkhet, och det var när hårdnackade kristna upprördes av Monty Pythons *Life of Brian*, och när fotografen Elisabeth Ohlson Wallin skildrade Jesus som läderbög, eller hur det nu var.

Men juridiskt hade de ingenting att hämta, och i det politiska och kulturella etablissemanget möttes de av kalla handen. Alla stod skuldra vid skuldra och sa: Vi har färdats en lång väg för att satiriker och konstnärer ska kunna skildra självaste Jesus på ett förlöjligande sätt. Kanske rentav med en get eller en struts inblandade. Sen kan man gärna initi-

tiera hätska debatter om det konstnärliga och satiriska värdet i att uttrycka sig på det sättet. Man kan tycka att det är plumpt och poänglöst och puerilt. Men ingen hade gått med på att skildringen av Jesus och gotten eller strutsen borde censureras eller förbjudas, och om norska pingstvännerna hade bildat ett terrorkommando som utförde massakrer på Monty Pythons filmbolag, eller om urspårade rojalister skar halsen av Carl Johan De Geer för hans flaggskändningar, eller tvingade Lars Hillersberg i livslång exil för hans satirteckningar, då kan jag garantera att ingen kulturskribent hade förebrått dessa konstnärer för deras okänslighet.

Det hade varit underförstått att det inte är deras jobb att vara finkänsliga. De är satiriker. Och som sådana går de ibland över gränsen. Det ingår i befattningsbeskrivningen. Och måste göra det.

Och om Carl Johan De Geer hade fått halsen avskuren, och Hillersberg tvingats till landsflykt, har jag svårt att föreställa mig att upprördheten efteråt hade avfärdats eller relativiserats i någon ironisk tweet från *Dagens Arena*, om nu tvekar och *Dagens Arena* hade funnits, eller spritts vidare i en slött punkliande retweet från Lars Ohly.

Men om jag skulle beskriva Muhammed på ett förlöjligande sätt, i denna krönika – kanske på ett sätt som inbegriper en guldhamster? Något plumpt, poänglöst och puerilt. I så fall hade jag utsatt inte bara mig själv för livsfara, utan denna tidnings ansvarige utgivare, och alla på redaktionen, och i förlängningen varenda svensk medborgare.

Hur hamnade vi här? Exakt var på vägen försvann skuldra-vid-skuldra-försvaret av det fria ordet?

Jag famlar efter förklaringar. Beror det på att de kristna fundamentalisterna som krävde John Cleeses och Michael Palins huvuden på ett fat sågs som vita och rika, medan islamisterna ses som fattiga och svarta, och att de därför måste tas särskild hänsyn till? Så till den grad att vi börjar censurera oss själva, eftersom vi vet att vi löper risk att få halsarna avskurna?

I så fall befinner vi oss på ett sluttande plan, och i värsta fall har det börjat slutta brantare än vi kan ana.

För vad finns det mer för inslag i vår vardag, och som vi kommit att ta för självklara, och som provocerar islamisterna? Och som det vore postkolonialt perspektivlöst att inte respektera?

Tja, kanske att homosexuella tillåts gå omkring och vara öppet just homosexuella. Är inte det lite okänsligt? De måste väl inte nödvändigtvis gå hand i hand på gatorna, utan de kan väl vänta med att vara homosexuella tills de

är hemma i lägenheten?

Eller att unga tjejer lever så lössläppt och slampigt som de gör numera. Läppglans och korta kjolar, och den ena pojkvännen efter den andra. Måste vi inte acceptera att det finns sto-

ra grupper människor som tycker att det är stötande?

Vips, så är vi på det sluttande planet igen.

Efter varje islamistiskt terrordåd, efter varje koordinerad massaker draperar vi våra profilbilder på Facebook med nationsflaggor från det aktuella terrordådet och massakern, och statschefer och kulturredaktörer bedyrar hur ”oacceptabelt” det är, vilket hot det är mot den fria världen och hur enade vi står mot ljusets fiender.

MEN I PRAKTISK handling uppmuntrar vi islamisterna att fortsätta med sin terror. För satirteckningarna som retade upp islamisterna blir inte fler, utan färre. Och vi inbillar oss att det beror på att vi vill visa hur finkänsliga och öppensinnade vi är mot världens fattiga svarta skaror.

Men det beror på att vi är rädda.

Så länge vi inte handgripligen står upp för vår dyrköpta rätt att häda både Jesus, Buddha, Shiva och Muhammed har vi strukit flagg för terroristerna. För de skär inte halsen av oss för vårt högstämde principstugg om yttrandefriheten på kultursidorna. Det är teorier. Och teorier kostar ingenting. Islamisterna skär halsen av oss när vi omsätter yttrandefriheten i praktiken. Och om vi inte börjar göra det illa kvickt kan det snart vara för sent att göra det. Om det inte redan blivit det.

Bengt Ohlsson

”Det ingår i befattningsbeskrivningen. Och måste göra det.”

Ge bort till dig själv
eller en vän:

8 nr + bok
299:- + porto 39:-

»Den mest omskakande
bok jag någonsin läst.«
– THE NEW YORK TIMES

Förstå vad som händer. Innan det händer. Upptäck Fokus!

Du kanske gör som många andra och får allt fler av dina nyheter via pushnotiser i mobilen. Samtidigt som du saknar en fast punkt som erbjuder något annat än den snabba rapporteringen.

På Fokus tror vi mer på nya perspektiv än på gamla sanningar. På djuplodande, inkluderande och väl underbyggd journalistik som sätter in saker i ett sammanhang. Vi tror på helikoptervyer och berättande som är begripligt, byggt på fakta. Det är kärnan i Fokus. Vi tror att Fokus journalistik kan addera något till hur du ser på världen och göra skeendet lite lättare att tolka. Vi finns där du finns när du vill att vi ska finnas. I brevlådan, i paddan eller på mobilen.

Nu får du förutom Fokus även *Den obeboeliga planeten* av David Wallace-Wells. I boken försöker han ge en sannare bild av klimatförändringarnas förödande konsekvenser, polemik mot det önsketänkande som velat tona ner efterverkningarna. Boken har legat på amerikanska bestsellerlistan och hyllats av kritikerkåren.

Jon Åsberg vd och chefredaktör

Ja tack! Jag beställer 8 nr av Fokus och bok för 299 kr, porto 39 kr tillkommer (värde 761 kr)

Du kan även beställa via webben: order.flowy.se/fpgmedia/fokus/560

SKICKA TIDNINGEN TILL:

NAMN	
E-POST	
TELEFON/MOBIL	
ADRESS	
POSTNUMMER	POSTADRESS

JAG SOM GER BORT PRENUMERATIONEN HETER/
SKICKA INBETALNINGSKORTET TILL:

NAMN	
E-POST	
TELEFON/MOBIL	
ADRESS	
POSTNUMMER	POSTADRESS

Frankeras ej.
Mottagaren
betalar portot.

Fokus/FPG Media AB

SVARSPOST

204 720 55

c/o Flowy AB

168 20 Bromma

Prenumerationen är tidsbegränsad och avslutas automatiskt efter de nummer du beställt. Erbjudandet gäller tom 31/1 2021 och endast adresser i Sverige. Vid beställning samtycker du till att dina personuppgifter inklusive e-postadress och mobilnummer får lagras och hanteras av FPG Media AB för marknadsföring och digitala tjänster. Samtycket gäller till dess du säger upp det. Läs mer om vår personuppgiftspolicy på www.fokus.se/personuppgiftspolicy.
Prenumerationsservice tel: 08-522 183 15, www.fokus.se

ROLEX

THE NEW SKY-DWELLER

The classic watch for global travellers, the Sky-Dweller, with its revolutionary Saros annual calendar, blends technological sophistication with ease of use. Combined for the first time with the exclusive Oysterflex bracelet, it continues Rolex's heritage of innovation.

#Perpetual

OYSTER PERPETUAL SKY-DWELLER

KRONS
STOCKHOLM
krons.se

— 1851 —
NYMANS UR
STOCKHOLM
WATCHES & JEWELRY
WWW.NYMANSUR.COM